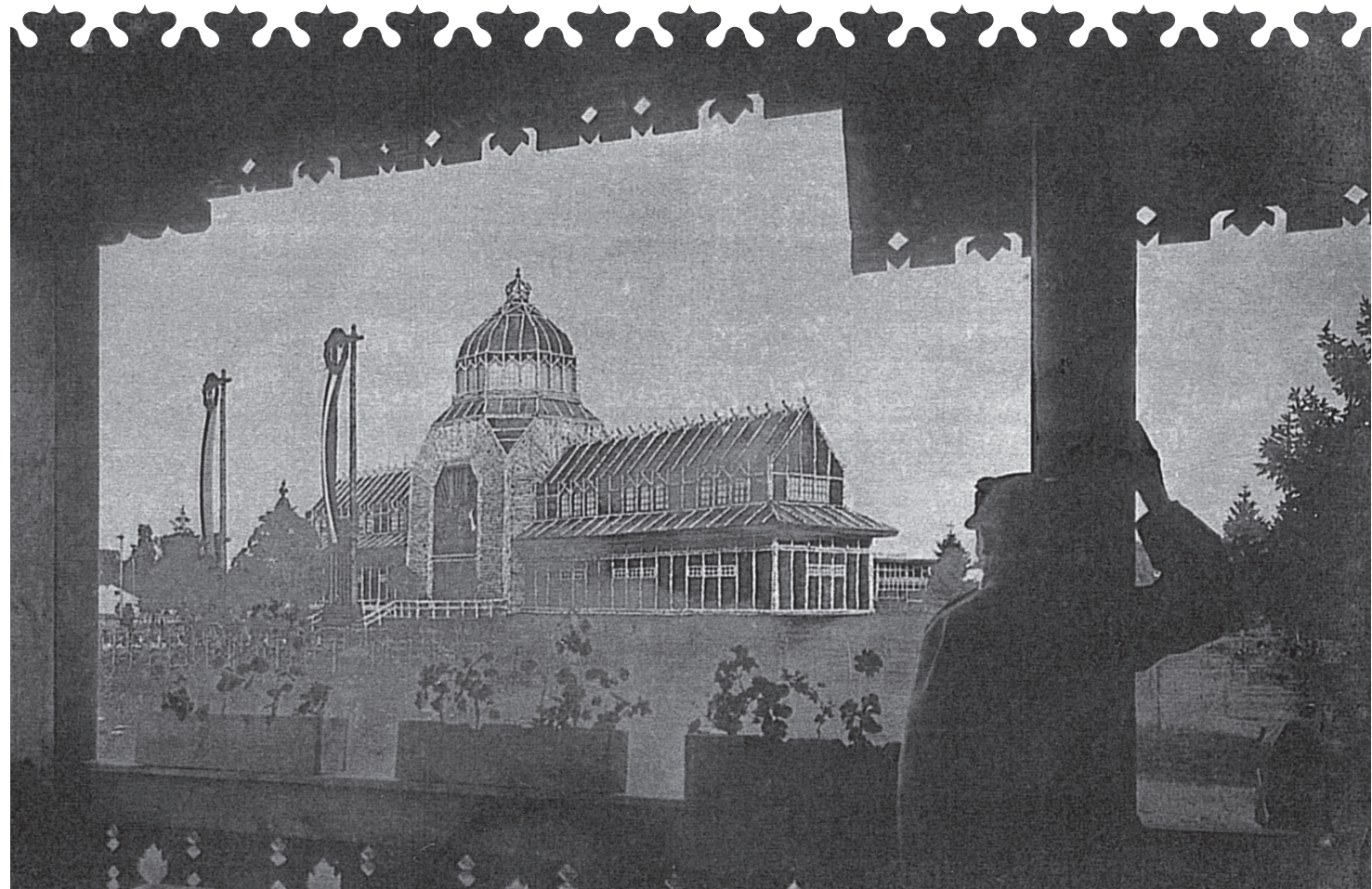

credo

evangélikus folyóirat XV. évfolyam 2009/1-2.

DARWIN ⊕ SZTEHLO ⊕ MEDGYASZAY

Credo Evangélikus Folyóirat

A Magyarországi Evangélikus Egyház folyóirata
XV. évfolyam, 2009/1–2.

A szerkesztőbizottság tagjai:

Zászkaliczky Zsuzsanna szerkesztő

Fabiny Tibor

Fabri György

Gadó György Pál

Ittész Gábor

Potzner Ferenc

Próhly Gergely

Réthelyi Orsolya

Szabó T. Anna

Szebik Imre, ifj.

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Luther Kiadója

Felelős kiadó: *Kendeh K. Péter*

Grafika: *Kurdi István*

Olvasószerkesztő: *Petri Gábor*

Szöveggondozó: *Miklósné Székács Judit*

Szerkesztőség és kiadóhivatal

1085 Budapest, Üllői út 24.

Telefon: 317-5478, 486-1228

Fax: 486-1229

Előfizetés egy évre: 1790 Ft

Egy szám ára: 895 Ft

Előfizetés külföldre portóval együtt:

6260 Ft vagy 25 euro.

Kapható a gyülekezeti iratterjesztésben, a kiadó könyvesboltjában (1085 Budapest, Üllői út 24.) és a Huszár Gál Papír- és Könyvkereskedésben (1052 Budapest, Deák tér 4.)

Nyomdai kivitelezés

Felelős vezetők: Miklóssy János, Tábori Szabolcs

ISSN 1219-6800

E szám általános illusztrációit Medgyaszay István ceruzarajzaiból, akvarelljeiből, terveiből és fotográfiáiból válogattuk, melyek a családi hagyatékban találhatóak.

A címlapon a lemergi hadikiállítás főépülete látható – tervezte Medgyaszay István – a Magyar Vöröskereszt pavilonjának tornácáról – tervezte Medgyaszay Gyula. Az együttes a város egyik parkjában nyírfatornyokkal övezett területen létesült. (Prisztos rétor, aki bizánci követként járt a hunoknál, fatornyokkal övezett fapalotának írja le Attila palotáját.)

2. oldal: Magyar Királyi Állami Népiskola, Moson, 1909.
5. oldal: Szász Zsigmond házának kieresztése, Kobát-Demetérfalva (Székelyföld), 1905.
- 26–27. oldal: A Nemzeti panteon kompozíciója a pesti Duna-partról, Bécs, Wagner iskola, 1903.
46. oldal: Leo Belmonte műteremháza, Gödöllő, 1906.
48. oldal: Forrástemplom távlati képe, valószínűleg a Gellért-hegy oldalában, Bécs, Wagner iskola, 1901.
49. oldal: Máté Andrásné háza, Homoródszentpál (Székelyföld), 1905.
- A színház főbejárati homlokzata, Sopron, 1909.
- A Sírbolt templom összképe, Rárosmulyad, 1909–1910.
50. oldal: A Szent László-plébániatemplom belső tere, Ógyalla, 1912.
- A hadikiállítás mezőgazdasági pavilonja, Lemberg, 1917.
- A Rusz-ház udvari tornáca, Gyöngyös, 1922.
- A gyöngyösi Mátra Egylet menedékháza, Mátraháza, 1927.
51. oldal: A Baár-Madas Református Leánynevelő Intézet harangjátéka, Budapest, 1928–1929.
52. oldal: A Baár-Madas épületegyüttesének távlati képe, Budapest, 1928.
53. oldal: A veszprémi színház, 1906–1908.
- Vasbetonkonzolos homlokzati ereszrészlet, utcai homlokzat.
- Színházbelső mennyezete és lámpái, oromfali részlet.
- Főbejárat a Püspök kert felől, oldalerkély páholysora.
61. oldal: Fejfák Magyaralkóról (Kalotaszeg), 1904.
62. oldal: Utcaajtó, Homoródalmás (Székelyföld), 1905.
74. oldal: Népi motívum titkosírással.
86. oldal: Művészember otthona, nemzetközi iparművészeti kiállítás magyar pavilonja, Milánó, 1906.
92. oldal: Szövőiskola terve, Gödöllő, 1907.
99. oldal: Unitárius templom felmérési alaprajza, Énlaka (Kalotaszeg), 1904.

Ez nem a kezdet kezdete

Kedves Olvasónk!

Ha most kisebb-nagyobb várakozással veszi kezébe a Credo legfrissebb számát, remélem, nem csalódik. Nem csalódik, aki gyökeresen újat vár egy újonnan megbízott szerkesztőtől és munkatársaitól. De az sem, aki sok-sok éve rendszeresen forgatja a lapot. *Ez nem a kezdet kezdete*. A Credo Evangélikus Folyóirat elsősorban arra az olvasóközönségre számít, amely eddig is előfizetője, rendszeres olvasója, támogatója voltak a lapnak. A Credo Evangélikus Folyóirat azonban szeretne másokat is megszólítani.

A közelmúltban folytatott kérdőíves felmérés segítségével sokan elmondhatták, milyen folyóiratot látnának szívesen. Jó jel, hogy a potenciális olvasók és a szerkesztők szándéka egybeesik. A Credo legyen evangélikus – ám ökumenikus nyitottsággal; legyen értékálló – a keresztény ember szabadságával; tudományos – közérthetően; elkötelezett – teológiailag; elkötelezetlen – politikailag. Nem kevés a vállalandó: egyházunkon belül a kultúra, egyházunkon kívül pedig Jézus Krisztus missziója.

A napokban ismét kezembe került az *Asztali beszélgetések* második kötete (*A csendesség felé*. Luther Kiadó, Budapest, 2008). Ebben Szemadám György festő beszél a fent és a lent élményéről, arról, hogy lehetőségünk van a vertikális és a horizontális elmozdulásra. Petrarca klasszikus történetét idézi Szerb Antal nyomán. A történet szerint a költő az első turista – reneszánsz ember –, aki a kilátás kedvéért mászik föl a Mont Ventoux-ra. A csúcson azonban előveszi és találomra felüti Szent Ágoston *Vallomásait*. Megszégyenülten ezt olvassa: „Az ember hatalmas mélység.” „Az emberek megcsodálják a hegyek magasságát és a tenger árját, a folyamok széles hátát és az óceán messzeségeit és a pályát, ahol a csillagok járnak, és önmagukat elhagyják, és önmagukon nem csodálkoznak.” Igen, a 21. századi embernek bőven van lehetősége a horizontális elmozdulásra. Ez azonban csupán mennyiségi ismeretet jelent. Az igazi minőség a lent és a fent különbségében, lelkünk mélységeitől az Istenhez fordulás magasságáig, a vertikális elmozdulás lehetőségében rejlik.

„A Krisztusban élt élet és a kultúrában élt élet, az Isten országában és a világi országban élt élet szorosan összekapcsolódik. A kereszténynek mindkettőre az irgalom és a harag egy Istene iránti engedelmség egyetlen cselekedetével kell igent mondania, nem pedig megosztott léleként kettős alárendeltséggel és kötelességgel. [...] Luther minden előtte élt nagy keresztény tanítónál jellemzőbben igent mondott a kultúrában élt életre, tehát arra a közegre, amelyben lehet és kell Krisztust követni” – írja H. Richard Niebuhr (*Krisztus és kultúra*. Budapest–Sárospatak, 2006). Folytassunk párbeszédet a körülöttünk lévő világgal, a viruló vagy szomorodó környezettel, ismerjük meg a társadalmat, amelyben élünk, legyünk nyitottak, értelmezzük magunkat – kereszténységünket és evangélikusságunkat – újra és újra! De nem feledkezhetünk el a spiritualitásról, a mélységből is fölfelé tekintésről, arról az útról, amelyet Jézus készített nekünk.

A Credo Evangélikus Folyóirat lehet tükör, amelyben a körülöttünk élő, Isten teremtette vagy ember alkotta világot látjuk. Akár gyarló önmagunkat – az evangélium tükrében... Lehet távcső, amelyet messzi horizontra szegezzünk. Lehet kincsesláda, melyben értékeinket őrizzük. Lehet létra, amelyen fölfelé segíthetünk másokat.

„Luther minden előtte élt nagy keresztény tanítónál jellemzőbben igent mondott a kultúrában élt életre, tehát arra a közegre, amelyben lehet és kell Krisztust követni.”

A Credo – ahogy ezt a címlap új grafikája sugallja – legyen azonban elsősorban válasz. Isten mindig előbb lép felénk. Ahogy az istentisztelet régi-új liturgiájában az *Apostoli hitvallás* az igehirdetés után, mintegy a gyülekezet Isten szavára adott válaszként hangzik fel, régi-új folyóiratunk is válasz legyen mindarra, amit Isten nyújt nekünk.

Napjaink Magyarországon a válság, a válságtudat az úr. Válságos – ezt mindnyájan tudjuk – nemcsak a gazdaság helyzete, hanem az intézményrendszeré, az oktatásé, az egészségügyé, a családoké. Sőt egész bolygónké. Az emberek tekintetében riadalom vagy letargia ül. Nekünk értéket őrizve, óvodákat és iskolákat fönntartva, másokkal szolidaritást vállalva a közeli jövő felé és messzebbre nézve Isten országa felé kell tekintenünk.

Azt kívánom, hogy ebben legyünk, lehessünk egymás segítségére: olvasók, szerzők és szerkesztők, mindnyájan, akik ezt az Isten adta világot együtt olvassuk. Mert Pilinszky szavaival „Amit mi írunk, valójában nem írás – csupán jobb-rosszabb olvasása az élénk táruló lapoknak.”

A régi-új Credót az Olvasó jóindulatába ajánlom.

Zászkaliczky Zsuzsanna szerkesztő

Zászkaliczky Zsuzsanna magyar-művészettörténet, majd múzeumpedagógia szakon végzett az ELTE-n. Az Evangélikus Országos Múzeum munkatársa. 2009-től a Credo szerkesztője.

A wittenbergi vártemplom Fabiny Tamás

kapujának külső oldala

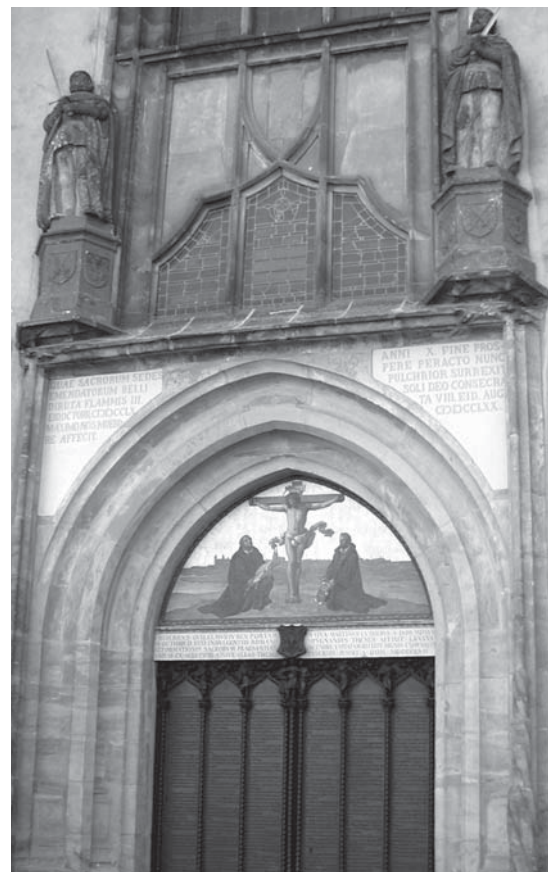
Azért lett október 31. a reformáció emléknapja, mert *Luther Márton* Ágoston-rendi szerzetes a hagyomány szerint ezen a napon szögezte ki 1517-ben az egyház megújítását szolgáló 95 tételét a wittenbergi vártemplom kapujára. Egy jámbor baráttól talán szokatlanul taktikus ez az időzítés. Számolt azzal, hogy másnap – mindenszentek ünnepén – sokan meglátogatják majd a templomot, így röpiratának is több olvasója lesz. A mai médiavilágból vett kifejezéssel élve: számára nem volt közömbös a „nézettségi index”, és „hirdetése” szempontjából a lehető legkedvezőbb „sávot” célozta meg. Mindez máris tanulsággal szolgálhat korunk egyházai számára.

Akad azonban egy további, látszólag pofonegyszerű különlegessége is a reformátor tettének. A Luther által választott médiafelület a templom *külső* ajtaja volt. Nem odabenn eszkábált hirdetőablát, hogy a „biztos templombajárók” böngésszessék tételeit. Nem elégedett meg az egyház belső nyilvánosságával, hanem annál hatékonyabb csatornát használt, meglepő tudatossággal. Szándékos anakronizmussal azt mondhatjuk, hogy nem valamely, a szélesebb nyilvánosság számára kevésbé ismert egyházi rádióadón szólalt meg, hanem kifejezetten egy „nagy hallgatottságú” műsorban. Nem egy eldugott sávban, hanem főműsoridőben.

A reformáció vezetői a későbbiekben is a legnagyobb tudatossággal éltek a nyilvánosság korabeli eszközeivel. *Eric Till* néhány évvel ezelőtt hazánkban is bemutatott Luther-filmjének van egy – ebből a szempontból – különösen is fontos jelenete. Két diák olvassa a kiszögezett tételeket, majd egyikük váratlan mozdulattal letépi a papírlapot. „De hát Luther azt akarta, hogy mások is olvassák téziseit!” – háborodik fel a társa. „Éppen ezen vagyok” – veti oda a másik, és a következő képsoron már zakatolnak a nyomdagépek, hogy ontsák magukból a nyomtatott tételeket.

A reformáció mozgalma valóban a történelem amolyan csillagórájában született. Amerika felfedezése, a *Rotterdam* *Erasmus* és mások által fémjelzett humanizmus, a reneszánsz által közvetített új életszemlélet, valamint *Gutenberg* korszakos találmánya mind-mind hozzájárult az új hit gyors terjedéséhez. A hitújítóknak azonban ismerniük kellett mindezek természetrajzát annak érdekében, hogy hatékonyan kapcsolják össze azokat a teológia amúgy vélhetően csak keveseket foglalkoztató kérdéseivel. Luthernek és reformátor társainak tehát a világ és a világi eszközök iránti nagyfokú nyitottságra volt szükségük annak érdekében, hogy alapvetően transzcendens és egyházi jellegű kérdéseikkel tematizálni tudják a közvéleményt.

Íme néhány példa arra, hogy miként élt a reformáció a média korabeli eszközeivel. Az említett 95 tétel 1517 és 1520 között nem kevesebb mint huszonkét kiadást ért meg. Luther *A német nemzet keresztény nemességéhez* című iratának az induló példányszáma négyezer volt. *Johann Eckkel* folytatott disputájának leírt szövege

Petrócz András

Credo

Megvallom, amit megvallok,
és tartozik mindez, akire tartozik.
Megvallom, amit megvallok.

Tudja, aki tudja,
hogymi az, amit kimondok.
Tudja, aki tudja.

Lélegzetet ad, aki lélegzetet ad.
Derekam megropogtatva, nyújtózkodom.
Derekam megropogtatva.

És erős vagyok, mert erő van bennem.
*Mint a sóhajtás, amelyik szélvészfént söpör,
végtelen tájakon, földgolyó-messzeségen.*

Az ismeretlen

Az arcát nem ismerem.
Nem ismerem az arcát, és
nem ismerhetem meg soha.
Így rendeltetett.

Tudom, hogy létezik az az arc.
Nem tudom elképzelni se,
nincsen hozzá erőm, hogy
me glássam, amit nem láthatok.

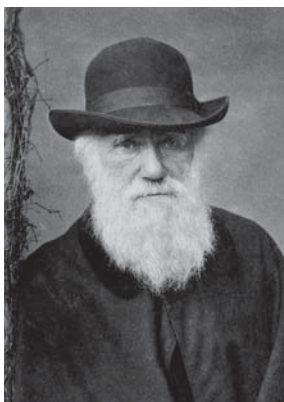
A meg nem ismerhető arc.
Tudom, hogy figyel engem,
tudom, hogy hajnalban, ha

nyugtalan álomból felriadok,
a homlokomat érintő hűvös
tenyér is hozzá tartozik.

Kézdy
Edit

Miért félünk Darwintól?

200 éve született Charles Darwin (1809–1882)

2009-ben Darwin-évet ünnepel a tudományos világ. 200 éve, 1809-ben az angliai Shrewsburyben született *Charles Robert Darwin*, akit a legszerényebb megfogalmazás szerint is a modern biológia atyjának tekinthetünk. 150 éve, 1859-ben jelent meg fő műve, *A fajok eredete*, amelyben elméletét közzétette.

A történet

Charles Darwin orvoscsaládból származott, maga is orvosi tanulmányokat kezdett az edinburghi egyetemen. Mivel nem bírta a csillapíthatatlan szenvedés látványát, orvosi tanulmányait előbb természetrajzi, geológiai stúdiumokra, majd apja kívánsága szerint Cambridge-ben a teológia tanulmányozására cserélte. 1831-ben korábbi cambridge-i tanárai ajánlották *Robert Fitz Roy* kapitány figyelmébe, aki kutató- és beszélgetőtársat keresett maga mellé a Beagle nevű hajóra. Végül apja ellenállását legyőzve részt vehetett az expedícióban, hogy a Beagle világ körüli útján természetrajzi megfigyeléseket végezzen. A hajóút elsődleges célja Dél-Amerika partjainak és nyugati szomszédságában fekvő szigeteknek a feltérképezése volt, de az utazás öt éve alatt a kutatóhajó megkerülte a Földet, Új-Zéland, Ausztrália és Dél-Afrika érintésével érkezett vissza Angliába. Darwin az út során hosszú kirándulásokat tett a szárazföldek belsejébe, megfigyeléseket végzett, óriási leletanyagot gyűjtött, amelynek egy részét előre hazaküldte. Élő fajok hatalmas sokaságát, egymásra hasonlító, ám testfelépítésben és életmódban kis különbséget mutató fajok tömegét, kihalt fajok fossziliáit figyelte meg és írta le. Korántsem csak botanikai és zoológiai, de paleontológiai, geológiai, meteorológiai, néprajzi, sőt politikai jelenségek is felkeltették érdeklődését. A hajón *Charles Lyell* geológiai munkáját, a *Principles of Geologyt* tanulmányozta. Mindezekről útinaplójából szerezhetünk tudomást (DARWIN 1996).

Ünnepelt geológusként tért haza. Tudományos társaságok tagjává választották, utóbb a tekintélyes Royal Societynek is tagja lett. Bár evolúcióelméletének sok eleme megtalálható már útinaplójában is, csak hazatérése után, a gyűjtött leletanyag feldolgozása közben nyitotta meg azt a jegyzetfüzetét, amelybe a fajok származására vonatkozó kérdéseit, bizonyítékait gyűjtötte, és elméletének első vázlatát 1842-ben leírta. Hosszú éveken át dolgozta fel a leletanyagot, kertjében több száz fajjal kísérletezett, tenyésztőket kérdezett ki, kiterjedt levelezést folytatott a világ természetkutatóival, közben egyre bővítette a fajok átalakulásáról szóló dolgozatát, azonban habozott kiadni azt. A végső lökést tudóstársa, *Alfred Russell Wallace* cikke adta meg. Wallace, aki ismerte Darwin útinaplóját és más írásait, és maga is végzett megfigyeléseket, Darwintól függetlenül lényegében ugyanazt a mechanizmust, a természetes kiválasztást javasolta. Cikkét elküldte Darwinnak, akit megdöbbenett gondolatmenetük hasonlósága. Darwin barátai úgy döntöttek, hogy Darwin egy korábbi cikkét és Wallace munkáját közösen publikálják a Linné Társaság kiadásában. Ezután Darwin késlekedés nélkül kiadatta *A fajok eredetét*. Az 1859-es első kiadás 1250 példányát egy nap alatt elkapkodták. Az első vázlat elkészültének idejére és a hatalmas tényanyagra tekintettel később maga Wallace

is darwinizmusként emlegette a természetes kiválasztódást. A művet a tudós életében hatszor adták ki, Darwin minden kiadás előtt javíttatott rajta. Bár elméletét kezdettől viták övezték, korának sok természettudósa elfogadta azt. Köztisztelettől övezett tudósként halt meg 1882-ben, a Westminster apátságban temették el Newton mellé. Fő műve magyarul 1873-ban jelent meg először a Kir. Magyar Természettudományi Társulat kiadásában (DARWIN 2000; GRIBBIN 2004, 316–333. o.).

Gondolati előzmények

Az evolúcióelmélet nem a semmiből pattant elő. Miként a legtöbb tudományos elméletre, Darwinéra is igaz, hogy a 19. század közepére „megérett rá” a tudományos gondolkodás. „Csupán” egy fáradhatatlan tudósra volt szükség, aki hatalmas tényszerű tudással rendelkezett, és hajlamos volt arra, hogy a rendelkezésre álló adathalmazban meglássa a törvényszerűségeket.

A faj fogalmát *Carl von Linné* (1707–1778) svéd botanikus alkotta meg, ő dolgozta ki az élővilág első nagy rendszerét. A fajok állandóságát hirdette: „annyi faj van, ahány különböző alak kezdetben teremtett”. A fajok egymásból való kialakulásának elvét vallotta korábban több tudós, először a francia *Buffon gróf* (1707–1788), majd többek között *Jean-Baptiste Lamarck* (1744–1829) (LAMARCK 1986) és a tudós nagyapja, *Erasmus Darwin* is. Charles Darwin művének újszerűsége abban állt, hogy a fajok átalakulásának mechanizmusára tett zseniális javaslatot, amelyet számtalan példával támasztott alá, így a fajok átalakulását sejtésből tudományos modell rangjára emelte. Rendszerét az élőlények feltételezett leszármazási, rokonsági kapcsolatai alapján állította fel.

Nagy hatással volt rá *Thomas Robert Malthus* (1766–1834) munkássága is, aki a *Tanulmány a népesedés törvényéről* című esszéjében kifejtette, hogy az emberi népesség létszáma exponenciálisan növekszik, míg az élelemtermelés nem növekedhet ilyen mértékben. A háborúk, járványok, éhínségek okául a túlnépesedést jelölte meg. Darwint ez a gondolatmenet ihlette a „létért való küzdelem”, azaz a természetes erőforrásokért való küzdelem gondolatának bevezetésére. Ugyanis minden élőlényre igaz, hogy lehetőleg maximális számú utód létrehozására törekszik, és az utódok versenyben állnak egymással a természetes erőforrásokért.

Korának nagy geológusa, *Charles Lyell* (1797–1875) Darwin személyes barátja volt. Az ő könyveit olvasta a hajóúton, munkái meghatározóak voltak a számára. Lyell a Föld korát több százmillió évre becsülte, és azt állította, hogy ilyen hosszú idő alatt mind a geológiában, mind az élővilágban nagy léptékű változások lehetségesek. A földfelszín formáinak kialakulását illetően a korábbi katasztrófaelméletekkel szemben az uniformizmus elvét hirdette, vagyis azt, hogy a ma működő felszínformáló erők (a hó, a jég, az eső, a tenger és a szél munkája) alakíthatták a földfelszínt a múltban is.

Darwin elméletének lényege

A mű teljes címe *A fajok eredete természetes kiválasztás útján* (DARWIN 2000). A könyv a mai olvasó számára kissé terjengős, ám részleteiben is igen szórakoztató, és hatalmas példatárat vonultat fel. Gondolatmenetének legfőbb pontjait a következőkben kísérel meg vázolni.

A fajokat – Linnével ellentétben – nem tekinti állandónak. A mű gyakori kifejezése a „módosulással való leszármazás”, ami a fajok módosulására utal. Hangsúlyozza, hogy ahogy a fajokon belül változatok jönnek létre, úgy jönnek létre a fajok közötti különbségek is. A természetes kiválasztást a nemesítők, tenyésztők kiválasztó tevékenységéhez hasonlítja. Az ember általi mesterséges kiválasztáshoz hasonlóan a természetben is az öröklötten létrejövő változatokból választódnak ki a sikereesebbek, hogy a következő generációra továbbörökítsék tulajdonságaikat. Ez a mechanizmus lassú, finom változásokon keresztül – és nem nagy ugrásokkal, sem új teremtés útján – vezet

új fajokhoz. A Darwin-féle természetes kiválasztás modellje alapjaiban különbözik elődjétől, Lamarckétól, aki azt gondolta, hogy az állatok életük során megszerzett előnyös tulajdonságai öröklődnek a következő nemzedékekre.

Az élőlények nagy szaporodási sebessége okozza a létért való küzdelmet. E küzdelmet elég széleskörűen értelmezi, egyes fajok esetében tényleges párbajt, másoknál versenyt, esetleg a környezet elemeivel (például a szárazsággal) való megküzdést ért rajta.

Elemzi az élőlények földrajzi elterjedésének sajátosságait, a szigetek benépesülését. Tárgyalásmódjának bemutatására álljon itt egy rövid példa: „Hogy annyi óceáni szigeten teljesen hiányoznak a békák, a varangyok és a götéek, az nem írható a fizikai körülmények számlájára; sőt, valójában inkább úgy tűnik, a szigetek tökéletesen alkalmas helyek lennének ezeknek az állatoknak... Ám mivel ezek az állatok és petéik (...) a tengervízben nyomban elpusztulnak, ezért a nyílt tengeren való átjutás nagy nehézséget jelent számukra. Ebből megérthetjük, miért nem élnek békák a nyílt óceánban fekvő szigeteken. Hogy a külön teremtés elmélete alapján miért ne élnének, azt igen nehéz volna megmagyarázni.” (DARWIN 2000, 354. o.)

A kihalt fajok maradványait, a nem használt szervek elcsökevényesedését, a funkcióváltó szerveket (amelyek egy élőlénycsoportban más funkciót töltenek be, mint őseiknél), a rokon fajok embrionális fejlődését szintén evolúciós bizonyítéknak tekinti, és gazdag példatáron elemzi. Bevezeti a szexuális kiválasztás fogalmát, ami arra utal, hogy a szaporodás, így az elterjedés szempontjából nemcsak azok a tulajdonságok lehetnek kedvezőek, amelyek a külső környezetben alkalmasak, hanem azok is, amelyek az ellenkező nem számára vonzóak. De említi a fajok átalakulásának véletlenszerű mozzanatait, és leír sok-sok olyan jelenséget, amelyet a 20. században „fedeztek fel újra” az evolúcióbiológusok.

Miről nem ír a könyvben? A fajok eredete nem beszél az evolúcióelmélet legrázósabb témáiról: sem az élet keletkezéséről, sem az ember származásáról. Ez utóbbit külön műben tárgyalja, *Az ember származása* (1871) címűben.

Az elmélet utóélete a tudományban

Darwin zsenialitása többek között abban áll, hogy bár elméletének kulcsfogalma az öröklődés, modelljét a genetikai alapjainak ismerete nélkül alkotta meg. *Gregor Mendel* Ágoston-rendi szerzetes, brünni apát, aki az öröklődés alaptörvényeit a kolostorkertben végzett kísérletei alapján megfogalmazta, kortársa volt Darwinnak. Mendel felfedezéseit 1865-ben a Brünni Természettudományi Társaságban adta elő, de sem a közönség nem tulajdonított jelentőséget a nem különösebben jó előadó szerzetes tanainak, sem korának tudósai, akiknek a „genetika atyja” elküldte tanulmányát.

1900 körül fedezték fel újra Mendelt; több tudós¹ egymástól függetlenül kapcsolta össze az 1890-es években megszületett kromoszómaelméletet Mendel öröklődési törvényeivel. Ekkor alkották meg a *gén* fogalmát az örökítőanyag kisebb egységeinek megnevezésére. Az 1930-as években kezdték alkalmazni a génelméletet populációkra. (Populációnak a fajok ténylegesen együtt élő szaporodási közösségeit nevezzük.) A populációk genetikájának statisztikai jellemzése teremtette meg a „modern szintézis” (HUXLEY 1942). lehetőségét, amely a darwini evolúcióelméletet genetikai alapon értelmezi. A Darwin által leírt folyamatokat matematikai modellekkel támasztották alá, ma pedig számítógépes szimulációval is modellezhetők az evolúciós események. A modern szintézis annyira áthatja a mai biológiai gondolkodást, hogy csak nagy nehézségek árán tudjuk összefoglalni a darwini nézeteket a genetika fogalmaitól nélkül.

A populációgenetika ismeretében ma így lehet összefoglalni az evolúcióelmélet lényegét:

1 Carl Correns, Hugo de Vries, Erich von Tschermak Seysenegg,

A tulajdonságok öröklődését az örökítőanyag (DNS) molekuláinak másolódása biztosítja. Ez a másolódás mindig hibákkal történik. A másolódás hibáit mutációknak nevezzük, ezek okozzák az egyedek öröklődő változatait a fajon belül. A különböző formák szaporodási sikere nem feltétlenül egyforma, közülük az él hosszabb ideig és hagy több utódot, amelyeknek a tulajdonságai jobban illeszkednek a környezet feltételeihez. Ezt nevezzük természetes kiválogatódásnak vagy szelekciónak. Azt, hogy mely tulajdonságú egyedek a rátermettebbek, csak adott környezetben tudjuk értelmezni. Ha például az éghajlat szárazabbá válik, kipszusztnak a vízigényesebb formák, és a szárazságkedvelők válnak gyakoribbá, lehűléskor pedig a hidegkedvelők terjednek el. A mutációk háttérén megvalósuló szelekció adaptációs (alkalmazkodási) változást okoz a populációban. Ezenkívül nem adaptív, „véletlenszerű” változások is befolyásolják a populációk genetikai összetételét. Például addig elszigetelt populációk keverednek – ezt remekül meg lehet figyelni az ember legújabbkori történetében: a közlekedés fejlődésével visszafordulni látszik a nagyrosszok korábbi elkülönülése. Vagy egy élőlénycsoport tagjai egy addig lakatlan szigetre vetődnek, ahol az új populáció tulajdonságait meghatározza, hogy épp milyen genetikai állományú egyedek vettek részt az expedícióban.

A populáció genetikai összetételének megváltozását nevezzük mikroevolúciónak, míg a fajok elkülönülését makroevolúciónak. De hogyan vezetnek a genetikai összetétel kis változásai új fajok keletkezéséhez? Ehhez ismerünk kell a *faj* definícióját. Általában (a bosszantó kivételektől eltekintve) az élőlények azon csoportját tekintjük egy fajba tartozónak, amelyek egymás között szaporodva termékeny utódokat hozhatnak létre. Egy faj populációi rendszerint nem egy lépésben különülnek el két másik fajjára. A két populáció előbb valahogyan elszigetelődik egymástól. Ez az izoláció legtöbbször földrajzi: például egy vízmosás vagy más fizikai akadály választja el őket. A földrajzin kívül más elszigetelő tényezők is ismertek, különbözhet például növényeknél a virágzás, állatoknál a téli álomból ébredés ideje, vagy változás állhat be az udvarlási szertartásban. Előfordul, hogy anatómiai okok miatt nem keveredik egymással például a pekingi palotapincsi és a bernáthegyi – ezek a kutyafajták ugyanis egy fajhoz tartoznak, lombikbébijük még lehetne... Ha hosszabb időn át így vagy úgy elszigetelve élnek, egy idő után olyan mértékű genetikai különbség alakul ki a populációk között, hogy találkozáskor sem tudnak többé életképes és szaporodóképes utódokat létrehozni, azaz két fajjára különültek.

Gyakran felmerül a kérdés, hogy *napjainkban* miért nem figyelhetünk meg fajkeletkezéseket. Erre az egyik lehetséges válasz az, hogy ezek a folyamatok generációk sokaságán mennek végbe, azaz lassúak az emberi megfigyelés léptékéhez képest. A másik válasz azonban az, hogy ma is észlelhető fajkeletkezés. Ennek gyönyörű példáját képezik a gyűrűfajok. Skandináviában él az ezüstsirály. Innen indulva és a földgolyón körbeutazva ennek a fajnak különböző változatait ismerik, ezek a szomszédos változatok egymással mindenütt kereszteződni képesek. Végül Skandináviába visszaérkezve a kör végén a heringsirályt találjuk, amely az ezüstsirályal nem keresztezhető, attól jól elkülönülő faj.

Darwin elméletének jelentősége azonban korántsem maradt a genetikusok és populációbiológusok ügye. Az elméletet a természettudósok nagyon hamar elismerték, és a 20. századtól a *biológia minden ágának* magyarázó elvévé vált. Nemcsak a fajok származását, de az élőlények anatómiáját, élettanát, biokémiáját, az ökológiát, sőt az állatok viselkedését is az evolúcióelmélet keretein belül értelmezik a biológusok. Hétköznapiiban fogalmazva, ha valaki „túlél” két szemesztert valamelyik tudományegyetem biológia szakán, és kétségei merülnek fel az evolúcióelmélettel kapcsolatban, az egyáltalán nem figyelt oda.

Gyakori félreértések

Vegyünk szemügyre néhány közkeletű téves elképzelést!

Az evolúció mindenkor a bonyolultabb, összetettebb formák felé halad

Az evolúció szó eredetileg papirusztekercsek kigöngyölését jelentette, aminek folyamán kibontakozott a szöveg. Szó szerint „fejlődés”-nek szokták fordítani, és ebből származnak a bajok. Valóban feltételezzük, hogy az élet története során kezdetben sokkal egyszerűbb szervezetek jöttek létre, előbb baktériumszerű, majd sokkal bonyolultabb egysejtűek, később többsejtűek, de hiba a folyamatot töretlen, mindig a komplexitás irányába való lépések soraként értelmezni. Az élőlény túlélését nem az befolyásolta, hogy bonyolultabb-e, mint elődei, hanem hogy képes-e környezetében jól megélni. Ennek szellemében számon tartunk olyan csoportokat, amelyek összetettebb ősöktől származnak.

A hiányzó láncszemek

Az evolúcióelmélettől idegenkedők szeretik emlegetni a hiányzó láncszem(ek)et. Egy Nagy Leletet, amely mindent bizonyítana, de – sajnos vagy lám-lám – nincs meg. Valójában rengeteg átmeneti formát találunk az élők és a fossziliák között is. Előfordul, hogy egy-egy lelet módosítja addigi leszármazási elképzeléseink egy-egy konkrét körét, de az elméletet magát nem. Leletek milliói illeszkednek a modellbe.

A „létért való küzdelem” velejéig önző lényeknek állítja be az élőlényeket, köztük az embert

Első hallásra az önzetlenség vagy bármilyen együttműködés gondolata megmagyarázhatatlannak tűnik a „létért való küzdelemben”. De ez a küzdelem a legtöbb esetben nem valós harcot, hanem különböző versenysztratégiákat jelent, amelyek között bőven előfordulnak kooperáción alapuló is.

Az ember önzésének vagy önzetlenségének elemzése további kérdéseket is felvet.

Bár a darwinizmus egyik legfelkavaróbb állítása, hogy az embert az állatvilágtól származtatja, nagy hiba az emberi viselkedés minden elemét a biológiai örökségre redukálni. Ezt a hibát számos szociobiológus (BARASH 1980) elkövette, amikor az ember szinte teljes viselkedését evolúciós stratégiákkal próbálta leírni. Azonban ez a redukcionizmus korántsem jellemző a biológustársadalom egészére.

Az evolúciókutatás ma

Érdemes megismerkednünk néhány nyitott kérdéssel, amelyekkel ma az evolúcióbiológia foglalkozik.

A szelekció egységei

Richard Dawkins nevét *Az önző gén* című könyve tette ismertté (DAWKINS 1984). Ebben a műben Dawkins számos példán bemutatja, hogy a túlélésért folytatott versenyben nemcsak az egyedeket, hanem az egy-egy tulajdonság örökítéséért felelős géneket is tekinthetjük önálló versenyzőknek. Az önző gén elmélete nagyszerű gondolati kaland, sok biológiai jelenségre működő modellt nyújt, azonban a génszelekciós elmélet semmiképpen nem tekinthető egyetlen magyarázó elvnek a biológia összetettebb (sejtek, szervezetek és életközösségek) szerveződési szintjeinek evolúciójára.

Darwin az egyedeket tekintette a szelekció egységeinek. Léteznek azonban olyan kutatók, akik egyed feletti szerveződéseket, például populációkat tekintenek evolúciós alanyoknak. Megfigyelhető, hogy állatok együtt élő kisebb csoportjai összefognak egy másik csoport ellenében, együtt keresik élelmüket, védik területüket, nevelik utódaikat. Mégis, ha úgy gondolkodunk, hogy ezek a populációk versengnek egymással, és közülük a rátermettebb fog jobban elszaporodni, érdekes csapdához érkezünk. Mert feltételezésünk mindaddig megáll a lábán, amíg valamelyik po-

puláció egyede fel nem adja az együttműködést a többiekkel, és dezertőrstratégiát követve nem kezdi kihasználni saját csoportjának tagjait. Beláthatjuk, de meg is figyelhetjük a természetben, hogy ilyen dezertőrök előbb-utóbb minden csoportban felbukkannak. És ekkor csoportszelekciós modellünket visszavezettük az egyedek közti szelekció elvére. Mégis, bizonyos esetekben helyállónak tűnik a csoportok közötti versenyben gondolkodni. Érdekes, hogy éppen az emberi faj evolúciójában tulajdonítanak nagy jelentőséget csoportszelekciós mechanizmusoknak. A kis (maximum 200 fős) csoportokon belül kulcsszerepe lehetett az együttműködésnek, és végül is az a csoport volt sikeresebb, amelyiknek a tagjai ügyesebben kommunikáltak egymással (CSÁNYI 1999). A beszédfejlődésnek jelentős hajtóereje lehetett az embercsoportok közötti verseny. Ennek az örökségnek „köszönhető” az az általános emberi hajlam, hogy szívesen képzünk csoportokat, de sajnos az a hajlandóságunk is, hogy képesek vagyunk szinte bármilyen (foglalkozás, lakóhely, bőrszín, iskolai osztály, felekezet, politikai szimpátia stb. alapján szerveződött) csoport tagjaiként könnyörtelen versenybe, sőt ádáz küzdelembe kezdeni a „másikkal”.

A nem adaptív változások szerepe, jelentősége

Láttuk, hogy a fajok átalakulását adaptív és véletlenszerű (azaz nem adaptív) okokra vezethetjük vissza. A darwini elmélet alapfogalma az alkalmazkodás, mégis sok esetben véletlen események is befolyásolják az evolúció menetét. A genetikai kutatások megmutatták azt is, hogy a mutációk egy része közömbös a környezet szempontjából, azaz a mutáns egyedek sem rosszabbul, sem jobban nem alkalmazkodnak, mint elődeik. Az evolúciós modellalkotásnak izgalmas terepe, hogy mekkora szerepük van a véletlenül rögzült változásoknak az adaptívakhoz képest.

Az együttműködés hajtóereje²

Minden elsőéves biológushallgató tudja, hogy a létért való küzdelem egyáltalán nem jelent minden esetben konkrét harcot vagy akár kifejezett szembenállást. Gyakori, hogy két populáció többé-kevésbé tartós kooperációval valósít meg sikeres túlélési és szaporodási stratégiát. Ezt az akár üzleti nyelven is leírható kölcsönösen hasznos együttműködést, a szimbiózist valósítják meg a gyökérkapcsolt gombák, amelyek a víz felszívását teszik hatékonyabbá gazdafajuk számára, cserében a testük építéséhez nélkülözhetetlen szerves anyagért. Vagy az ember, aki tápanyaggal látja el a vastagbélében élő cellulózbontó baktériumokat, és cserébe életfontosságú vitaminokat kap. Extrém példája a szimbiózisnak a minden egyes sejtünkben jelen lévő, mitokondriumnak nevezett sejtszervecske, amely nélkül nincsen sejtlégzés, azaz oxigént hasznosító élet. Mai ismereteink szerint ez a sejtszervecske az élet történetének hajnalán önálló egysejtű lény lehetett, amelyet egy másik éhes egysejtű bekebelezett, de elmulasztott megemészteni. Az együttműködés első látásra ellentmond a klasszikus darwini modellnek. Beilleszthető az elméletbe, de érdekes kérdése az evolúcióról való gondolkodásnak, hogy milyen hajtóerő mentén, hogyan alakulnak ki ezek a szimbiózisok.

A DNS vizsgálata

A DNS szekvenálása, azaz információt hordozó építőkövei sorrendjének meghatározása nemcsak az alap kutatásban és az orvostudományban ígér áttörést, hanem az evolúciókutatásnak is hasznos segédeszköze. Korábban két faj rokonságának vizsgálatakor a tudósok a szerveket és a fehérjemolekulákat hasonlították össze. Ezek a különbségek mind a DNS változásaira vezethetők vissza, ezért nagyon ígéretesek a DNS közvetlen vizsgálatára vonatkozó új eljárások.

Idegen bolygók kutatása

Sokat várnak a biológusok a Naprendszer távolabbi bolygóinak vizsgálatától. Megvannak-e vagy megvoltak-e másutt is az élet feltételei? Találnak-e életnyomokat más bolygókon? Ezek az adatok előrevihetik a földi életről való gondolkodást.

A darwini evolúcióelmélet keresztény fogadtatása

Darwin maga is megsejtette, hogy elmélete világgépformáló hatású, és összeütközésbe fog kerülni a Biblia teremtéstörténeteinek szó szerinti értelmezésével. A hatás nem maradt el. Míg a természettudósok hamarosan széles körben elfogadták az elméletet, és annak alapján művelték tovább tudományukat, a teológusok közül sokan megrettentek az életről való gondolkodás nyilvánvalóan új kereteitől.

Közismert a 20. század elejéről a daytoni „majomper”, amelyben az amerikai egyesült államokbeli Dayton város egyik középiskolai tanárát hurcolták meg, amiért a Biblia tanításával „ellentétes” darwini tanokat oktatott az ember származásáról. Bizonyos értelmezések szerint a per célja a városka nevének híressé tétele volt – ez sikerült. Ma is jobbra az amerikai kontinensről indulnak azok a vehemenciájukból százötven éve nem sokat veszítő mozgalmak, amelyek az evolúciós elméletet legalábbis hibásnak, ha nem egyenesen sátáninak és a kereszténység számára elfogadhatatlannak tartják.

A darwinizmus és a neodarwinizmus legforróbb pontjai a keresztény szerzők számára az élet keletkezése, a fajok egymásból való kialakulása és az ember származása. Ezek közül a fajok kialakulása azoknak a bibliaértelmezésével nem fér össze, akik az összes élőlény egyenkénti teremtését vallják, a bibliai teremtéstörténetet Isten egyszeri, megismételhetetlen cselekedetként értelmezik. Az embernek az állatvilágból való származtatása az ember istenképűségével látszik konfliktusban állni. Az élet keletkezése szervesen anyagokból akár földi körülmények között, akár más bolygón (e kettő között nincs elvi különbség) azoknak is fejtörést okoz, akik elfogadják a fajok átalakulását, de a teljes földi élet keletkezését közvetlen isteni beavatkozással szeretnék magyarázni.

Darwin nem volt istentagadó. Így fejezi be *A fajok eredete* című művét: „Felemelő elképzelés ez, amely szerint a Teremtő az életet a maga különféle erőivel együtt eredetileg csupán néhány vagy egyetlen formába lehelt bele, és mialatt a bolygónk a gravitáció megmásíthatatlan törvényét követve keringett körbe-körbe, ebből az egyszerű kezdetből kiindulva végtelenül sokféle, csodálatos és gyönyörű forma bontakozott ki – és teszi ma is.” (DARWIN 2000, 431. o.)

A magyar fül azonnal hallja e gondolatot *Madách* megfogalmazásában: „Be van fejezve a nagy mű, igen. A gép forog, az alkotó pihen.”³ A mondatokban deista világgép tükröződik, amely szerint Isten megteremtette a világot a természet csodálatos törvényeivel, ezután a világ további isteni beavatkozás nélkül működik. Ennek a világgépnek egyik jelentős képviselője volt *William Paley*, az ő *Natural Theology* (*Természeti teológia*, 1802) című könyvét Darwin is olvasta. Paley Newton világgépétől ihletve a világot egy órához hasonlítja, amelynek a léte egy azt megalkotó és elindító órásmesterre utal. A világ – miként az óra – csodálatos rendezettséget mutat, ez a rend a tervezőt dicséri.

Az egyházak kezdeti heves és későbbi látens ellenállása a 20. század második felére csitult, az anglikán egyház utólag „bocsánatot kért” Darwintól műveinek félreértelmezése miatt, a római katolikus egyház képviselői is tettek és tesznek megengedőbb kijelentéseket. Ugyanebben az időben azonban Amerikában felerősödtek az evolúciót tagadó protestáns mozgalmak; ezek hatása Magyarországra is érezhetően begyűrűzik.

3 Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Első szín.

Az evolúcióelmélet és a keresztény hit kapcsolatáról és általában a természettudományok és a hit kapcsolatáról számos tudományfilozófiai és teológiai munka született. (Más vallások is foglalkoznak ezzel a témával, de mivel a darwinizmus születési helyén, Európában a kereszténység honos, leginkább a keresztény szerzőket izgatta a téma. Minket is ez érdekel, most csak ezzel foglalkozunk.) Ezek az írások megegyeznek abban, hogy mivel mind a kereszténységnek, mind az evolúcióbiológiának komoly mondanivalója van a földi élettel, az ember helyével kapcsolatban, a két megközelítés kapcsolata nem söpörhető a szőnyeg alá. Egyes megközelítések keresik, mások kerülnek a konfliktusokat.

A kreacionizmus mozgalma lényegében folyamatosan él a Darwin előtti időktől fogva, a 20. században az amerikai protestáns egyházakban erősödött fel. A bibliai teremtéstörténeteket szó szerinti tudósításként fogadják el, ezért tagadják a fajok átalakulását, minden egyes faj külön-külön teremtése mellett törnek lándzsát. A mozgalom sokféle nézetrendszert ötvöz, leggyakrabban a Föld fiatal (kb. 6000 éves) korát vallják, a fossziliák keletkezését az özönvízzel hozzák kapcsolatba. Nemcsak a biológiai evolúciót, de a geológia és a paleontológia módszereit és eredményeit is elvetik. Különös hévvel támadják a tudományos körökben általánosan használt radiometriás kor meghatározás módszerét. Ezzel a gondolatrendszerrel az akár minimális természettudományos tájékozottsággal is rendelkező ember már nem tud mit kezdeni. A háttérben nyilvánvaló bibliaértelmezési kérdés áll: azok számára válik fontossá a kreacionista gondolkodás, akik a Biblia összes könyvét szó szerint próbálják értelmezni, függetlenül azok műfajától.

Az intelligens tervezettség elmélete (Intelligent Design, ID) a 20. század végén született Amerikában. Egyik fő egyénisége *William Dembski*,⁴ vezető intézményük a Discovery Intstitute. Magukat nem tartják kreacionistáknak. Alapgondolatuk, amelyet a mozgalom neve is tükröz, Paley órahasonlatán alapszik. Véleményük szerint az élővilág összetett szépsége értelmes tervezőre utal. Alapfogalmuk az „egyszerűsíthetetlen komplexitás”, amely kétli, hogy bonyolult biológiai rendszerek egyszerűbbekből fokozatosan alakulhattak ki. Erre bizonyítéknak hagyományosan a Paley által is használt példát, az emberi szemet hozták, újabban sejtani (baktériumok ostora) és biokémiai (fehérje-molekulák, véralvadás) példákkal élnek. Ezeknek a molekuláknak, szerveknek a kialakulására a biológusok korrek magyarázatokkal rendelkeznek. Az ID követői engedményeket tesznek: nem vitatják a Föld korát, nem tagadják a mikroevolúciós folyamatok létezését, de a fajok keletkezését és kihalását leíró makroevolúciót igen. Álláspontjuk kétségkívül inkább kompromisszumkész, mint a kreacionistáké, a természettudományos képzettségű olvasó azonban fájdalommal állapíthatja meg, hogy megengedhetetlenül sokat áldoznak fel a biológia eredményeiből a betű szerinti szentírás-értelmezés kedvéért. Az Amerikai Egyesült Államok több tagállamában óriási vitákat indítottak a közoktatás körül, egyes államokban az evolúcióelmélet mellett vagy helyett az intelligens tervezést tanítják. Magyarországon az Értelmes Tervezettség Munkacsoport képviseli az intelligens tervezés iskoláját.

Hit és evolúció harcának nagy vétkesei vannak a biológusok oldalán is, köztük talán a legismertebb a már említett Richard Dawkins. Míg korai műve, *Az önző gén* briliáns biológiai eszmefuttatás, Dawkins későbbi írásaiban vallásos buzgalommal támadta a kereszténységet, az evolúciótanból kiindulva ateista világképet épített fel (DAWKINS 1994; 2007; McGRATH 2008). William Paley órahasonlatát felhasználva azt állítja, hogy az órásmester, aki a pontos óraszerkezetet alkotta, teljesen vak. A vak órásmester maga a természetes kiválasztás céltalan folyamata. Szerinte az evolúció modellje logikusan elvezet az istentagadáshoz, az „istenhipotézist” szükségtelennek tartja a világ magyarázatához. Dawkins harcos – és az evolúcióelméletből egyáltalán nem szükségszerűen következő – ateizmusa sokat ártott a kereszténység és a természettudomány párbeszédének.

4 A védikus tudományok kutatóközpontjának honlapja (<http://kutatokozpont.hu/~111>), 2009. augusztus 23-i állapot.

Keresztény körökben divatos szerző *Teilhard de Chardin* (1881–1955) francia jezsuita szerzetes, paleontológus. Őslénytani ismeretei alapján a fajok átalakulásának folyamatáról sokat tudott, műveiben a kapcsolópontot kereste hite és természettudományos ismeretei között (TEILHARD DE CHARDIN 1980). Az evolúciót egy végcél felé tartó folyamatként írta le. Az omegapont, az evolúció célja az Istennel való egyesülés. Chardin nagy erénye, hogy a megbékélést kereste, ám esszéivel mindkét tábor erős kritikáját sikerült kiváltania. A biológusok az evolúcióelmélet teljes félreértésével vádolták, hiszen ez a folyamat a modell lényege szerint nem célvezérelt, míg jezsuita felettesei is gyanakodva tekintettek munkásságára, életében nem is jelenhettek meg művei.

Több, természettudományban és teológiában is otthonos szerző felhívja a figyelmet arra, hogy semmiképpen nem szabad a „fehér foltok Istenének” elképzelésébe esnünk. Azaz nagy hibát követünk el, ha a tudomány által pillanatnyilag megmagyarázatlan jelenségeket tulajdonítjuk Isten művének. Ezzel ugyanis azt kockáztatjuk, hogy ha a tudomány mégis magyarázatot talál a nyitott kérdésre, hitünk alól kicsúszik a szőnyeg. Istent nem a hiányokban, hanem a világ rendjében és szépségében kell keresnünk.⁵

Számomra azok a gondolkodók a legelfogadhatóbbak, akik rámutatnak, hogy a természettudomány és a teológia ugyanazt a valóságot más célból, más eszközökkel vizsgálja.⁶ A természettudományos vizsgálat a világ, ezen belül az élővilág változásának történéseit és jelenbeli sokféleségét vizsgálja. Modelljét igyekszik a talált leletekkel, adatokkal összhangba hozni. „Hogyan változott az élővilág?” – erre a kérdésre keresi a választ. Ez a válasz egyre finomabb, egyre részletesebb, de határai örökre megmaradnak. Sem istenbizonyítékot, sem az istennélküliség bizonyítékát nem várhatjuk a természettudományoktól, ezen belül a biológiától. A „Miért jött létre a világ?”, „Hol az ember helye a világban?” kérdésekre a teológia kísérel meg válaszokat fogalmazni. Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása szempontjából közömbös, hogy egy faj melyik másiktól éppen mikor alakult ki, vagy hogy melyik kontinensen találták meg a *Homo sapiens* maradványait.

Mindkét terület művelői nagy hibákat követnek el, ha saját eszközeikkel a másik kérdést kívánják megválaszolni. Ezek a határsértések meddő vitákat, háborúkat, boszorkányüldözést gerjesztenek, a kérdések pontosabb megválaszolása azonban nem várható tőlük. Az egyes dolgokról való komplementer gondolkodás nem ismeretlen a kvantumfizika 20. század eleji megszületése óta. Az elektron bizonyos vizsgálatokban részecskeként, másokban hullámként viselkedik – tudja minden gimnazista. Hasonlóan férhet meg egy keresztény ember fejében az evolúcióbiológiai tudás és mellette a hit, hogy világunk rendjével, csodálatos természeti törvényeivel és benne az emberrel a Teremtő Istenhez tartozik.

Összefoglalás

Darwint kétségkívül a biológia és a szellemtörténet legnagyobbjai között tartjuk számon. Az evolúcióelmélet jelentőségét az élettudományokban ahhoz a forradalomhoz mérhetjük, amelyet *Kopernikusz*, *Kepler*, *Galilei* és *Newton* munkássága jelentett az élettelen természet törvényeinek leírásában, a fizikai világkép megváltoztatásában. A biológia tudománya Darwin óta rengeteget tett hozzá a modellhez, de az eltelt százötven év alatt ennek keretein belül fejlődött. Egyházi iskolában tanító biológiatanárként nagyon fájdalmasan érint, hogy egyházunkban is sokan vannak, akik Darwin munkásságát és az arra épülő tudományos modellt a keresztény hittel összeegyeztethetetlennek tartják. Reménykedem benne, hogy az elmélet megismertetése, biológia és teológia párbeszéde segíthet, hogy

5 Charles Coulson (1910–1974) in McGRATH 2003, 284–286. o.

6 Teológusok a kezdetekről. *Lelkipásztor*, 2005/3. 94–96. o. Szűcs Ferenc gondolatai.

hitünk és természettudományos műveltségünk ne kerüljön konfliktusba egymással, merjük a világot tudományos eszközökkel magyarázni és egyúttal Isten csodálatos világának vallani.

Hivatkozott művek

- BARASH, David P. 1980. *Szociobiológia és viselkedés*. Natura, Budapest.
- CSÁNYI Vilmos 1999. *Az emberi természet*. Vince Kiadó, Budapest.
- DARWIN, Charles 2000. *A fajok eredete természetes kiválasztás útján*. Typotex, Budapest. (Kampis György fordító bevezető tanulmánya. VII–XL. o.)
- DARWIN, Charles 1996. *Egy természettudós utazása a Föld körül*. Kossuth, Budapest.
- DAWKINS, Richard 1994. *A vak órásmester*. Akadémiai Kiadó – Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- DAWKINS, Richard 1984. *Az önző gén*. Gondolat, Budapest.
- DAWKINS, Richard 2007. *Isteni téveszme*. Nyitott Könyvműhely, Budapest.
- GRIBBIN, John 2004. *A tudomány története 1643-tól napjainkig*. Akkord, Budapest.
- HUXLEY, Julian 1942. *Evolution: The Modern Synthesis*.
- LAMARCK, Jean-Baptiste 1986. *A természet fejlődése*. Kriterion, Bukarest.
- MARGULIS, Lynn 2000. *Az együttélés bolygója*. Vince Kiadó, Budapest.
- MCGRATH, Alister 2008. *Dawkins istene*. Kalligram, Pozsony.
- MCGRATH, Alister 2003. *Tudomány és vallás*. Typotex, Budapest.
- TEILHARD DE CHARDIN, Pierre 1980. *Az emberi jelenség*. Gondolat, Budapest.
- Teológusok a kezdetekről. *Lelkipásztor*, 2005/3. 94–96. o. (Szűcs Ferenc gondolatai.)

Kézdy Edit biológia–kémia szakos középiskolai tanár, az ELTE-n végzett. 1989 óta tanít, előbb a Fásorban, majd a Deák Téri Evangélikus Gimnáziumban, ahol 2005 óta az igazgatói teendőket is ellátja. Okleveles kántor, a kelenföldi gyülekezet tagja.

Kovács
Imre

Az irodalom szerepe az igehirdetésben

„Irodalmivá”, vagy mondjuk így: érzékenyé lesz-e egy igehirdetés attól, ha elhangzik benne Tóth Árpád *Lélektől lélekig* című verse vagy Lázár Ervin valamely kedves története? Ha a betét nem szerves része az egésznek – aligha. A költemény ilyenkor mintha baleset lenne: előkelő vendég egy üres szobában. De hogyan válik egy irodalmi betét szerves részévé a prédikációnak? Ha a prédikáció egésze irodalmi igényű. Mitől lesz irodalmi igényű a prédikáció? Erre a kérdésre keres egyfajta választ ez a dolgozat.¹

Bevezetés

Előre kell bocsátanom: az irodalmi igény nem a magas művészi színvonalat jelenti. Egyrészt értelmetlen volna az igehirdetőktől egyként elvárni azt, ami sajátos talentumhoz kötött, másrészt igehirdetésünk nyersanyaga, maga a Szentírás sem egységes ebből a szempontból. Vannak művészi színvonalon megformált részei, például az Ószövetségben a teremtéstörténet, Jób könyve, a Prédikátor, a próféták könyvei vagy a zsoltárok, az Újtestamentumban Zakariás éneke, bizonyos példázatok, Pál leveleinek néhány himnikusan áradó részlete, Jakab levele... Ugyanakkor a történelem legnagyobb hatású könyve, az *Újszövetség mint egész* bizony megbukik a magas esztétika mércéjén: gondoljunk az evangéliumok igénytelen történetfűzésére, János gyatra görög nyelvére, Pál képzavaraira...

Mégis ez a könyv az, amely a leginkább hatott. Ha ennek a világméretű hatásnak a miértjét kutatjuk, először a tartalmi okot kell említünk: amit üzen, az alapjában érinti az embert, sőt felforgatja az Istenről és önmagáról alkotott természetes gondolatait. De hatása nem kis mértékben a stílusának is tulajdonítható. Éppen egyszerűségében, nyelvi szegénységében lehet egyetemes. A cizellált forma csak az ínycenget gyönyörködteti, a bonyolult gondolatmenet csak a képzett intellektust érinti meg. De az evangéliumok Jézusát a kemenesmagasi parasztasszony is elsiratja, az üres sírról szóló kócos tudósítás a nagyapát kereső kisgyermeket is megörvendezteti. S a Názáreti arra figyelmeztetett, hogy mindig lesznek szegények közöttünk, s ez nemcsak az eredeti, a gazdasági értelemben igaz.

Mit érthetünk irodalmi igényű prédikáción? A kérdés megválaszolásához először az irodalom fogalmát kell körüljárni, de ez is éppen elég nehézséget okoz. *Az európai irodalom történetében* a tudós költő, Babits Mihály feltesz néhány elemi kérdést e tárgyban, de választ megkísérelve csak a „talán”-ig jut el. Mi az, ami egybefűzi *Hérakleitosz* töredékeit *Villon* balladáival vagy a búsképű lovag történetével, a japán haikut a sziú indiánok imádságával vagy a házasságtörő asszony történetével János evangéliumából?

Mi az irodalom? Az igehirdetés és az irodalom kapcsolatát vizsgálva erre is választ kell keresnünk. A válasz „rész szerint való” lesz majd, mint minden válaszuk. S természetesen az én válaszom lesz, ami azt jelenti, hogy bizonyos

¹ A tanulmány megjelent egy tizennyolc példányban megjelent emlékkönyvben: *Az Ige szolgálata. Hálaadás egy nagy ívű pálya jubileumán*. Magánkiadás, Budapest, 1996.

szempontok fölnagyulnak, míg mások elő sem kerülnek. De az a felelet, amelyik vállalja a töredékességet, pontosabb lehet, mint az, amelyik a teljesség illúzióját kergeti. Mert a válaszban foglaltakon túl *a vállalt töredékesség tükrözi azt a tényt is, hogy az egész soha nem a mi tulajdonunk.* Hogy a parttalanság fenyegető rémét elkerüljük, vizsgálódásunkat a Könyvek Könyvével, igehirdetésünk nyersanyagával kezdjük.

1. A csend

Igehirdetésünk nyersanyaga

A Szentírás nyersanyaga az igehirdetésnek, mint pirit a kénnek, fa az asztalnak. A viszonyuk is hasonló: a végtermék mindig leegyszerűsödést jelent a nyersanyag összetettségéhez képest. A „bolondok aranyának” oktaéderez szemcséje, ahogyan a kvarckristályokba ágyazottan ragyog – szemben a kénpor egyhangúságával; az eleven fa lélegzetelállító szerkezete, kaotikus rendezettség, a gallyak és a szél kötetlen játéka – szemben bármilyen mívés műbútor szabályosságával; és az Írás évezredes tapasztalatokat görgető folyama, amelynek forrásánál „Isten lelke lebeg a vizek felett” – szemben a kérészéletű prédikációval.

És mégis: bármennyire csodáljuk is a nyersanyagot, használni a végterméket tudjuk. Gyönyörködünk az erdőben, de lakni már nem tudunk benne. A gyufa lángja, a „kiült karosszék”, a megterített asztal: ezek vannak otthonunkban, s általuk vagyunk otthon. S bizonyára vannak néhányan ma is, akik közvetlenül élnek az Írással (inkább csak egyes részeivel) lelki táplálék gyanánt, de legtöbbször az igehirdetés által, a prédikátor személyiségének közvetítésével jut el az üzenet.

A nyersanyag képe nem pusztán hasonlat. A teremtésben és az írott kinyilatkoztatásban mély rokonságot találunk. A teremtett világ is helyet ad az emberi képzeletnek, hogy az élhessen az anyagban rejlő lehetőségekkel. Világunk anyaga alakítható, „továbbgondolható” anyag, és ez teremti meg az emberi alkotóerő játékterét. Hasonlóképpen hív a Szentírás szövege is a továbbgondolásra: teret ad képzeletünknek. Sűrített, rendkívüli tömörségű anyag, s ez szinte löki az olvasót abba az irányba, hogy kibontsa az erőteljes, de csupasz, jelzésszerű impulzusokat. S ez nem feltétlenül az önkényességet, a belemagyarázást, az idegen elemek bevitelét jelenti, hanem a szöveg teremtő interpretálását, hogy a betűtől a lélekig jussunk.

Az irodalmi szöveg egyik legalapvetőbb sajátossága ez a nyitottság, szemben a tudományos dolgozattal. Míg emez meggyőzni akar a logikus érvelés eszközével, s minél sikerültebb, annál *lenyűgözőbb* (a szó legszorosabb értelmében, hiszen annál kevesebb lehetőséget ad a kiegészítésre), amaz inkább csak hív, ébresztgeti kreativitásunkat, részesévé akar tenni egy olyan játéknak, amelyben a befogadó is alkotó módon vehet részt.

Egy példa: a házasságtörő asszony története János evangéliumában

A történetben Jézus kétszer is lehajol, és ír a porba. Hogy mit, nem tudhatjuk, csak azt tudjuk, hogy évszázadok óta foglalkoztatja a kérdés az írásmagyarázókat. *Ambrus, Ágoston és Jeromos* Jer 17,13-ra gondoltak: „*a töled elpártolóok nevére a porba írják.*” Jeromos azt is lehetségesnek tartja, hogy az ott állók bűnei írtak a porba. Bármit is írt Jézus, bizonyára nem ez a fontos. Ha valóban fontos volna, fennmaradt volna. Ami ránk maradt, az a szituáció, néhány mozdulat és néhány mondat. *Erre kell hát figyelniünk.* Nem a „lehet”-ből, hanem a „van”-ból kell kiindulni.

Azt látjuk, hogy más közegben történik az első és a második lehajlás. Először meghökkentő: mégiscsak élet és halál kérdéséről van szó, még ha provokáció is az, ami történik. Nekiszögezik a kérdést, erre Jézus lehajol, és írni kezd. Írott a törvény is, amelyre a vádlók hivatkoznak. De Jézus a földre ír, ahol nem marad meg az írás, széttapossák néhány óra alatt. A por nem őrzi meg a betűt. És hiába citálja az írástudó a törvény szövegét, nem marad meg az

Írás abban a szívben sem, amely a Tóra lényegét tagadja meg, mert a másik bukásában önnön tisztaságát ünnepli. (Lásd a farizeus és a vámszedő történetét.) Ebben az értelmezésben ez az első lehajlás és porba írás jelképes, némi-képpen ironikus vagy talán csak szomorú.

A jelképes üzenet azonban hatástalan marad. Bár bizonytalannal meghökkennek a vádlók, a különös cselekedet egy pillanatra talán kizökkenti őket magabiztosságukból (*Entfremdungseffekt* – majd kétezer évvel a brechti színház előtt), de az öngazolás elemi szenvedélye hamar túlcsap a pillanatnyi zavarón. Tovább faggatják azt, akit valójában támadni akarnak, kiküszöbölni, mert magatartása, tanítása zavarba ejtő. Ekkor Jézus felegyenesedik. Ez a mozdulat csendet teremt, a várakozás csendjét, és teret ad annak a mondatnak, amely majd szállóigévé lesz.

És ezután jön a második lehajlás, az egyik legszebb mozdulat a Szentírásban. Elhangzik a mondat: „*Aki büntelen közületek, az vessen rá először követ.*” Felegyenesedve mondja ezt Jézus, de utána lehajol, és megint a földre ír. Itt sem az érdekes, hogy mit írhatott. *A helyzet és a mozdulat maradt ránk, tehát ennek van üzenete számunkra.* A tekintet iránya az érdekes, amely nem a megszegyenülve eloldalgókra szegeződik, hanem a földre. A provokátorok: a tiszták és önelégültek vereséget szenvednek, ha ideiglenesen is. De Jézus nem élvez a diadalát. Lehajlásával, földre írogatásával lehetőséget teremt az írástudóknak, hogy úgy menjenek el, hogy közben nem kell magukon érezniük a tekintetét. Ha nem ezt tenné, lényegében közjük tartozna. Ha élvezné a bukásukat, ha megszegyenülésükben a saját igazát ünneplné, egyenes tartással, rájuk szegeződő tekintettel, csak olyan lenne, mint ők. De Jézus inkább a földet nézi. És a port, amely belepi a földet, amelybe a betűit írja.

Hogy mit is jelent ez: „*Isten országa közöttetek van*”, azt nem csak az asszonyoknak mondott feloldozó szavak mutatják. Még erőteljesebben és hitelesebben hirdeti Jézus testének beszéde. Különösen is ez a második lehajlás, amely annyira hiányzik gesztusainkból.

A „nyitott prédikáció”

János történetét a *nyitott prédikáció* példaként hoztam. Az irodalmi igényű prédikáció mindig ilyen nyílt szöveg. Nem szándéka csillogó érveléssel megkötözni, inkább felszabadít. Nem akar bezárni a gondolatmenet kristálytisztá logikájába, hanem impulzust ad: „megindít”, aktivizál. A pascali igazság értelmében: „A magunk lelte magyarázatok általában jobban meggyőznek bennünket, mint azok, amelyek másoknak jutottak eszükbe”, bevonja a hallgatót, lehetővé teszi, hogy kibontsa az impulzust, és maga értelmezze azt. A nyitott prédikáció legkézenfekvőbb mintája a parabola: Jézus példázatai vagy korábbról Nátán beszéde Dávid királyhoz Betsabé okán. De ilyen nyitott szövegek Pál levelei is, elég csak a Római levél hatástörténetére gondolnunk. Az apostol csak megpendíti a teológiai reflexió húrját, amely aztán az egyházban, az értelmezés történetében rezeg tovább.

A „nyitott” szöveg természetesen különösen is kiszolgáltatott szöveg. Az értelmezés története egyben a félreértelmezés története is: egyszerű félreértés, elhallgatás, az eredeti arányok meghamisítása, a hangsúlyok áthelyezése (az európai népegyházak születésénél ott bábáskodik a *compelle intrare* (Lk 14,23) félreértése, de gondolhatunk a „legnagyobb a szeretet” (1Kor13) kifejezett páli hangsúlyának elcsúsztatására is, amely végeredményben egy ideológus ízü és érdemszerző jellegű hitfogalomhoz vezet...).

A nyitott szöveg hatásának ereje a csendjében van, de ebben van kiszolgáltatottsága is. Ezért amennyire lehet, kerülnie kell a félreérthetőséget. Bár igaz, hogy bármely impulzus bennünk leírt *pályája* csak egyéni lehet, de éppen ezért a hatás *irányának* határozottnak és egyértelműnek kell lennie. A nyitott prédikáció mintája nem lehet szabadunk olykor szélsőségesen individualista művészete, amely nem gondol a befogadóval, csak az alkotó, a tárgy és a mű álszent háromságával, lemond a kapcsolatteremtés nyelvéről, és megdermed a parttalan értelmezhetőségben. Jézus paraboláinak iránya egyértelmű. Az adós szolgá története (Mt 18) *lényegét tekintve* nem engedi meg alternatív

értelmezések tucatjait. S a Mester olykor – igaz, nem túl gyakran – meg is magyarázta a példázatot botfűlű tanítványainak. Mert végtére is nem a parabola csendje a fontos, hanem Péteré.

2. Olvasás

A teremtés mint Isten alázatának műve

Ha meghalljuk az evangéliumok csendjét, a názáreti ácsműhely három évtizednyi hallgatását, az elveszett fiú apjának várakozását, ha olvassuk azt, ami *értünk nincs megírva*, de a szövegben benne rejlik, akkor lassan megtanuljuk olvasni azt is, ami nem betűvel íródik.

Pilinszky János fogalmazza meg, hogy a teremtés nem is annyira Isten hatalmának, hanem *mindenekelőtt* alázatának a műve.

„Az emberi lét nem kevésbé függ a növényi, állati és ásványi világtól, mint fordítva. Ellenkezőleg. Egy csillag megvan emberek nélkül, de ember csak valamely csillagon vetheti meg a lábát. Az ember magasabb rendű, mint a kő, de a kő függetlenebb az embernél. Miféle kifürkészhetetlen egyensúly ez? A lét egyedül így emelkedhet, hogy növekvő minősége egyre növekvő szükséggel köti az elhagyott lépcsőfokokhoz?

Ha ez igaz, akkor minden angyal merő alázat. És Isten maga a szintiszta alázat. Az a király, aki a teremtéssel mindkinek helyet adott, de senkit és semmit nem szorított ki a helyéről. Pedig egyetlen porszem is kiszorítja helyéről a másikat... Egyedül Isten az, akinek nincs szüksége senkire és semmire, s aki mégis mindennek és mindenkinek »helyet ad« – hogy *egyek legyünk benne*.”

Pilinszky az *a minore ad maius*, a kisebbről a nagyobbra következtetés biblikus útján járva jut el odáig, hogy a teremtés nem pusztán a fölfoghatatlan hatalom és intelligencia műve (amely lenyűgözi például a kezdetben szélsőségesen pozitívista *Einstein* intellektusát is), hanem *még előtte* – ha szabad az időbeliség kategóriáját használni az időelőttiségre – a visszavonulás, a teret adás, vagyis az alázat aktusa. A feltétlen lét, aki tökéletesen elegendő önmagának, a teremtésben „helyet ad” a feltételes létnek, pontosabban magába foglalja, átjárja, élteti a feltételest létezésének minden pillanatában. De ez az éltető jelenlét az önkorlátozás csúcán valósul meg, hogy megteremtse a teremtmények mozgásterét s a tudattal rendelkező teremtmény szabadságának alapfeltételét.

A teremtésben hatalom nyilvánul meg, minden fantáziánk minden lehetőségét túlhaladó Intelligencia és Erő. De ha csak a hatalmat szimatoljuk meg a teremtet világban, olyanok vagyunk, mint aki behunyt szemmel élvezi a frissen nyomott könyv illatát. Jó az is, de ott mégiscsak több van. Hisz maga az Írás is többről beszél: a 104. zsoltárban a cethallal játszadozó Isten képe tűnik fel, gyermeki vonással ruházva fel a Teremtőt. S nemcsak *Kosztolányi* ujjong hajnali részegségében az égi bálokon, de *Jób* könyvében is vigadoznak és ujjonganak a hajnali csillagok, s ebben az ujjongásban a Teremtő vigassága visszhangzik. S ugyanott egymás után sorakoznak a képek a teremtmények Szülőjéről, aki egyszerre apja és anyja gyermekeinek:

„Ki az apja az esőnek,
és ki nemzette a harmatcseppeket?
Kinek a méhéből származik a jég,
és az égből hulló darát ki nemzette?”

(*Jób* 38,28–29)

S amikor a szülő helyet ad életében a gyermekének, ezt csak úgy teheti meg, ha vállalja a kötődéssel járó kötetést. Föl kell adnia függetlenségét, igába kell hajlítani magát, amikor létre hívja a másikat és a másik szabadságát. S minél inkább szeret, annál észrevétlenebbül gyönyörködik a másik kibontakozásában.

E képek olvastán nem csupán antropomorfizmusra gondolhatunk, hanem egy *valóságosan létező kötődésre* Isten és a teremtmények között, amelynek képére teremtett szülőnek és gyermekének, alkotónak és alkotásának a kapcsolata. Ha csak az antropomorfizmus jut eszünkbe mint a transzcendensről szóló beszéd kényszerpályája, akkor egyszerűen figyelmen kívül hagyjuk a kinyilatkoztatás üzenetét arról, hogy az ember – aki kapcsolatban fogant és kapcsolatból élő ember – e kapcsolatok *mintáját* tekintve eredendően teomorf. Ezért érezhetjük az Írásnak a Teremtő és teremtményeinek *kapcsolatáról* szóló emberarcú kijelentéseit – minden jogos filozófiai, teológiai és stilsztikai megszorítást figyelembe véve és elismerve is – *gyökerében* igaznak.

Ige, amely a világot olvassa

Pilinszky gondolatmenetét a világ olvasása szüli. „Meg kell tanulnunk *olvasni* a világot. Mert más *élni* a világot, és megint más olvasni benne. Az öregkorral egyre inkább *olvasmányossá* válik a létezés, ami egyáltalán nem jelenti azt, hogy veszít értékéből.” Eszerint olvasni lehet a világ elemeiben. A szélnek, a fának, az esőnek, a napnak, az égboltnak nemcsak pótolhatatlan *jelentősége* van az élet számára, de semmi mással nem pótolható *jelentése* is van a tudat számára. Szól hozzánk a kő, a fa, a csillag, e nélkül az elemi élmény nélkül a művészet meg sem születhetett volna. S mert hamar panteizmust kiáltanak, el kell mondani, hogy nem arról van szó, hanem a *kompozícióról*. Ami van, az meg van komponálva, mégpedig hallatlan *eleganciával* van megkomponálva. És senkinek nem jutna eszébe csodálkozni műalkotások elemzéséről hallva.

De éppígy jelentése van a sorsoknak: egyének és népek sorsának is. Ki vonná kétségbe, hogy Ábrahám több évtizedes drámája az ígértől a beteljesülésig minket is érintő jelentést hordoz? Ne csak bibliai példát hozzunk: jelentés nélkülinek érezzük-e, hogy az agg *Tolsztoj* otthonából elmenekülve egy eldugott vasútállomáson fejezi be életét? Hogy *Albert Schweitzer*, hátat fordítva a teológusi vagy művészi karriernek, elmegy Lambarénébe sérveket operálni? Hogy *Paul Schneider* evangélikus lelkész és hatgyermekes családapa agyonvereti magát a buchenwaldi koncentrációs táborban a többi csontsovány miatt? Vagy gondoljunk az asszírok, a hunok, *Timur Lenk* vagy a múlt században felerősödött német titanizmus sorsára.

A Szentírás a valóságot olvassa. Nem csupán szent irat, amelyet olvasni és értelmezni kell, több ennél: a valóság olvasásának Lélek által megszentelt mintája. Ahogyan a próféták olvastak Izrael történetében, úgy kell olvasnom népem történetét (amint tette ezt a 16. századi magyar prédikáció); ahogyan olvassa Mária az ő alázatos voltában történt kiválasztottságát, így láthatom és is gyülekezetem arcait (minden felszíni gög és konfliktus ellenére); ahogyan olvassa Jézus az ég madarait, a mezők liliomait, úgy olvashatom én is a páratlan kompozíciót, amely minden pillanatban itt van velem... És megfordítva: ahogyan nem fejt meg Jób Istene Jób szenvedésének titkát, ugyanúgy nem olvashatom el én sem senki konkrét szenvedésének miértjét.

Az olvasó igehirdetés

Az irodalmi igényű igehirdetés nem a textust magyarázza, hanem azt *lámpásként* használva a valóságot – a tempolpadokban ülők életének valóságát – értelmezi. Miként a festő: látni tanít. *Van Gogh* fái, napjai és napraforgói megmutatják nekünk, hogy izzó szenvedély, szépség és szenvedés van körülöttünk. S mert Van Gogh-hoz még vizsztatérünk, itt kérdezzük meg: amikor őt „az expresszionizmus előfutára” skatulyába belegyömöszöljük, vajon nem

csak semlegesíteni akarjuk-e? Biztosak lehetünk abban, hogy csak lelke vibrálását vetítette ki a dolgokra? Nem lehet inkább, hogy Van Gogh azért ilyen, mert *ő meglátja* azt, ami *ott van* a világban? Nem lehet, hogy *ő* olvas szöveghűen?

Hasonlóképpen az „olvasó” prédikáció is látni tanít. Segít észrevenni azokat a „jeleket”, amelyek észrevétlenül maradnának, amelyeket – ahogyan *Weöres Sándor* mondja – „állandó ittlétük miatt szüntelenül feledünk”. Jézus szomorú mondata: „*ha nem láttok csodákat és jeleket, nem hisztek*”, a harsány csoda világtól a „hétköznapi” csoda felé vezet: a gyermek, a kutya, a szem, a bőr, a gazok, az európai aranyos bábrabló, a józsefvárosi tűzfalak, a fa a bérház udvarán, az irgalmas tekintet vagy akár a csendes üldögélés egymás mellett...

„Mindenütt láthatatlan. Mindenben látható.” (Rónay György: *Jelenlét*)

Magyar nyelvünk – egy másik hétköznapi csoda – megengedi, hogy rátaláljunk erre a szójátékra: jelenlét > jelen > jel; tehát ami itt és most *jelen* van, abban *jel* van. A kinyilatkoztatásban *theolegumenon* a hegy és az égbolt, a fogság és a szabadulás, a veréb és a gyermek, a szőlő és a bor... és minden – ezért lehet számunkra is azzá.

A feldolgozott, megértett textus világosság, amely külső és belső világunkra irányul, Istenről, emberről alkotott gondolataink s ezek folyományaként kialakult kötődéseink minőségét világítja meg. Még az olyan igeszakaszok is, amelyek a leginkább inspirálják a dogmatikában a *theologia specialis* területét, úgy beszélnek Istenről, hogy soha nem önmagában, hanem értünk való voltában, a szövetség Isteneként, e kötődés cselekedeteiben mutatják meg őt. S amikor értünk való cselekvéséről beszélnek, ezzel nemcsak Isten szívére nyitnak ablakot, hanem egyben az *egyetlen igaz* cselekvési mód ikonját is megfestik, amelyhez mérendő és igazítandó az ember cselekvése. „*Amint én tettem veletek, ti is úgy tegyetek*” – mondja Jézus hüledező tanítványainak, miután megmosta lábukat. Az emberi cselekvés tisztasága persze soha nem éri el a krisztusit. Olyan az, mint a függvény határértéke a végtelenben: bármennyire is közelíti a függvénygörbe, soha nem éri el. Mert a görbe lényegénél fogva nem lehet egyenes. De az is boldogság, ha van hova tartania.

Az „olvasó” igehirdetés etikumában a hívás szólal meg, nem a kötelezés. Miként az evangéliumok imperatívuszai: Jézus megfogalmazza őket, de tulajdonképpen semmi kényszerítő eszköze nincsen, hogy követésükre rábírjon. „*Ti is el akartok menni?*” – kérdezi tanítványaitól. Csak egyet tehet: keresztre száll, mert betölteni jött a törvényt, amely a világot és Izraelt nemzette. Hiszen a törvény magva a szeretet, s ennek szívében az áldozat lakik. „Bach zenéje olyan, akár az égbolt: erős, de nem erőszakos” – mondja erre Pilinszky János.

Jézus történetei

Jézus bejárja Palesztina földjét, és bármihez nyúl, igehirdetés lesz belőle. Legyen az béna, gyermek, fűgefafa vagy egy történet. Nem törekedett görcsös eredetiségre. Nemcsak *ő*, a kora sem. (Az elsőség kérdése, az eredetiség igénye későbbi korok hiúsága.) A tanítás volt a fontos, nem az, hogy ki mondta először. Jézus is szabadon használ ismert történeteket, és formálja azokat mondandója szerint. Úgy alkalmazza ezeket, hogy evidenciaélményhez juttassa a hallgatót. Az irgalmas samaritánus történetét hallva a kérdezőnek nem sok lehetősége marad. De azt az egyet a történet segítségével *ő* maga találhatja meg.

Vagy amikor Péter kikerekedett szemmel kérdezi, hogy mégis hányszor kell megbocsátani, ismét csak egy történet a válasz. S a végén neki se marad sok választása. *Ha belátja*, hogy a Király elengedi temérdek adósságát, *ő* sem tehet mást másokkal. S ettől a vehemens, ám őszinte halász bizonytalansággal megrendül és megrémül, velünk együtt – de *Péter dicsősége abban áll, hogy belátja a sine qua nont*.

A prédikáció *élő* beszéd. Nézzünk körül: mindent, ami él, a megszerkesztettségen túl a kötetlenség, a spontaneitás is jellemez. S itt van velünk az élőbeszéd nagyszerű mintája: a szinoptikusok Jézusának tanítási stílusa. Merjük elhinni neki, hogy így kell csinálni! Az elmélkedés, szószéki bölcselkedés, teologizálás száraz és unalmas.

A valaha élt összes embert tekintve is csak kevesen vannak, akik az *élményszerű* gondolkodás szintjén állnak. Ám ha briliáns is volna az okfejtésünk, az akkor is csak az értelmet ragadja meg. A történet több. Ha jó, akkor érdekesen igaz. Felébreszti a kíváncsiságunkat, a bennünk bujdosó gyermeket. *Azonosulási lehetőséget kínál*, ezért az értelmünk mellett a képzeletünket és a szívünket is megmozdítja. Vasárnapról vasárnapra tapasztalom, hogy amint a gyülekezet megszimatolja, hogy történet következik, megváltozik a tartásuk. Megnyúlnak, előrehajolnak. Várják, mint gyermek a mesét. S nem hiszem, hogy ezt csupán a falusi ember kevésbé absztrakt gondolkodása magyarázná. Teológusként a városi templomokat járva hasonló volt a tapasztalatom.

A történetek megválasztása nem könnyű. Nemcsak sápadt elmélkedések, vérszegény történetek is vannak. A jó történet egyszerű, és feszültséget hordoz. Csak egyetlen példát, *Martin Buber* nyomán:

„Bárukh rabbi unokája, a kis Jéhiél egyszer egy másik kisfiúval bújócskázott. Jól elrejtőzött, majd várta, hogy társa megtalálja. Amikor már jó idő eltelt, előjött a rejtekhelyéről, de a másik fiút sehol sem találta. Sírva fakadt, zokogva szaladt be nagyapja szobájába, és elpanaszolta játszópajtása csalárdságát. Bárukh rabbi szeme könnybe lábadt, és így szólt:

– Isten is ezt mondja: Én elrejtőzködöm, és senki sem akar megkeresni.”

A túlságosan bonyolult szövésszerű vagy sejtelmes, többszörös áttétekkel értelmezhető történet zavaró. Ha csak ilyen jutott, segítsük az értelmezését. (Mert nem a történet csendje a fontos, hanem Péteré.) A ragacsosan érzélgős történet inkább taszít, mint vonz. Lapozzuk végig ebből a szempontból a Bibliát: egyetlen érzelmes históriát nem lelünk benne. Szikár, erőteljes történetekre bukkanunk, s még a leggyengédebbek is (mint Ruth története vagy a tékozló fiú) egyszerűek, szemérmesek.

A görcsösen optimista lekerekítések, a mindenáron erőltetett hepiendek is inkább a beszélő világfélelméről tudósítanak, mint az örömhírről. Keresztelő János fejét levágják. Máriát Jánosra kell bízni, Jánost Máriára. Péternek a Feltámadott mondja, hogy oda fogják majd vinni, ahová nem akarja. Pál apostol passiója. Kétmillió gyereket elfüstölnek Auschwitzban. Mikor a kórházi orvos megtudja, hogy ávosok verték félholtra az idős kemenesaljai parasztembert, visszaküldi, ahogyan hozták, a szekérderekben. Büszke bakancsok levágott fejeket tapodva fényképezkednek Boszniában. Az evangélium nem azonos a Garancia Biztosító Rt. szórólapjával. Több annál. De az a vigasztalás, amely nem érinti a valóságot, inkább elkeserít vagy felbosszant, mint reményt ad. *A katarzisz csak a tragédián túl születik meg*, ott, ahol nem futamodnak meg előle. Ha a temetési igehirdetésben már a második mondat a Feltámadott dicséretét zengi, ott a gyászolók megérik az igehirdető menekülését a halállal történő szembesüléstől. S hogyan tudjanak *mégis-hinni, mégis-remélni*, ha azt látják, hogy még a pap is menekül?

A pap mosolyog és derűsen
gondtalan üdvü istent dicsér.
Darazsak dongnak s poros úton
végig zümmögő gyásznép kísér.

Egy barna és ijedt leányka
ablakhoz nyomja orrocskáját
és papája a pipaszárral
megveregeti farocskáját...

(József Attila: Engem temetnek)

Jézus hasonlatai és mondásai

Különösek Jézus hasonlatai és mondásai. Legtöbbször itt is evidenciákat mond, amelyek hallatán a kényesebb ízlésűek bizonyonnan pironkodnak: meggyújtott lámpát nem rakunk ágy alá, de még edénnyel se takarjuk be, a kiszaggatott konkoly kiszaggatja a búzát is, bogáncsról fűgét ritkán szednek, a betegeknek van szükségük orvosra, nem az egészségeseknek, a szolgálta nem nagyobb uránál és így tovább. Csupa tapasztalati evidencia, amelyek kimondása imitt-amott a humor határát súrolja. De összekapcsolja ezeket az Isten jelenlétéről hozott üzenetével, és ezáltal új felismerésekhez vezet. Arra késztet, hogy amit evidenciaként ismerünk fel a tapasztalati világban, azt ugyanilyen magától értetődő igazságnak lássuk Isten országában. S hogy milyen színvonalon használja beszédében az evidenciát, azt a kényes ízlésű *Pascal* ámulata is jelzi: „Jézus Krisztus olyan egyszerűen fejezte ki a nagyszerű dolgokat, mintha nem is gondolkozott volna rajtuk, és ugyanakkor mégis olyan világosan, hogy látni lehet, mit gondolt róluk. Csofálóatos ez az egyszerűséggel párosult világosság.”

Az evidenciák nem haltak meg. Megkereshetjük és elmondhatjuk őket. S ezzel nemcsak mondanivalónk befogadását könnyítjük meg, hanem egy nagyon aktuális szolgálatot is végzünk. Ebben a relativizálás nyavalyájától szenvedő világban a *kimondott evidencia* az egyre bizonytalanabbá váló tájékozódást is gyógyítja. „*Ván evidencia*” – ezt hirdeti minden meglátott és megláttatott magától értetődőség, és segíti a „minden relatív” közhelyének apátiájába süllyedt embert.

A hasonlat használatának is vannak veszélyei. Egy hasonlat csak akkor értékes, ha új szint hoz a megértésbe, új elemet kapcsol a már tudotthoz. Ha azt mondom: „olyan fehér vagy, mint a meszelt fal”, hasonlatot használtam ugyan, de csak formailag. Tartalmi szempontból nem, hiszen ismeretbővítés nem történt. A hasonlat értékét az a feszültség adja, amelyet a két dolog összekapcsolása teremt meg. „Isten tanítása hasonlít a vízhez. Miként a víz elkerüli a magaslatokat, és csak a völgyekben gyűlik össze, éppúgy csak az alázatosak fogadják be Isten tanítását” – így a Talmud. Jó hasonlat, tiszta evidencia.

Az Írás csendje és az a mód, ahogyan a kinyilatkoztatás a teremtést, a sorsokat, a történelmet olvassa, minket is olvasni tanít. *Felszabadít* arra, hogy betűzgetni kezdjünk abban, ami van. Ne a szekták agresszív és görcsös biblicizmusát kövessük, hiszen éppen kiadványaik mutatják, hogy a betű valóban megöl. Megfojtja az érzékenységet, a humort, a kreativitást. A Lélek az, aki megelevenít! S megmondattott, hogy ahol Isten Lelke van, ott a szabadság lakik.

3. A szenvedély

„A hit az ember legmagasabb rendű szenvedélye” (Kierkegaard)

„Nem elég tehát, ha a versnek csak az értelme szólal meg a versmondó tolmácsolásában. A költeményt a maga egészében kell láttatni, azzal a kinnal és gyötrellemmel együtt, amit az alkotás jelent. Ez a felelősség hallatlan feszültséggel jár, de szokásos belső remegésem csak addig tart, míg a pódiumra nem lépek – ott már nem vagyok egyedül. Mellettem ül a költő, s én az ő eszköze vagyok – rajtam keresztül transzponálódik hanggá, integrálódik értelemmé és érzelemmé a kikristályosodott gondolat, a papírra rögzített szó.” Amit *Latinovits Zoltán* a versmondásról mond, az – *mutatis mutandis* – a prédikációra is áll. Ha csak a textus értelmét bontjuk ki, bármilyen okosan és elegánsan tennénk is ezt, hazudunk. Becsapjuk az ige hallgatóját. Nem azzal, amit mondunk, hanem azzal, hogy az ige és az ember kapcsolatának hamis képét mutatjuk meg. *Az isteni Ige nem egyszerűen az értelem tárgya, hanem értelmet adó.* Nélküle elsüllyednék az ingoványban, és iszappal birkóznék a kifulladásig. Vagy bámulnám a semmit, magamba zárva, mint *Mednyánszky Abszintivója* a kékeszöld elegancia hideg poklában. De ő megtart a semmi fölött, kézen

fog és vezet zsombékról zsombékra. És miközben a mélység fölött kézenfogva járunk, megtölti a számat nevetéssel, a torkomat sírással. Hogyan lehet ezt csak értelmezni?! Távolságot tartva, a jobb rálátás reményében?!

Ha belegondolunk, hogy evangéliumának elején miket ír János, hihetjük-e egy pillanatig is, hogy a Logosz-himnusz fehérizzását visszaadhatjuk az eunuchrationalitás kappanhangján?!

Hit és hipotézis

Miért nem írta le Jézus az üzenetét, túl azon, hogy ő maga az üzenet? Sok vitát megspórolt volna nekünk. Ő, aki „pszichológián túli” emberismerettel látott minket, hogyan bírhatta rá magát mátéokra, jánosokra, pálokra? Talán mert nagyon is jól tudta, hogy nem a pontos rögzítés, a tárgyilagos üzenetközvetítés a döntő, hanem a személyes érintettség. Bár ott van az objektív mag: a történeti személy a négyszólamú evangélium mögött, de tanításának igazságát nem az örömhír szöveghűsége, nem az *ipsissima vox Jesu* közvetíti, hanem az evangélisták megérintettsége. Nem dokumentummal van dolgunk, hanem dokumentált hittel. A Názáreti akarataból nem mehetünk Máté, Márk, Lukács és János „mögé” *ipsissima verbáért*, mert így az apostoli hit helyett a mindenkori tudós hipotézisére építenénk. S lehet ez bármilyen megalapozott, attól még feltevés marad. És a hipotézis nemcsak erőten ahhoz, hogy hitet teremjen, de *én magam sem akarom, nem is tudom* hitemet a koronként változó iskolák hipotéziseitől vezetetni. Csak az Isten ujjától megérintett ember bizalma teremt bizalmat: Jeremiás bőgése, János szárnyalása, Pál szenvedélye. Az ő gyermekeik vagyunk. S a gyermek is attól fél, amitől az anyja, abban bízik, amiben az apja.

Úgy tűnik, a Lélek nem a távolságtartó, szépívű bizonyítás, hanem a szenvedélytől megszaggatott tanúskodás és érvelés csatornáját akarja használni (lásd a Római levél kérdésözönét, töréseit, zihálását vagy a „könnyek levelet”). Egyre inkább erősödik az a meggyőződés, hogy ezt ő akarta így. Ezért nem írt le semmit. Az Ige, Krisztus valóban élő és ható, s ezt dokumentálja a közvetítő „meghatottsága”, szenvedélye. Hogy hatottak mások is? Igen. De hol vannak már? És hol vannak azoktól, akik gépek fölé görnyednek a szalagnál, s akik kapálásból főlegyenesedve néznek a gyorsvonat után a kukoricatábla közepén?

Még a kiegyensúlyozott Goethe is ezt mondja: „Valahányszor felnyitom a Bibliát, mindig közvetlen célzást találok benne saját életemre.” A bibliai szerzők megcélzott és eltalált emberek. Miként ők sem, az igével szemben én sem vagyok abban a helyzetben, hogy *kívülállóként* érvényes és találó mondatokat mondhatok róla. Én is *eltalált* vagyok, s ezt érezniük kell azoknak, akik hallgatnak.

„Egy indulatos szavalást!” – kiáltja Latinovits. – Egy indulatos igehirdetést! – kiálthatunk vele. Nem szöszéki ordítózást, szemérmetlen moralizálást, hanem *belső* fütöttséget, *bevallani mert* érintettséget! A pap, a költő, a színművész, de még az igazi tanár is mind exhibicionista: a közönség előtt szétnyitja nagykabátját, és föltárja szemérmét. Mi nem a testünket, hanem a lelkünket: a *tameion*, a legbensőbb kamrácska titkát mutatjuk meg. Mint a lányok a téren, mi is a szerelmünket áruljuk. – Gusztustalan – mondhatják, és van némi igazságuk. De ha az igehirdetésben ez a gusztustalanság nem történik meg, nem történik semmi. A nagycsütörtöki lábmosás vajon nem gusztustalanul, harsányan alázatos-e? És Péter ezt sem *akarja* érteni. A „múljké el e pohár, ha lehet” nem a titkos, a tiltott kamrácskából hangzik? A Gecsemáné-kerti szaladgálás, hogy virrasszatok már velem egy kicsit, nem gyermekien, szűkölően szomjas? Az *éli, éli, lamá sabaktani* nem zavarba ejtően nyitott? A kereszthalál nem kitakart halál?

„Magadat mindig kitakartad, sebedet mindig elvakartad” – készíti a zárszámadást *József Attila*. De ha nem vakarózik, szegényebbek lennénk egy olyan költészettel, költői sorssal, amely tragikus világozással adja tudtunkra, hogy nemcsak magunkban, de *más halandóban sem* moshatjuk meg arcunkat.

Mérték

A régi görögök egyik kulcsszava, és ha a szenvedélyről beszélünk, különösen is figyelni kell rá. A legkínosabb az az igehirdetés, ahol az indulat nincs arányban a mondandóval. Ahol érezhető, hogy hangerő pótolja a gondolatot, szinpadias hangsúlyok takarják a bizonytalanságot, *Kanzelton* helyettesíti az ihletet. Ha meghallom, hogy az igehirdető hangja elváltozik az introitusban, bedugulnak a füleim. (Próbáljuk elképzelni a Hegyi beszédet vagy bármelyik példázatot *Kanzeltonban*!) Az áhítat nem a természetellenes hanghordozás, az elkötelezettség nem a rapszodikus hangsúlyok és a hangerő dolga. Pál indulata nem szül mesterkéeltséget, és „Isten bolondsága” nem az esztelenség szinonimája. Okos vagy akár ironikus szöveg is lehet szenvedélyes. Sőt bibliai értelemben szenvedélyes csak az okos szöveg lehet. A mérlegeléssel lefojtott indulat feszültsége nagyobb, ezért erősebben hat. A szenvedély a motor, de az értelem a karosszéria: ez teszi lehetővé a közös utazást. A legbensőbb élményből táplálkozó prédikáció is haszontalan, ha élményemet nem a *másik mértékére* szabom, ha a *gondolat segítségével* nem keresem meg az enyémbe az általánost, amely őt is érintheti.

A rejtőzködő Krisztus

Nem kezdhetem tehát azzal, hogy preparálom a textust, mint bogarász a bogarat. Mindenekelőtt a textus preparál engem. Kikészít. Ha ki merem tenni magamat a hatásának, eltalál, megdöbbsz, felkavar. *Megszokhatatlan*, mert élet van benne, ami közvetlenül érinti az életemet. Az élet megszokhatatlan, és ez az érintés is. Pillanatnyi állapatom és a textus üzenete között mindig feszültség van, kiszámíthatatlan feszültség. Az evangélium nem hollywoodi forgatókönyv, előre felmondható. Abban mindig valami furcsaság történik. Nem emberi üzenet, nem földi logika szerint van megkomponálva. Örömhír, hozzánk szóló, tehát értelmezhető, de isteni örömhír: megrázó, gyújtó, ezredévek után is fantasztikus. Ugyan melyikünknek jutott volna eszébe a Hegyi beszéd Krisztusa után bújócskázó Feltámadotról tanúskodni, aki halat eszeget döbbsz apostolai gyűrűjében?!

„Krisztus az egyetlen az összes filozófus, mágus stb. között, aki alapvető bizonyosságként megerősítette az örök életet, az idő végtelenségét, a halál semmisségét, a lelki nyugalom és az önfeláldozó szeretet szükségességét és jogosságát az életben. Nyugodtan, fesztelenül élt, mint művész, nagyobb volt minden művésznél, nem kellett neki márvány, agyag és festék, eleven hússal dolgozott. Ez a hallatlan – modern, ideges, elbutult agyunkkal aligha felfogható – művész nem alkotott sem szobrokat, sem festményeket, sem könyveket... Élő, halhatatlan embereket alkotott. Ez komoly dolog, főleg azért, mert ez az igazság.” (Van Gogh levele Theo öccséhez) Máshol bevallja: egész életében Krisztust szerette volna megfesteni, *de nem volt hozzá mersze*. Inkább bakancsokat festett, napraforgókat, búzamezőket, ciprusokat...

A Feltámadott nem akkor van itt közöttünk, ha kötőszóként használjuk a nevét. A *játékosságban* van jelen, ahogyan kezén a szegek helyével bújócskát játszik az emmausi úton. A *csendben* van jelen, ahogyan korgó gyomorral halásszó apostolait sült hallal és kenyérral *várja* a Genezáret partján. Az *irgalomban* van jelen, amellyel apostolból halásszá visszavedett övéinek tétováságát *olvassa*. A néhány egyszerű mondatban van jelen, amellyel megtisztítja a bukott Péter *szenvedélyét*, és irányt ad neki. A prédikátor felszabadult *bátorságában* van jelen, amellyel az Írás és a világ *elrejtőzködő jelentéseit* olvassa, és a tiszteletben, ahogyan a valóság elemeit érinti. A *felkínált* imperatívuszok hívásában van ott. Van Gogh *napraforgóiban* van jelen.

Egy másik bolond, aki meghalt, mert a háborús viszonyok között nagybetegen is csak annyi ételt fogadott el, mint amennyi a többieknek jutott, ezt üzeni: „Hogy valakinek a lelke átment-e már az isteni szeretet tüzén, nem arról ismerem fel, hogyan beszél Istenről, hanem arról, hogy hogyan beszél a földi dolgokról.” (Simone Weil)

Befejezésül

Ábrahám áldozatát rettegve nézve írja *Kierkegaard*: „Ami engem illet, képes vagyok ugyan leírni a hit mozdulatait, de nem vagyok képes megtenni azokat.” És ami engem illet, képes vagyok leírni, hogy látásom szerint az irodalmi igényű igehirdetés az Írás csendjének és a világnak olvasásában születik, az ámulat, az érintettség, a szerelem szenvedélye élteti – de megszülni ezt a gyermeket csak néha sikerül. Ezek ünnepi pillanatok: megsűrűsödik a templomi figyelem, áll a kés a levegőben. De ez ritka. Legtöbbször hibáztat valami. S amikor a kudarcot belátja az ember, nem alázas, csak tárgyilagos. Sokkal inkább *Isten alázatának* felséges ízét kóstolgatja. Mert a kudarcban megélheti a prédikátor azt, hogy Urának valóban furcsa ízlése van, és nem csak Márk vagy János esetében – hála Istennek.

A marhavagonban sorkatonaként Ravensbrück felé tartó Pilinszky, szembesülve a háborús pusztítással, sorra dobálja ki hátizsákjából a nagy könyveket, kultúránk klasszikusait. Végül marad az evangélium. Így ír róla: „...nem nagy tanácsadó, hanem valami meleg hűség. Olyan emberi volt, amilyen csak egy kutya tud lenni, vagy egy Isten.” Ebben a meleg hűségben újra meg újra *megmoshatjuk az arcunkat*, megint nekirugaszkodhatunk, újra megpróbálhatjuk elmondani. Hiszen a szó, az igehirdetés csuda dolog. Meg nem érdemelt *ajándék*: boldogság és kín, amelyből varázslat, teremtő erő lehet.

* * *

A kobryni Móse rabbi tanította:

– Ha Istennek mondasz egy szót, igyekezzél minden porcikáddal abba a szóba belehatolni.

Egyik hallgatója megkérdezte:

– Hogyan lehetséges, hogy egy nagy ember olyan kis szóba belefér?

– Aki magát nagyobbknak képzei, mint a szó, arról mi nem beszélünk – mondta a caddik.

(Martin Buber: *Haszid történetek*)

Kovács Imre huszonhárom éve szolgál lelkészként feleségével három kemenesaljai községben. Érdeklődési területe a teológia és a kultúra (ezen belül a lélektan, a művészetek és a természettudomány) kapcsolata.

Balázs Imre József

A seholsem

Átítatja testedet a seholsem. Megérdemled.
Dolgoztál sokáig rajta.
Sorra támad, sorra készül egy-egy új szezon,
te mindből kimaradsz. Korrajzot nem adsz,
nem érdemes, s úgy érzed, nem változol soha.
„Ez így egyelőre kényelmes”, írod a kőre.

A seholsemben élni, mondják, rossz dolog.
Találgatsz, és kegyben részesül, ki beillik a képbe.
Nem tagadsz. A seholsemben ennek helye van.

Alámerülés

1

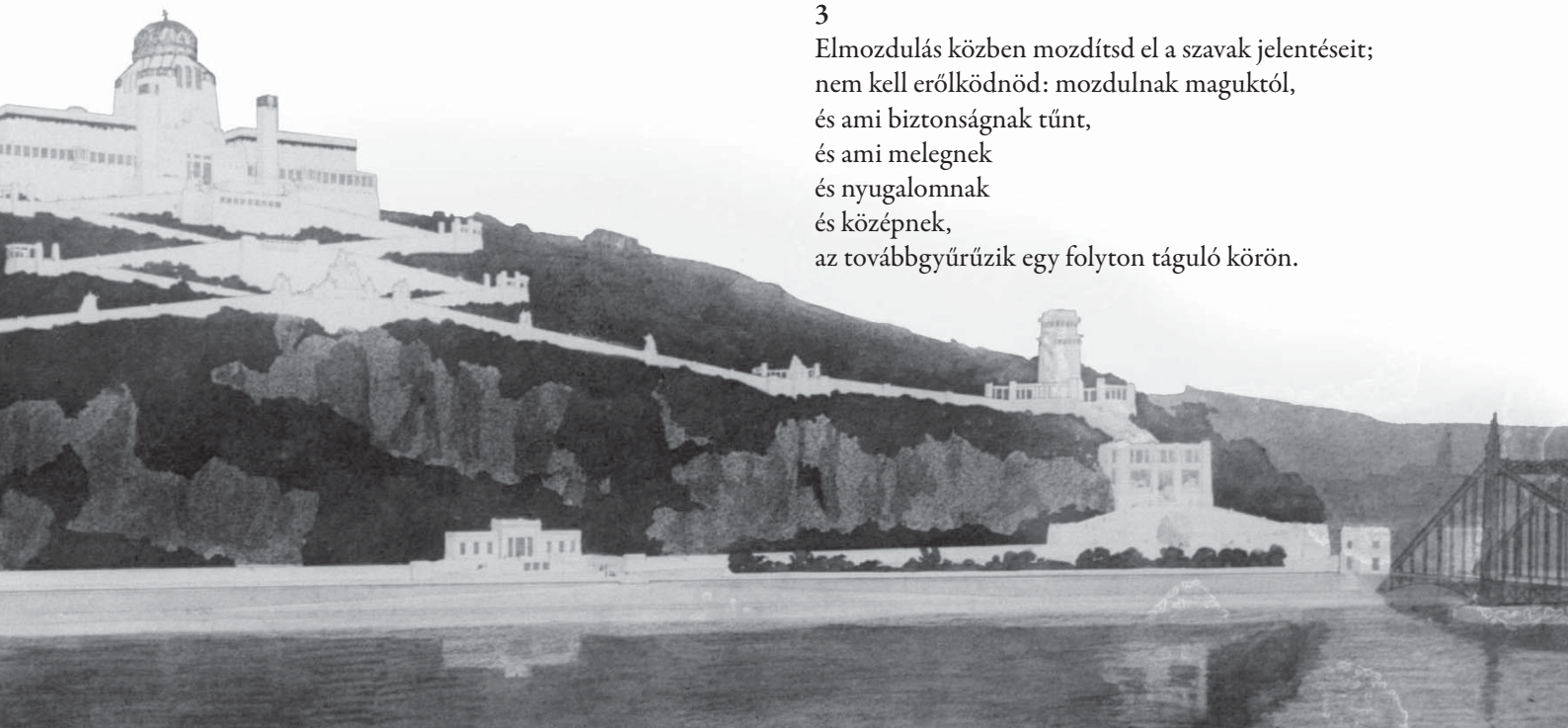
Alámerülés a biztonságosba,
a meleg és a nyugalom helyére,
és amikor a közepéig jutnál, ahogy annyiszor,
megszólal a fémes hang,
amellyel nem találkoztál még ott soha.
Máshonnan már ismered jól persze,
nem a hang a meglepő, hanem a hely
s a hang forrása.
Merülj hát alá a legbiztonságosabb helyre, magadba,
de ne csodálkozz, hogyha ismeretlen tárgynak ütközöl.
Magad mögött hagynál mindent, ami valaki lehet,
csak tudnád, hogyan fogjál hozzá.

2

Az irány eltévesztve,
s a vészjelek beindulva,
pedig nincs az tudva, hogy van itt riasztó.
Az új útvonal viszonya a régihez nem világos.
Meg akarja szüntetni a régit, létére tör,
de talán csak igazibb.

3

Elmozdulás közben mozdítsd el a szavak jelentéseit;
nem kell erőlködnöd: mozdulnak maguktól,
és ami biztonságnak tűnt,
és ami melegnek
és nyugalomnak
és középnek,
az továbbgyűrűzik egy folyton táguló körön.

Kertész
Botond

„Tüske a köröm alatt”

Sztehlo Gábor és az állambiztonsági szolgálatok

Bevezetés

Születésének centenáriumán jelentős figyelem fordul *Sztehlo Gábor* élete és életműve felé. A Magyarországi Evangélikus Egyház Diakóniai Osztálya által koordinált Stehlo-émlékév keretében konferencián emlékeztek meg személyéről, időszaki kiállítás nyílt az Evangélikus Országos Múzeumban, a Terror Háza Múzeum, valamint a Holocaust Múzeum és Dokumentációs Központ is bemutatta munkásságát. Megjelent *Merényi Zsuzsanna* Stehlo Gábor pedagógiai munkásságára fókuszáló könyvének újabb, kis mértékben átdolgozott kiadása, valamint két új kiadvány: *Keveházi László* Stehlo-életrajza, illetve a „Sztehlo-gyermekek” visszaemlékezéseinek gyűjteménye (KEVEHÁZI 2009; FÜZÉKI 2009). A Magyar Televízió levetítette *Szántó Erika Gaudiopolis, a gyermekállam* című játékfilmjét. Az emlékév megkoronázásaként, Stehlo Gábor 100. „születésnapján” leleplezték Budapest belvárosában *Vigh Tamás* Stehlo-szobrát.

Az emlékévben azonban az is nyilvánvalóvá vált, hogy Stehlo Gábor életének teljes történeti feltárásával és feldolgozásával, egy Stehlo-monográfia elkészítésével továbbra is adósok maradtunk. Stehlo életrajzának fehér foltjai továbbra is feltáratlanok, új források feldolgozása nem történt meg. Továbbra sem tudjuk például, hogy a sikeres nagytarcsai gyülekezeti és népfőiskolai munkát feladva miért került Pestre gyakorlatilag püspöki segédlelkési állásba Stehlo Gábor 1942-ben (KOREN 1994, 30. o.).¹ Nem ismertek a *Friedrich von Born* svájci delegátussal való kapcsolatának részletei sem. Nem tudjuk, milyen csatornákon keresztül jutott el Born Stehlo Gáborhoz, és bízza rá a gyermekmentés budapesti munkájának megszervezését (SZTEHLO 1994, 18–20.; 51–52. o.). Csak utalásokból és visszaemlékezésekből ismerjük a kitelepítettek felé végzett szolgálatát 1950-től (KOREN 1994, 54–58. o. KEVEHÁZI 2009, 48–49. o.). Az evangélikus egyház diakóniai szolgálatának 1950-es megszervezése, a szeretetotthonok alapításának körülményei sem eléggé feltártak. Általában kevésbé ismerjük Stehlo Gábornak azt a szerzteágazó, felekezeten és nemzeteken is átívelő kapcsolatrendszerét, amely nélkül elképzelhetetlen lett volna az a munka, amelyet akár a népfőiskola szervezésében, akár az üldözöttek mentésében, akár a gyermekotthon létrehozásában és fenntartásában elvégzett. Véleményünk szerint *Berényi Zsuzsanna Ágnes* 2004-ben megjelent cikke² Stehlo Gábor szabadkőműves páholytagságáról ebből a szempontból több figyelmet érdemelne.

Jelen tanulmányunk Stehlo Gábor élete egy hasonlóképpen feltáratlan fordulópontjának megértéséhez vihet közelebb. Stehlo Gábor 1961-ben elhagyta Magyarországot, hogy az 1956-os forradalom során Svájcba emigrált családját meglátogassa. Mint ismeretes, itt szívinfarktust kapott, gyógykezelése ideje alatt lejárt az útlevele, és nem tért vissza Magyarországra (KOREN 1994, 66. o.). Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL)

1 Koren Emil tévesen állítja, hogy a népfőiskola Stehlo Gábor távozása előtt megszűnt volna Nagytarcsán. Stehlo továbbra is az intézmény tanára maradt.

2 BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes: Stehlo Gábor, a szabadkőműves. *Evangélikus Élet*, 2004/27.

őrzött, „Papp István” fedőnevű ügynök által írt jelentéseket tartalmazó munkadossziékból kiderül, hogy a magyar állambiztonság figyelemmel kísérte Sztehlo Gábor munkásságát.

Sztehlo a magyar állambiztonsági szervek számára több szempontból is potenciális célpont volt. Elsősorban mint evangélikus lelkész, „hivatalból” az „egyházi reakció” tagja volt. Munkáját ráadásul eredményesen végezte, azzal egyházát építette. „Veszélyt” jelentett a rendszerre azért is, mert kiterjedt külföldi, sőt „nyugati” kapcsolatai voltak. Svájci származású édesanyja³ révén rokonai voltak külföldön. Nagyon jó kapcsolatai voltak Finnországgal, ahol először ösztöndíjasként járt, majd ahová a nagytarcsai népfőiskola kapcsán is ellátogatott. A vészorszak idején a svájci öröskereszt támogatásával állította fel otthonait. 1945 után számtalan nemzetközi segélyszervezet segített a Pax gyermekotthonok fenntartásában. A vészorszakban mentett „gyermekei” közül sokan távoztak 1945 után Nyugatra, akikkel szintén kapcsolatot tartott. Sztehlo Gábor habitusával, azzal, ahogyan a háború előtt, alatt és után is hihetetlen kreativitással, „civil kurázsival”, sokszor az állami és egyházi „hivatalos” csatornákat megkerülve szervezte munkáját, szintén felhívta magára a figyelmet.

Sztehlo Gábor más szempontból azonban nehezen volt megközelíthető a diktatúra számára. Háború alatti magatartása kikezdehetetlen és támadhatatlan volt. Mint emlékirataiban írja, *Kovai Lőrinc* kommunista újságírónak is menedéket adott egyik otthonában (SZTEHLO 1994, 150. o.). A háború alatt kapcsolatba került az ellenállással is, erről igazolást is kapott. A háború után a Gaudiopolis területén még a Szociáldemokrata Párt egy-két hetes pártiskolái számára is helyet adott (SZTEHLO 1994, 215. o.). Az egyházon belül végzett szociális munkáját sem lehetett reakciónak bélyegezni. *Ordass Lajossal* való viszonya – a visszaemlékezések szerint – hűvös volt, így ezt sem lehetett felhasználni ellene. Ezek miatt nyilvánosan nem lehetett fellépni Sztehlo ellen, és őt reakciónak bélyegezve az egyházi szolgálatból eltávolíttatni. Sztehlo Gábor ellenőrzésére, munkájának ellehetetlenítésére ezért az „operatív”, azaz a titokban zajló módszerek lehettek a legalkalmasabbak.

„Papp István” jelentései Sztehlo Gáborról

A magyar állambiztonság „Papp István” fedőnéven *Várady Lajost* foglalkoztatta, akinek első ismert jelentése 1957 januárjából származik. Várady Lajos budavári lelkész, esperes volt. Személyesen ismerte Sztehlo Gábort, de több, az állambiztonság számára írt jelentése másodkézből közöl információkat. Sztehlo Gáborról más forrásból is tájékozódhatott az állambiztonság, de ezeket jelenleg még nem ismerjük.⁴

Sztehlo Gáborról először 1957. december 6-án jelentett „Papp István”. Egy személyes beszélgetésről számolt be, amelynek során Sztehlo arról beszélt, hogy fél attól, Ordass utódja *Grünwalsky Károly* lesz, aki meg fogja szüntetni a szeretetotthonokat.⁵ 1957. március 12-én arról írt „Papp István”, hogy a lelkésznevelő intézet igazgatói állásából eltávolított *Friedrich Lajosnak Keken András* segített átmeneti lakást szerezni Sztehlo Gábor közreműködésével. Friedrich Lajos az úgynevezett haladó, azaz baloldali lelkészek közé tartozott.⁶ 1958 januárjában Sztehlo Gábor

3 Haggemacher Mártha. A Haggemacher Sörgyár 1910-ben épült Budapest-Kőbányán, majd 1932-ben egyesült a Dreher Sörgyárral.

4 „Pécsi” fedőnéven Káldy Zoltán egy jelentését ismerjük, aki egyik svájci látogatása alkalmával találkozott Sztehlo Gáborral. Mivel ez a jelentés – amelyben Sztehlo Gábor a nemzetközi egyházi szervezetekről és az emigráns lelkészekről beszélgetett Káldy Zoltánnal – nem tartozik tanulmányunk tárgyához, és nem Sztehlo Gábor munkásságával foglalkozik, részletes ismertetésétől eltekintünk.

5 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 32.400/1. („Papp István” munkadossziéja) 168–172. o.

6 ÁBTL 32.400/1 70. o.

vendégségben volt Várady Lajoséknál. Arról beszélt házigazdájának, hogy szeretne négy hónapos külföldi utazást tenni. Finnországban adományokat gyűjtene a szeretetotthonok javára, Bethelben⁷ a szeretetmunkát tanulmányozná, Bázelen pedig meglátogatná a családját, de mindenképpen szeretne visszatérni Magyarországra. A betheli út kapcsán megemlítette, hogy a diakonisszaintézmény visszaállítását támogatná, *Farkas Máriát*⁸ azonban nem tartja alkalmas vezetőnek.⁹ Az állambiztonság véleményét Sztehlo Gáborról a jelentéshez fűzött tartótiszti megjegyzésből ismerhetjük meg. E szerint Sztehlo Gábor reakciós, külföldiekkel levelez, és „minden tárgyilagosságot nélkülöző” módon tájékoztat a magyar helyzetről.¹⁰

Majd két évvel később, 1959 novemberében olvashatunk ismét Sztehlo Gáborról „Papp István” jelentésében. Egy beszélgetés során Sztehlo azt mondta, hogy nem akar disszidálni, de szeretné egy-két évenként meglátogatni a családját. Az Egészségügyi Minisztérium felajánlotta, hogy menjen el egy hosszabb nyugati tanulmányútra. Nem akarja elfogadni a felajánlott lehetőséget, mert fél, hogy távollétét kihasználva államosítanak az egyházi szeretetintézményeket. A rendszer működésének abszurditását mutatja, hogy a jelentést értékelő tartótiszt szükségesnek látta megjegyezni egy szigorúan titkos iraton, hogy az államosításról szóló pletykáknak semmilyen alapja nincsen.¹¹ Azt, hogy a korabeli állami vezetés milyen aljas módon próbált meg Sztehlo Gábortól megszabadulni, egy 1959 decemberében írt jelentésből tudhatjuk meg. A Koren Emillel folytatott beszélgetésről szóló beszámoló arról tájékoztat, hogy *Grnák Károly*¹² megbízta Koren Emilt azzal, indítson vizsgálatot Sztehlo Gábor ellen, és gyűjtson róla kompromittáló adatokat. Koren Emil vizsgálata nem igazolta azokat a vádakot, hogy Sztehlo Gábor verte volna a gyerekeket, vagy elsikkasztotta volna az intézmények pénzét. Koren Emil azt is elmondta Várady Lajosnak, hogy közölte Grnák Károllyal: nem hajlandó a továbbiakban sem bizalmas és terhelő jelentéseket tenni Sztehlo Gáborról az Állami Egyházügyi Hivatal részére. Emiatt meg is romlott a kapcsolata Grnák Károllyal.¹³ Koren Emil felhasználásának terve barátja, Sztehlo Gábor lejárataására rávilágít arra, hogy a korabeli állami vezetésnek semmilyen módszer nem volt ellenére céljai elérésére.

1959 decemberében „Papp István” Sztehlo Gáborral folytatott hosszú beszélgetéséről számolt be jelentésében. Sztehlo Gábor elmondta, hogy lényegében illegálisan, az egyházi többség akarata ellenére találkozott a Református Világszövetség vezetőjével, a Magyarországon járt *Hellsternnel*,¹⁴ akivel a magyarországi szeretetotthonok svájci segélyezéséről is beszélt. Hellstern személyes üzenetet is hozott Sztehlo Gábornak feleségétől, aki szerette volna, ha férje kitelepül Svájcba. Beszámolt arról is, hogy családja nincs könnyű anyagi helyzetben. Sztehlo Gábor azt vála-

7 A németországi Bielefeldben (Vesztfália) a 19. század második felében alakult ki diakóniai központ Friedrich von Bodelschwing vezetésével, ahol sérült gyermekek és idősek ellátásával egyaránt foglalkoznak. A központban diakonisszák és férfi diakónusok dolgoztak.

8 A feloszlott Fébé Evangélikus Diakonisszaegyesület vezetőjét.

9 Sztehlo Gábor tartózkodása nem véletlen: a Pax gyermekotthonok működtetésében komoly zavart okozott, amikor 1946. május 1-jén egyik napról a másikra „visszavonták” a diakonisszákat a munkából. (Sztehlo 1994, 218. o.)

10 ÁBTL 32.400/1. 199. o.

11 ÁBTL 32.400/2. 54. o.

12 Grnák Károly az Állami Egyházügyi Hivatal főelőadója, 1957–1958-ban a Déli Egyházkerület élére rendelt miniszteri biztos volt.

13 ÁBTL 32.400/2. 46–47. o.

14 Heinrich Hellstern tisztsége tévesen van feltüntetve a jelentésben. 1946–1966-ig a svájci protestánsok segélyszervezetét (HEKS – Hilfswerk der Evangelischen Kirchen in Schweiz) vezette.

szolta Hellsternnek, hogy nem akar Svájcba emigrálni, mert úgy érzi, hogy munkájára itthon van szükség. Sztehlo Várady Lajosnak elpanaszolta azt is, hogy úgy érzi, egyházában háttérbe szorítják. *Káldy Zoltán* püspök például visszautasította, hogy hivatalos finnországi útjára tolmácsként elkísérhesse.¹⁵ „Papp István” 1960 márciusában kelt jelentéséből is a Sztehlo család életének egyes részleteiről értesülhetett az állambiztonság. A jelentés szerint ifjabb Sztehlo Gábor nyelveket, mindenekelőtt angolt tanul Svájcban, hogy az idegenforgalomban helyezkedhessen el. A nyelvtanulásra mindenekelőtt nyelvtanára bízta ifjabb Sztehlo Gábort. A rendszer paranoiáját jól jelzi az a tartótiszti megjegyzés, amely szerint ifjabb Sztehlo Gábor nyelvtanára minden bizonnyal kém, és tanítványával is „ilyen perspektívából foglalkozik”.¹⁶

1960 májusában beszélt arról először Sztehlo Gábor Várady Lajosnak, hogy végleg elhagyná az országot. Egyedül idős édesanyja iránt érzett felelőssége tartja vissza attól, hogy kivándorló útlevelet kérjen a hatóságoktól. A hatalom céljait ismét a tartótiszti megjegyzéséből ismerhetjük meg: „Sztehlo kivándorlása részünkről csak előnyös lehetne.”¹⁷ Ez a mondat világít rá leginkább arra, hogy a „Sztehlo-jelenséggel” a korai Kádár-rendszer nem tudott mit kezdeni. 1960 szeptemberében még határozottabban beszélt Sztehlo Gábor Várady Lajosnak kivándorlási terveiről. Tervezte, hogy *Káldy Zoltán* püspöktől kér támogatást útleveléhez.¹⁸ Sztehlo Gábor ekkorra felmérte azt is, hogy milyen munkalehetőségekre számíthatna külföldön. Svájcban kórházlelkészként vagy hitoktatóként, Finnországban úgynevezett utazó titkárként (egyházi egyesületek konferenciáit és evangélikus szervező lelkészként) dolgozhatna. Sztehlo azt is elmondta, hogy valójában egyik munkakör betöltéséhez sem érez valódi elhivatottságot. Magyarországi munkájával alapvetően meg van elégedve, bár kissé belefáradt, és továbbra is úgy érzi, hogy az egyházi diakóniai intézmények államosításának veszélye nem múlt el.¹⁹ 1960 októberében Sztehlo Gábor a vészkorszakban végzett munkájáról beszélt Várady Lajosnak. Megmutatta azt az 1944. november 14-én kelt igazolványt is, amelyet az ellenállás állított ki részére, és amelyről az evangélikus egyházban nem is tudtak. Ezzel kapcsolatban elmondta, hogy az általa vezetett otthonokban nemcsak zsidókat, hanem ellenállókat is bújtatott a háború alatt. A kivándorlás gondolatával továbbra is foglalkozott, várta felesége levelét, amelyet *Várady Zsuzsanna*²⁰ fog majd elhozni számára.²¹ Sztehlo Gábor utoljára 1960 novemberében beszélgetett kivándorlási terveiről Várady Lajossal. Ekkor azt mondta, hogy tervezett kivándorlása előtt szeretne elutazni Svájcba, és rábeszélni a hazatérésre feleségét és családját.

Amikor Sztehlo Gábor Svájcba történő kiutazása biztossá vált, az állambiztonság még szorosabbra vonta a köré font gyűrűt. „Papp István” már 1960 októberében azt a feladatot kapta, hogy ismerkedjen meg *Jármay Gyulával*, akitől aztán angolleckét vett. *Jármay Gyula*²² a budahegyvidéki gyülekezet presbitere volt, akit az ötvenes években

15 ÁBTL 32.400/2. 63–64. o.

16 ÁBTL 32.400/2. 100–101. o.

17 ÁBTL 32.400/2. 110–111. o.

18 Lelkészek útlevélkérelméhez szükséges volt az illetékes püspök és az Állami Egyházügyi Hivatal jóváhagyása is.

19 ÁBTL 32.400/2. 154. o.

20 Várady Lajos leánya. „Papp István” jelentéseiben később nem számol be arról, hogy a levelet Sztehlo Gábor valóban a lányán keresztül kapta volna meg.

21 ÁBTL 32.400/2. 179. o.

22 *Jármay Gyulát* az állambiztonság be akarta szervezni, azonban ismereteink szerint erre végül nem került sor.

eltávolítottak az ügyvédi kamarából, ezután fordításokból és nyelvtanításból élt. Jármay Gyula bizalmas barátja volt Stehlo Gábornak és családjának, így „Papp István” újabb személytől szerezhetett információkat Stehloról.²³

Stehlo Gábor „Papp István” jelentése szerint 1961. március 21-én hívta fel Várady Lajost az örömhírrrel, hogy útlevelet fog kapni. Várady Lajos még aznap délután beszélgetett Jármay Gyulával, aki elmondta, hogy ő is beszélt Stehloval, aki arról számolt be, hogy egy belügyi tiszt kereste fel őt. A tiszt arra kérte Stehlo Gábort, hogy hazatérése után számoljon be a Genfben székelő protestáns világszervezetek tevékenységéről. Jármay szerint Stehlo a kérdésben nem talált semmi kivetnivalót. Az állambiztonság szempontjából igen fontos volt a „Papp István” által tett jelentés. *Baji László* tartótiszt a következő megjegyzésben fejtette ki véleményét: „Stehlo Gábor fecsegése elgondolásunkat megakadályozhatja. »Pap István« utasítást kapott arra, hogy a Stehloval történő beszélgetése során olyan magatartást tanúsítson, amelyből Stehlo észrevehesse, hogy helytelen olyan dolgokról nyilatkozni, amelyről kiutazása ügyében vele hivatalos helyen tárgyaltak. Ezt a kérdést »Pap István«-nak úgy kell felvetni, hogy Stehlo ne érezze azt, hogy ő bizonyos kötelezettséget vállalt, s ez lelkiismereti problémát okozzon nála.”²⁴ Azzal, hogy Stehlo Gábor beszélt beszervezése tervéről, állambiztonsági szakzsargonnal „dekonspirálta” magát, azaz titkosnak szánt megbízatásáról harmadik személynek is beszámolt.

Várady Lajos 1961. április 25-én jelentett ismét az ügyről. Ebben leírta, hogy amikor visszamondta Stehlonak, amit Jármaytól hallott, akkor Stehlo tagadta, hogy ilyesmiről beszélt volna. Jármay Gyula ezután úgy nyilatkozott Váradynak, hogy valóban a saját kombinációit mondta el az üggyel kapcsolatban. 1961. április 23-án azonban Stehlo

A pesthidegkúti templom szentelése (1955). A lelkészek között Stehlo Gábor és Várady Lajos.

Gábor már személyesen Várady Lajosnak mesélt beszervezéséről. Elmondta, hogy ismét találkozott az „örnaggyal”, akinek a műveltsége és humánus viselkedése jó benyomást tett rá. Beszámolója szerint az őrnagy nem árulta el a nevét Stehlonak, de elérhetőségét megadta. Elmondta, hogy kiutazása alatt is tarthatja vele a kapcsolatot. Az őrnagy ígéretet tett arra, hogy Stehlo Finnországba is elutazhat, és biztosította arról is, hogy távolléte alatt nem fogják a diakóniai intézmények egyházi irányítását megváltoztatni. Arról is említést tett, hogy az ÁEH, azaz Grnák Károly sem tehet semmit Stehlo tervei ellen, mert az őrnagy „más vonalon” Grnáknak is főnöke. Stehlo kérte Váradyt, hogy tartsa titokban beszélgetésüket, mert ha nem teszi, mindkettejüknek bajuk lehet belőle.

„Papp István” jelentésében – merőben szokatlanul – maga is értékelte a kialakult helyzetet. Értékelése szerint Stehlo ugyan megszegte titoktartási kötelezettségét, de iránta bizalommal van, és ez később az állambiztonsági munka szempontjából hasznos lehet. Figyelemre méltó, hogy a letisztázott jelentésbe végül nem kerültek be „Papp István” értékelő megjegyzései.²⁵ A tartótiszt megjegyzései

23 ÁBTL 32.400/2. 163. o.

24 ÁBTL 32.400/2. 288–289. o.

25 „Papp István” maga írta jelentéseit, amelyekre a tartótiszt kézzel írta fel értékelését. A jelentésekről az állambiztonság készített tisztázatot, amely szinte minden esetben megegyezett az eredeti jelentéssel. „Papp István” megjegyzésének elhagyása a tisztázott jelentésről tehát igen szokatlan eljárás.

pontosították a jelentésben szereplő adatokat. Ebből kiderül, hogy „Papp István” tartótisztje, Baji László őrnagy²⁶ járt Sztehlo Gábornál. Baji László konstatálta, hogy Sztehlo Gábor valóban megszegte titoktartási kötelezettségét, de nem árulta el a beszélgetés minden részletét. Azt is megállapította, hogy Sztehlo Gábor a beszélgetés néhány részletéről pontatlanul számolt be Várady Lajosnak. Baji László nem utalt arra, hogy Grnák Károly főnöke lenne, és arról sem beszélt, hogy külföldi tartózkodása idején kapcsolatot tartanának Sztehlo Gáborral. Az sem felelt meg a valóságnak, hogy fedőnéven mutatkozott be Sztehlo Gábornak. Végül megjegyezte azt is, hogy Sztehlót más úton is figyelik, és gyűjtik a kiutazásával kapcsolatos véleményeket.²⁷

Sztehlo beszerzési kísérletével kapcsolatban „Papp István” dossziéiban az utolsó megjegyzés már a kiutazása utáni időből való. 1961 júliusában arról beszélt Jármay Gyula Várady Lajosnak, hogy egészségi állapota javulásával bizonyos, hogy Sztehlo haza fog térni. A tartótiszt megjegyzése a következő: „Sztehlóval op[eratív] céljaink voltak, amelyek megvalósítása egészségi állapotában beállott változás miatt most már kétségesé vált.” Az állambiztonsági zsargonban az „operatív cél” azt jelentette, hogy valakit ügynöknek akartak beszervezni.

Következtetések

Elsősorban azt kell megvizsgáljunk, hogy „Papp István” jelentései mennyire megbízhatóak. Bár „Papp Istvánt” tartótisztjei általában megbízható munkatársaként jellemezték, a fentiekből is kiderül, hogy adatai nem voltak mindig pontosak. Nem tudhatjuk azt sem, vajon Sztehlo Gábor teljesen megbízott-e Várady Lajosban, vagy esetleg sejtette állambiztonsági kapcsolatait. Nem tartjuk kizártnak, hogy beszerzési kísérlete idején, amikor Várady Lajost bízták meg azzal, hogy közölje Sztehlóval, indiszkréciója nem megengedhető, Sztehlo megsejthette, hogy Várady megbízást teljesít. Arra is van adatunk, hogy Várady később fedezte Sztehlo Gábort. Amikor már biztosnak látszott, hogy nem fog hazatérni, Sztehlo Gábor Várady Lajost kérte meg, hogy Luther-kabátját juttassa el hozzá. A feladatot végül a finn *Outi Karankóra* bízták, aki ekkor egy néprajzi konferencián vett részt Magyarországon,²⁸ ám erről Várady sohasem számolt be az állambiztonságnak.

A „Papp István” jelentéseiből kirajzolódó kép legfontosabb új eleme talán az, hogy Sztehlo Gábor milyen belső küzdelmeket vívott, amíg arra az elhatározásra nem jutott, hogy elhagyja az országot. Végül súlyos betegsége akadályozta meg hazatérését, de láthattuk, hogy az emigráció gondolata sem állt tőle távol, sőt annak gyakorlati előkészítését is megkezdte, amikor külföldi munkalehetőségeit felmérte. A lelkiismereti kötelesség és a beszűkülő lehetőségek között vergődő Sztehlo Gábort ismerhetjük meg „Papp István” jelentéseiből.

A „Papp István”-dosszié Sztehlo Gáborra vonatkozó jelentéseinek legkényesebb kérdése az a beszerzési kísérlet, amelyet Baji László őrnagy megjegyzései is megerősítenek. Nyilvánvaló, hogy Sztehlo Gábor villámgyorsan dekonspirálta magát. Bár Sztehlót többen tekintették naiv és idealista személyiségnek, ezzel a véleménnyel nem tudunk egyetérteni. Sztehlónak a háború idejéről rengeteg tapasztalata volt a titkos, „konspirált” munka gyakorlatáról, hiszen e nélkül nem tudta volna emberek ezreit megmenteni. Nagy valószínűséggel feltételezhető, bár kétséget kizáróan nem bizonyítható, hogy „fecsegése” nem volt véletlen, hanem tudatosan dekonspirálta magát. Az állambiztonsági munka szabályai szerint ezzel elvileg alkalmatlanná tette magát arra, hogy ügynökként beszervezhessék. Jármay Gyula – később általa visszavont – beszámolója szerint Sztehlo Gábor nem mondott nemet a beszerzési kísérletre. Egy ilyen kategorikus visszautasítás igen kockázatos lett volna Sztehlo számára, ezért választhatta tudatosan

26 Baji László az állambiztonságtól való leszerelése után az Állami Egyházügyi Hivatalban dolgozott.

27 ÁBTL 32.400/2. 295–297. o.

28 Outi Karanko-Pap szíves szóbeli közlése szerint, amiért ezúton is köszönetet mondok.

a dekonspirálódás módszerét. Baji László megjegyzéséből azonban úgy tűnik, hogy Stehlo Gábor indiszkréciója ellenére nem mondtak le teljes egészében szervezésének tervéről. Nagyon kicsi azonban a valószínűsége annak, hogy Stehlo Gábort végül valóban szervezték, és esetleg jelentéseket is írt. Erre vonatkozó adat nem bukkant fel eddig az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában. Elképzelhető, hogy ügyvezető hatos kartont kiállítottak Stehlo Gábor nevére, mert ilyen dokumentumot a sikertelen szervezési kísérletekről is kellett készíteni.

Várady Lajos jelentéseiből kirajzolódik, hogyan próbálták egyházi és állami szervek is ellehetetleníteni Stehlo munkáját, helyzetét. Stehlo klasszikusan „tüske volt a köröm alatt” a korabeli egyházi és állami vezetés számára is. Stehlo Gábor joggal érezte úgy, hogy saját egyháza vezetősége nem bízik benne maradéktalanul, munkáját nem támogatják eléggé, nemzetközi kapcsolatainak ápolását folyamatosan akadályozzák. Még nagyobb volt a nyomás Stehlo Gáboron az állam részéről. Stehlo Gábor 1950-ben, a Pax otthonok államosítása idején egyszer már átélte, hogy munkáját egyik napról a másikra lehetetlenné teszik. A maga részéről jogos volt a félelme attól, hogy az egyház diakóniai szolgálatát is államosítják, bár erre végül nem került sor. Miután ügynökként is megpróbálták szervezni, világossá válhatott Stehlo Gábor számára: ha visszatér Magyarországra, vagy enged az állambiztonság nyomásának, vagy retorziókra – állása elvesztése, munkája ellehetetlenítése – kell számítnia. Az állambiztonság próbálkozásától csak külföldön érezhette biztonságban magát. Úgy véljük, hogy ez a tény is szerepet játszott abban, hogy Stehlo Gábor végül nem tért vissza Magyarországra, és svájci emigrációban fejezte be életét.

Hivatkozott művek

FÜZÉKI Bálint (szerk.) 2009. *Sztehlo Gábor emlékezete*. Stehlo Gábor Gyermek- és Ifjúságsegítő Alapítvány, Budapest.

KEVEHÁZI László 2009. *100 éve született Stehlo Gábor*. Luther Kiadó, Budapest.

KOREN Emil 1994. *Szehlo Gábor élete és szolgálata*. Budapest.

SZTEHLO Gábor 1994. *Isten kezében*. Budapest.

Kertész Botond történelem és levéltár szakon végzett az ELTE-n, majd hittantanár szakon az Evangélikus Hittudományi Egyetemen. Az ELTE Történettudományi Doktori Iskoláján 2003-ban kapott PhD fokozatot. Dolgozott az Evangélikus Országos Levéltárban, jelenleg az Evangélikus Országos Múzeum tudományos munkatársa. Kutatási területe a magyarországi evangélikusság 19–20. századi története.

Az AGAPE-folyamat

Gömböcz
Elvira

Hatékony válasz a globalizációra – az Egyházak Világtanácsa tevékenységében

„A világ erőforrásai elegendőek, hogy kielégítsék mindenki szükségleteit,
de arra már nem, hogy kielégítsék mindenki mohóságát.”

Mahatma Gandhi

A jelenlegi gazdasági válságot közgazdászok és elemzők a nagy gazdasági világválság óta a legjelentősebbnek tartják. A mostani azonban – amelynek sokféle vonatkozását a bőrünkön tapasztaljuk – nem pusztán gazdasági vagy pénzügyi tekintetben globális világválság, hanem ugyanakkor a környezet, a politika, a demokrácia válsága is. Egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy nem tudunk úgy kilábalni ebből a krízisből, hogy ugyanoda kapaszkodunk vissza, ahol előtte voltunk. Hosszú távú és valódi megoldást egy jelentősebb „váltóállítással” és alternatív utak keresésével lehet csak elérni. Erre az alternatív útkeresésre vállalkozott az Egyházak Világtanácsa az úgynevezett AGAPE (Alternative Globalization Addressing Peoples and Earth – Alternatív globalizáció a népekért és a földért) folyamatának elindításával. Bár az 1998-as hararei nagygyűlés idején és 2005-ben, az AGAPE-dokumentum elkészítésekor a nemzetközi média még nem a „válság” jelszavától volt hangos, az AGAPE-dokumentum – mondhatjuk, próféta jelleggel – a gazdasági rendszer jellegéből adódóan egyre mélyülő és egyre nagyobb válságokra figyelmeztetett (gazdasági, ökológiai és politikai szinten egyaránt), valamint az egyházak cselekvési lehetőségeit kezdte el keresni a globális problémák megoldásában.

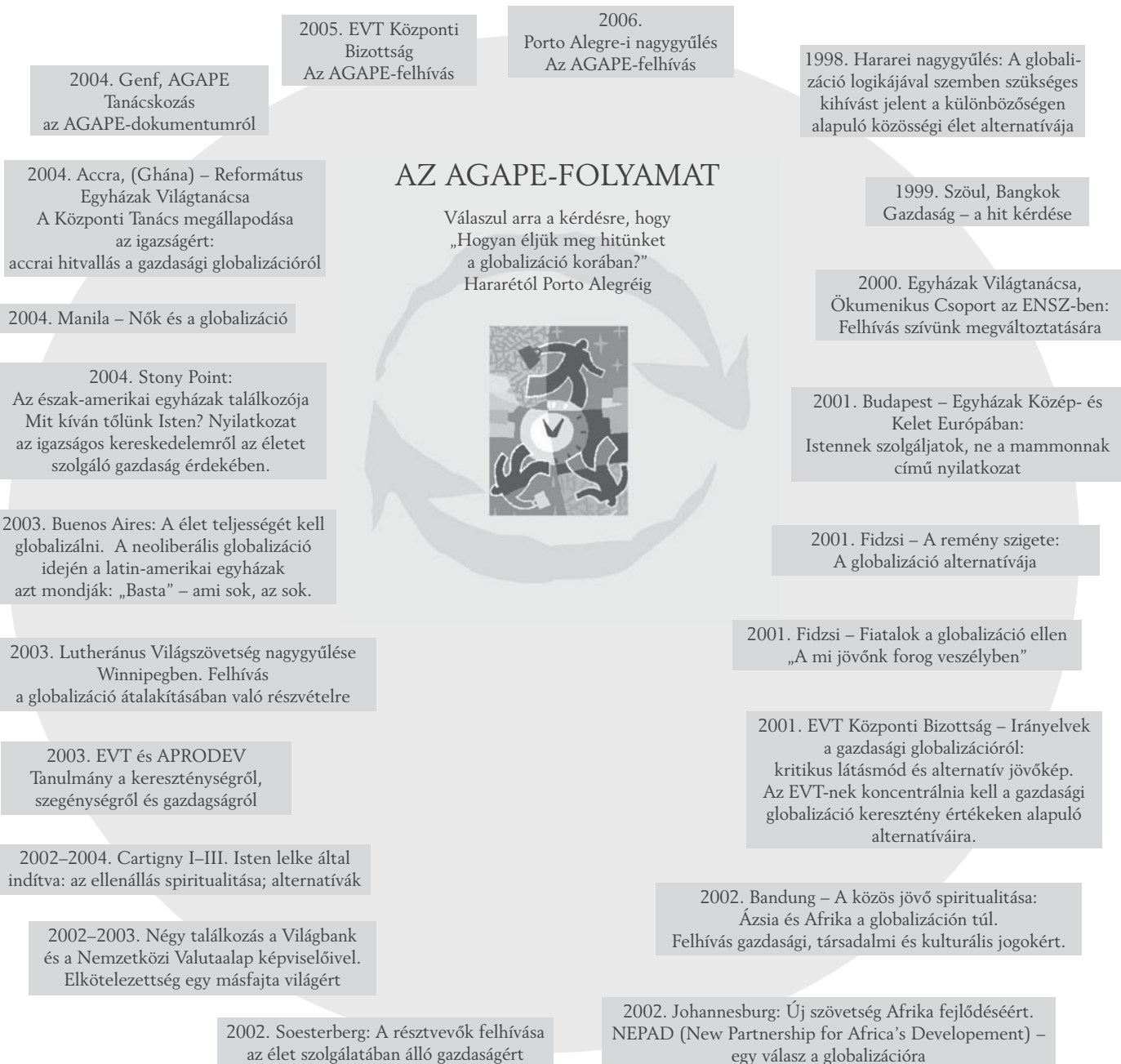
Az Egyházak Világtanácsa (EVT) 2005 márciusában tette közzé *AGAPE – Alternative Globalization Addressing Peoples and Earth* (Alternatív globalizáció a népekért és a földért) című dokumentumát, amely immár magyar nyelven is olvasható (GÖMBÖCZ 2008).¹ Ez a komoly és tartalmas anyag egyrészt lezár, másrészt pedig megnyit egy folyamatot. Az 1998-ban Hararében elindított AGAPE-folyamatot a 2006-os Porto Alegre-i nagygyűléssel lezárja, egyúttal pedig az Egyházak Világtanácsa további elkötelezett munkájának nyitányát is jelenti. Az AGAPE ezen újabb szakaszában az EVT a szegénységet, a gazdagságot és a környezeti kérdéseket együttesen, egymással szorosan összefüggő problémák együtteseként közelíti meg. Természetesen korábban sem egymástól elszigetelt kérdésként kezelték ezeket, azonban 2006 óta hangsúlyozottan egyazon probléma különböző megjelenési módjainak tekintik e jelenségeket. Az alábbiakban szeretném megmutatni az AGAPE-dokumentum jelentőségét és röviden összefoglalni főbb mondanivalóját, valamint kitérek az AGAPE-folyamat múltbeli és jelenlegi eredményeire.

¹ Az AGAPE-dokumentum magyar fordítását a Luther Kiadó és a Védegyelet közös kiadásban jelentette meg 2008-ban.

1. ábra

AZ AGAPE-FOLYAMAT

Válaszul arra a kérdésre, hogy
„Hogyan éljük meg hitünket
a globalizáció korában?”
Hararétól Porto Alegreig

Teológiai és spirituális alap

Az *agapé* görög szó, jelentése szeretet, közelebbről az isteni eredetű szeretet. A dokumentum címéből (*Alternative Globalization Addressing Peoples and Earth*) betűszóként előálló AGAPE pontosan erre utal, magában hordozva mindazokat a teológiai konnotációkat, amelyet az Újszövetségben sok helyen előforduló *agapé* szó tartalmaz.² Az előszó külön hangsúlyozza, hogy a szerzők Isten bőséges kegyelmének és szeretetének kifejezésére választották az *agapé* szót, jelezve ezzel azt a teológiai és spirituális alapot, amelynek szellemében elkészítették az írást. A dokumentumot közgazdászok és teológusok közös munkacsoportja készítette el 2005 márciusában azzal a céllal, hogy a 2006-ban Porto Alegreben megrendezett EVT-nagygyűlés előkészítő dokumentuma legyen.

Az AGAPE-folyamat

AGAPE-folyamatnak nevezik a szerzők azt az időszakot, amely az 1998. évi hararei EVT-nagygyűléstől a 2006-os Porto Alegre-i nagygyűlésig terjed. Ebben az időszakban a különböző helyi egyházi és nemzetközi konferenciák arra a fő kérdésre keresték a választ, hogy az egyházak milyen módon tudnak reagálni azokra a kihívásokra, amelyek a globalizációban gyökereznek: *Hogyan éljük meg hitünket a globalizáció korában?* Az AGAPE-folyamat főbb állomásait az 1. ábra foglalja össze.

Az AGAPE-dokumentum elkészítését az a tapasztalat ösztönözte, hogy az egyenlőtlenség egyre inkább extrém méreteket öltött az 1998. évi hararei nagygyűlés óta. Napjainkban a szegénység és a nyomor elfogadhatatlan méretűvé vált, miközben a gazdagság kevesek kezében hatalmas vagyonként halmozódott fel. Ezért szólította meg dokumentumával az egyházakat az EVT, hogy tegyenek azért, hogy az evangélium igazságosságra való felszólítása *konkrét tettekben* is megnyilvánulhasson. Az előszó világosan megfogalmazza a dokumentum célkitűzését, azt, „hogyan ösztönözni kívánja az egyházakat és a szélesebb ökumenikus mozgalmat arra, hogy napjaink globális problémáival *erdemben foglalkozzanak*, és határozottan fellépjenek a világban tűrhetetlen méreteket öltő szegénység ellen”. Több-ször hangsúlyozza a dokumentum azt is, hogy az egyházaknak és gyülekezeteknek az a feladatuk, hogy *változást létrehozó közösségekké* legyenek az emberek és a föld érdekében. Cselekvésre ösztönöz tehát a dokumentum azért, hogy ne csak elhangzott és leírt szavak legyenek az AGAPE-ban foglaltak, hanem a különböző egyházak és gyülekezetek kapcsolódjanak be a munkába. Minden gyülekezet ott, ahol éppen tart: legyen az a felismerés, a tanulás vagy a cselekvés fázisa.

Az AGAPE-dokumentum főbb témái

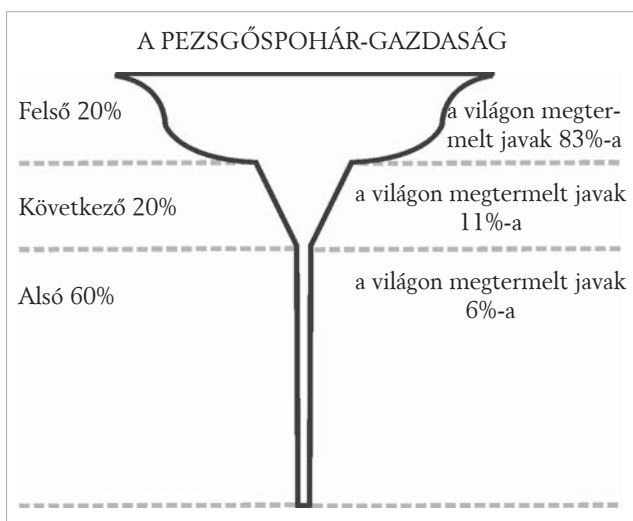
Az AGAPE-dokumentum által hangsúlyozott témákat veszem sorra az alábbiakban. Egyes helyeken a dokumentum megközelítését kiegészítettem frissebb, aktuális vagy a témához kapcsolódó más forrásból származó adatokkal.

² Az Újszövetség egyik legfontosabb kifejezése, amellyel az isteni eredetű szeretetet jelölték az újszövetségi szerzők. Az ógörögben két másik szó is használatos volt: a barátok közötti szeretetre (a lelki eredetű rokonszenvre) a *filia*, a testi, nemi jellegű vonzalomra pedig az *erosz*.

Szegénység és gazdagság

A gazdasági egyenlőtlenség, a szegénység és a gazdagság közötti szakadék felfoghatatlan méreteket ölt napjainkban. Ezt alá lehet támasztani számadatokkal, statisztikákkal (lásd 2. ábra), de egyszerű és közvetlen módon saját tapasztalatainkkal is, bármely országában élünk a világnak. Az uralkodó neoliberális elképzelés szerint a makroszintű gazdasági növekedés csökkenteni fogja a szegénységet. Azonban temérdek bizonyíték mutatja, hogy ez nem történik meg automatikusan. A tapasztalatok szerint a megélhetési gondokkal küszködő szegények, akiknek a leginkább szükségük volna jövedelmük növekedésére, nem tudják a biztonságos megélhetés szintjét elérni (nem tudnak növekedni), ugyanakkor a leggazdagabb felső réteg „növekedése”, gazdagodása szembeötlő. Megjegyzem, hogy a 2008 ősze óta elhatalmasodó gazdasági válság az ENSZ adatai szerint tovább rontotta az egyébként is súlyos helyzetet. Az ENSZ adatai szerint a föld népességének egyhatoda éhezik, legtöbbször Dél-Kelet-Ázsiában, de a fejlett országokban is nagyjából tizenötmillióan nem jutnak elegendő élelmiszerhez.³ Továbbá azt is fontos szem előtt tartanunk, hogy az elegendő mennyiségű és megfelelő minőségű élelmiszerhez való hozzájutás csupán egyik szükséges, azonban semmiképpen nem elégséges feltétele az emberhez méltó életnek. Az AGAPE-dokumentum határozottan kimondja, hogy a gazdasági növekedés nem tudja megszüntetni a szegénységet, bármennyire szilárdan állították is ezt a neoliberális közgazdászok. A szegénység valódi gyökere az igazságosság hiánya (vö. MSHANA 2007, 7. o.).

2. ábra

A versenyképesség mindenekfelett hangoztatott jelszavát az uralkodó neoliberális elképzelés szerint a főbb gazdasági mutatók (legfőképpen a GDP) növekedésével igyekeznek megvalósítani. Azonban ha megpróbálunk felülemelkedni a versenyképesség (kiszállatok, multinacionális cégek, országok stb. versenyképessége) egyoldalú szemléletén, felvetődik a kérdés, hogy lehetséges-e állandó fogyasztásnövekedésre nem ösztönző gazdaságot kialakítani? Lehetséges-e a környezeti szempontokat előtérbe helyezni? Sokan ezeket a kérdéseket idealisztikusnak vagy amolyan „zöld divatnak” tartják, és felháborodnak, mondván, hogy amíg nyomor és éhezés van a világon (és az országban), addig erre gondolni sem szabad. Először az éhezést kell megszüntetni. Ezzel szemben a tény az, hogy van elég élelem és más alapvető emberi szükségletet kielégítő anyagi termék a világon. Másrészt az átfogó adatokból látható, hogy jelenleg éppen nem a nyomor és a szegénység felszámolása, hanem az élmezőny gazdagodása folyik. Baj van tehát az elosztási mechanizmusokkal, és a problémát az aktuális válság tovább fokozza. A jelen gyakorlat

folytatásával a feszültségek csak fokozódnak, és társadalmi konfliktusokhoz, terrorizmushoz, háborúkhöz vezethetnek (vö. VIDA 2007).

Hasonló megállapításokat tett 2002 őszén az ENSZ *Fenntartható fejlődés* címmel megrendezett világkonferenciája. A konferencián jóváhagyott politikai nyilatkozat – szokatlan módon – jól ismert újszövetségi fordulatot tartalmaz az Első korinthusi levélből.

3 A Föld lakosságának egyhatoda éhezik. *Hírszerző*. http://www.hirszerzo.hu/cikk.a_fold_lakossaganak_egyhatoda_chezik.112783.html. 2009. június.19.

„A gazdagok és szegények, fejlettek és fejlődő országok közt egyre mélyülő szakadék húzódik, s ez súlyos veszély a világ jóléte, biztonsága és stabilitása számára. Környezetünk világszerte szenved. A sokszínű élővilág pusztul, a halak elfognak a vizekből, egyre több termékeny táj válik sivataggá, az éghajlatváltozás káros hatásai immár tagadhatatlanok, egyre gyakoribbak és súlyosabbak a természeti csapások, a levegő és a vizek szennyezése milliókat foszt meg az emberhez méltó élet feltételeitől.

A globalizáció tovább súlyosbítja ezeket a nehézségeket, a fejlődő országokra különleges nehézségeket hárítva. Az a veszély fenyeget, hogy ezek az egyenlőtlenségek állandósulnak. Ha nem cselekszünk, nem hozunk gyökeres, kedvező fordulatot a világ szegényeinek életébe, akkor el fog veszni a demokráciákba vetett bizalmuk, hiszen képviselők nem értek többet, mint a zengő érc vagy a pengő cimbalom.”⁴ Úgy gondolom, hogy az ENSZ 2002-ben tett megállapításai nemhogy nem veszítettek aktualitásukból, hanem még fokozottabban érvényesek ma, 2009-ben.

A szegénységet és a gazdagságot az AGAPE-dokumentum végig úgy szemléli, mint ami ugyanannak az éremnek a két oldala. Ez azt jelenti, hogy a vagyonfelhalmozás és a profitmaximalizálás csak úgy jöhet létre, hogy a tőkével és hatalommal bírók embereket, népeket, országokat, a természetet kizsákmányolják és kihasználják. Az anyagi jólét növelése egy telített világban csak mások kárára jöhet létre. Reményre ad okot, hogy nem csupán egyházi körökben, teológusok vagy gazdaságetikusok körében jelenik meg az efféle vélekedés, hanem civilek és politikusok körében is. Két évvel ezelőtt *Horst Köhler* német államfő nyilatkozott élesen a témában. Köhler azt javasolta, hogy maximálják a menedzserfizetéseket Németországban, mivel a hatalmas egyenlőtlenségek veszélyeztetik a társadalmi békét. Véleménye szerint tarthatatlan, hogy menedzserek milliókat tesznek zsebre fizetésként, majd távozásukkor – akár jól, akár rosszul végezték munkájukat – további tíz vagy százmilliókat visznek magukkal, ugyanakkor ezek válnak munkanélkülivé és családok mehetnek tönkre rosszul végzett menedzsmentmunkájuk következtében.⁵

Az élet szolgálatában álló gazdaság

Szinte az egész dokumentum összefoglalható ebben az ikonszerű kifejezésben: *az életet szolgáló gazdaság* (economy of life). Az elnevezés arra utal, hogy a gazdaság akkor működik jól, ha az élet és az ember méltóságának szolgálatában áll, nem pedig pusztán a verseny és a profit maximalizálásnak egyedüli célja vezérli. Az életet szolgáló gazdaság igazságos, fenntartható, szereteten, méltóságon és a szegények elsőbbségén alapszik. A szerzők bemutatják a *neoliberális gazdasági rendszer* elméleti feltevéseit és gyakorlati működését, szembeállítva azt *az életet szolgáló gazdasággal*. Sorra veszik a kétféle gondolkodásmód különbségét, és megfogalmazzák a neoliberális nézetek globális szinten működő hatását: „A világ szinte minden országát a pénzközpontúság és a pénzügyi elvek – különösen a tőkefelhalmozást megcélzó gazdasági növekedés – irányítják. A pénzpiacok és a transznacionális vállalatok a rövidtávú jövedelmezőség érdekében szisztematikusan kifosztják a Földet. Félrevezető az a meggyőződés, hogy a vállalat- és piacialapú gazdasági növekedés fenntartható fejlődést eredményez. A valóság újra és újra ellene szól e naiv meggyőződésnek.

A hitelképesség és a versenyképesség fenntartására irányuló nyomás meghiúsítja a kormányok arra való törekvését, hogy erős nemzeti szociálpolitikát alakítsanak ki. A szociális háló meggyengülése, az egészségügy és az oktatás területéről történő forráskivonások és az ökológiai rendszerek védelmének hiánya mind azt mutatják, hogy a nemzeti kormányok elvesztették az irányítást saját pénzügyi forrásaik, költségvetésük és politikai célkitűzéseik felett. [...] Lényegét tekintve a neoliberalizmus a kormányokat erőtlenné teszi, így azok egyre kevésbé tudják a közjavakat és

⁴ World Summit on Sustainable Development Johannesburg, South Africa, 26 August – 4 September 2002. In: *United Nations – Johannesburg Summit 2002*. <http://www.un.org/jsummit/html/documents/documents.html>. Ford. Zlinszky János.

⁵ Zentai Péter berlini tudósító híradása. 180 perc című műsor, *MRI*, 2007. december 4.

közszolgáltatásokat biztosítani. [...] Következésképpen a neoliberalizmus az állam jóléti szerepét megszünteti.” (GÖMBÖCZ 2008, 32–33. o.) Hangsúlyozzák a szerzők azt is, hogy a gazdaság nem cél, bármennyire is ezt sugallja jónéhány gazdasági intézkedés, hanem eszköz, amely akkor működik jól, ha az élet és az ember méltóságának szolgálatában áll. A neoliberális szemlélet kritikáját a dokumentum minden esetben az életet szolgáló gazdaság pozitív víziójával ellenpontozza.

Igazságos kereskedelem

A kereskedelem témájában az AGAPE Ámós prófétát idézi, amikor elítéli a csaló kereskedőket, akik kisebb vékával, nagyobb súlyokkal és hamis mérleggel csálnak, a szegényeken és nincsteleneken meggazdagszanak, a hulladék gabonát eladják (Ám 8,5–6). Ámós ítélete és intése a csaló kereskedők felett ma is aktuális. Tisztességes kereskedelmet kell felépíteni, amely a javaknak és szolgáltatásoknak erkölcsileg vállalható, fenntartható és igazságos termelését, cseréjét és fogyasztását szolgálja. A szerzők bírálják a Kereskedelmi Világszervezet működési gyakorlatát, és konkrét példákat mutatnak be az igazságtalan kereskedelmi szabályozások sikeres megváltoztatására. Az egyik ilyen példa a Via Campesina, amely először helyi problémák nyomán parasztmozgalomként indult, majd nemzetközi hálózattá növekedett.

A kereskedelem jelenleg a tőketulajdonosok érdekei szerint szabályozott és velejéig igazságtalan – állapítja meg a dokumentum. A szabad kereskedelem csupán a nagyoknak és erőseknek jelent valóban szabad kereskedelmet. Egy igazságos kereskedelem alapmotívuma az igazságos elosztás, sőt a megosztás, a részvétel, a kölcsönösség és az értékszemlélet. „A kereskedelmet úgy kell kialakítani, hogy az a javaknak és szolgáltatásoknak az erkölcsileg vállalható, fenntartható és igazságos termelését, cseréjét és fogyasztását szolgálja, hogy ezáltal az egész emberiség és a Föld szükségletei is kielégíthetők legyenek.” (GÖMBÖCZ 2008, 51. o.) Ehhez a jelenlegi, korlátozás nélküli piac szerkezetének és alapvető értékrendjének, valamint az emberek gondolkodásmódjának kell megváltoznia. Ez utóbbi tekintetében az egyházaknak, a gyülekezeteknek fontos küldetésük van. Gondolhatunk ezzel kapcsolatban például Pál apostol levelére (Róm 12,2).

Igazságos pénzügyek

A pénzügyekről szóló fejezet élesen kritizálja a nemzetközi pénzügyintézetek működését és sürgeti a nemzetközi pénzügyi rendszer átalakítását. Erre nézve konkrét szempontokat fogalmaz meg. Meghatározza azokat az irányelveket is, amelyek az etikus befektetések szempontjából fontosak. Továbbá itt is olvashatunk konkrét példákat (Zambia, Argentína, Malajzia) arra nézve, hogy milyen sikeres pénzügyi stratégiákat valósítottak meg azok az országok, amelyeknek volt bátorságuk nem követni a Világbank és a Valutaalap tanácsait.

Alapelveknek tekinti a dokumentum azt, hogy minden nemzetközi (és nemzeti) pénzügyi rendszert úgy kell megalkotni, hogy az maximálisan elősegítse az igazságosság, a szegénység megszüntetése és a fenntartható környezet felé való elmozdulás követelményeit. E célok elérése többféle módon lehetséges. Azonban feltétlenül szükség van alternatív, a szó valódi értelmében demokratikus pénzügyi rendszerekről szóló vitákra. Helyi szinten alternatív finanszírozási megoldásokat lehet találni például hiteleket nyújtó és megtakarításokat kezelő szövetkezetek, kisközösségi fizetőeszközök (helyi pénz) vagy mikrohitelrendszerek létrehozásával.

Nemzeti szinten a kormányoknak vissza kell szerezniük az uralmat a költségvetési, pénzügyi és adópolitikájuk felett, azért, hogy meggátolják a növekvő spekulációt, és megállítsák a tőkeáramlást az offshore adóparadicsomokba. A dokumentum megfogalmazza továbbá azt a követelményt, hogy „a nemzeti kormányoknak fel kell hagyni azzal a neoliberális szemlélettel, amely a gazdagok és a multinacionális vállalatok számára csökkentett adókat ír elő.

Az adócsökkentés célja, hogy ideális környezetet biztosítson a befektetések és a szabad kereskedelem számára, ez pedig korlátozza az ország állami bevételeinek összegét a társadalmi fejlődés megvalósítására. Továbbá az a gazdasági környezet nevezhető tisztességesnek, amely nem a tőkeerős óriásokot és a multinacionális vállalatokat támogatja, amelyek e támogatások nélkül is boldogulnának – némileg alacsonyabb profittal –, hanem amely a kis és közepes nemzeti vállalkozásokat részesíti előnyben. Vagy legalábbis nem hozza őket versenyhátrányba az óriáscégeknek adott kedvezményekkel. Egy tisztességes és igazságos adórendszerbe beletartoznak az ökológiai igazságosságot és a vagyoni különbségek csökkentését előmozdító adók,⁶ mint például a szén-dioxid-kibocsátás adója.” (GÖMBÖCZ 2008, 80. o.) Az ökológiai szemlélet és az ökológiai igazságosság képviselője a teljes dokumentumot áthatja. Felhívják a figyelmet arra is, hogy a gazdaság és a környezet – ökonómia és ökológia – egymástól elválaszthatatlan. Akkor gazdálkodunk felelősen, ha a jövő nemzedékek számára is élhető világot és egészséges természeti környezetet hagyunk hátra. Felelőtlen és igazságtalan ugyanis az a jelenleg folyó gazdálkodás, amely saját jólétét és kényelmét többek között azzal próbálja növelni, hogy a jövő generációk életlehetőségeit szűkíti be a természeti környezet kizsákmányolásával.

Cselekvési irányok, példák

Konkrét *cselekvési irányokat* fogalmaz meg a dokumentum általánosan is és működő példák bemutatásával is, mint amilyen többek között a bolíviai Cochabamba sikeres küzdelme a vízhálózat megtörtént privatizációjának visszafordítására és a vízdíjak normalizálására. A cselekvést azért tartják különösen fontosnak, hogy ne csupán nyilatkozatok, dokumentumok és elvi állásfoglalások szintjén szülessenek eredmények, hanem a valóságban is. „Az a küldetésünk, hogy *megváltoztassuk az életet magunk körül, és megoldást találjunk az emberek szükségleteire*, különösen is a szenvedők, az elnyomottak és a kirekesztettek esetében. *Amikor ezt tesszük, Krisztust hirdetjük.*” Az egyháznak fontos feladata van, amikor az igazságtalan struktúrák helyett a Biblia jövőképét hirdeti: „Az egyház arra hivatott, hogy ne idomuljon hozzá az igazságtalanság struktúráihoz, hanem hogy az új teremtés hírnöke legyen. A Biblia jövőképe a világba kiáltja az isteni újjáteremtés meghirdetését, és ez pedig bizonyosan azt jelenti, hogy itt és most az egyháznak az alternatívák közösségének kell lennie: alternatív víziók, alternatív helyek, alternatív spiritualitás és alternatív gazdasági elképzelések és gyakorlatok közösségének.”

Az AGAPE felhívja a tagegyházakat arra, hogy fontolják meg a dokumentum tartalmát, és mérleljék, hogy *mit valósíthatnak meg saját környezetükben*. A lehetőségek sokfélék, álljon itt néhány példa azok közül, amelyek a javaslatok között szerepelnek.

Az egyházak

- lépjenek szövetségre olyan társadalmi mozgalmakkal, amelyek tisztességes munkáért és igazságos bérekért, az emberek megélhetéséért küzdenek;
- támogassák az elérhető oktatást;
- vezessék be a méltányos kereskedelemről származó termékek használatát;
- olyan bankokat részesítsenek előnyben, amelyek nem nyújtanak segítséget a vagyonosoknak az adóelkerüléshez;
- erősítsék meg elkötelezettségüket az adósságelőtlésért, valamint a globális pénzügyi piacok újraszabályozásáért;
- szólítsák fel a nemzeti kormányokat a multinacionális cégek működésének szabályozására, adó és egyéb kedvezményeik eltörlésére, hiszen amíg ez nem történik meg, addig a nemzeti kis- és középvállalkozások versenyhátrányt szenvednek;

6 Például az élömunka túladóztatásának elkerülésével és a vagyon megadóztatásának megfelelően kidolgozott rendszerével.

- támogassák azokat a mozgalmakat, amelyek megpróbálják megóvni a privatizálástól az alapvető közjavakat, mint amilyen például a víz;
- ellenezzék a genetikailag módosított élelmiszerek előállítását;
- támogassák az ökológiai gazdálkodást az agrobiznisszel szemben.

Mérföldkövek

Az utolsó fejezet az AGAPE-folyamat mérföldköveinek tekinthető konferenciákat, gyűléseket, konzultációkat tekinti át vázlatosan az elért eredményekkel együtt (lásd 1. ábra). Ezek közül most csupán egyet szeretnék kiemelni, a 2001-ben megtartott budapesti konferenciát. Itt fogalmazták meg többek között azt a kulcsfontosságú, provokatív kérdést, hogy „vajon lesz-e bátorságuk az egyházaknak hitük alapján szembeszállni a profitorientált életmód »értékeivel«, vagy visszavonulnak a »magánszférába«? Ez a kérdés az, amelyre egyházainknak választ kell adniuk, vagy pedig elvesztik a lelküket” (GÖMBÖCZ 2008, 111. o.) – hangsúlyozták 2001-ben a budapesti konferencia résztvevői. Nem közömbös tehát, hogy az egyházak hogyan viszonyulnak a „szabad” verseny, a szolidaritás hiánya, a súlyosan aránytalan elosztás, a szegénység-gazdagság, a túltermelés-túlfogyasztás kérdéseire.

Nancy Cardoso brazil lelkész a Porto Alegre-i nagygyűlésen hozzászólásában elmondta, hogy véleménye szerint az egyház ma messzemenően nem tölti be prófétai hivatását. Belesimult ugyanis a szabadpiaci rendszerbe egy önálló alrendszerként, amelynek szerepe arra korlátozódik, hogy vallásos javakat és szolgáltatásokat kínál erősen fundamentalista módon.

Az AGAPE-folyamat jelenlegi eredményei

Nemzetközi szinten az Egyházak Világtanácsa tovább viszi az AGAPE-folyamatot, amely a hararei nagygyűléssel indult, és az egyik legjelentősebb állomása volt 2006-ban Porto Alegre. A 2007-től 2011-ig terjedő időszakra hirdették meg a *Szegénység, gazdagság, ökológia és ezek kapcsolódási pontjai: a gazdasági globalizáció hatása (Poverty, Wealth and Ecology and Their Links: the Impact of Economic Globalization)* című programot. Ennek keretében 2007-től kezdődően minden évben egy adott kontinensre, az adott kontinens országainak legégetőbb problémáira fókuszálnak, és megoldási lehetőségeket keresnek a helyben szerveződő konferenciák az alábbiak szerint:

2007 – Afrika (Dar es Salaam, Tanzánia)

2008 – Dél-Amerika és a karibi térség (Guatemala)

2009 – Ázsia

2010 – Európa

2011 – Észak-Amerika

2012 – Világtalálkozó a 2007–2011 közötti konferenciák, eredmények kiértékelésére és a további cselekvési terv kialakítására.

Az alábbiakban az eddig megrendezett találkozók eredményeit foglalom össze röviden.⁷

Afrika (2007)

A tanzániai Dar es Salaamban 2007 novemberében rendeztek találkozót afrikai országokból érkező fiatalok, aktivisták, teológusok és egyházi vezetők részvételével. Ahogy a tervezett kontinens méretű találkozók mindegyike, ez az afrikai találkozó is azt a célt szolgálta, *hogy az AGAPE-folyamatot továbbvigye a helyi cselekvési lehetőségek irányába*. A tanzániai találkozó egyik legfontosabb célkitűzése ennek értelmében az volt, hogy az AGAPE-folyamat részeként ökumenikus stratégiákat és cselekvési terveket dolgozzanak ki az afrikai kontinensen jelen lévő, egymásba szövődő problémák kezelésére: *szegénység, túláradó gazdagság és környezeti pusztítás*. A záródokumentum döntő felismerésnek nevezi, hogy e három tényező szorosan összefügg egymással.

Megállapítják, hogy az ötszáz éven át tartó kolonizáció és rabszolga-kereskedelem következtében a kontinentet kizsákmányolták, az északi országok ennek következtében lettek gazdag országok. Ma a nemzetközi pénzintézetek és a multinacionális vállalatok az afrikai elittel együttműködve a kizsákmányolást más eszközökkel folytatják. A neoliberális gazdasági modell és a profitmaximálási célok az élet minden területét veszélyeztetik. Ezért az afrikai országok emlékeztetik az északi országokat a kizsákmányolásra, és elutasítják a neoliberális gazdasági elveket és gyakorlatot. Követelik az afrikai közösségek függetlenségét a döntéshozásban, valamint figyelmeztetnek arra, hogy északnak mennyire nagy tartozása van dél irányába gazdasági, társadalmi és természetvédelmi téren. A konferencia résztvevői kidolgozták e téma teológiai alapját, valamint megfogalmazták azokat a lehetőségeket, amelyek a remény magvai.

A cselekvés szintjén elkötelezték magukat arra, hogy

- életigenlő teológiát folytatnak, vagyis az élet küzdelmeit és a teológiát nem választják szét egymástól;
- erősítik az egyházak és a társadalmi mozgalmak kapcsolatát a szegénység megszüntetésére, a környezet védelmére és a neoliberális gazdasági globalizáció alternatíváinak kidolgozására;
- elősegítik a nemek közötti igazságosságot;
- bűnbánatra hívják az északi egyházakat az afrikai holokauszt felett, amely tízmillió afrikait pusztított el;
- az északi egyházakat pénzügyi forrásaik és befektetéseik felülbírálatára szólítják fel, hogy vizsgálják meg, milyen kihatással vannak ezek a szegénységre, és etikailag vállalhatóak-e.

Dél-Amerika és a karibi térség (2008)

A dél-amerikai találkozót Guatemalában tartották 2008. október 6–10. között. A konferencia három fő témakört tárgyalt: a globális helyzetet; a lehetséges alternatívákat és vállalásokat; valamint az egyházaknak szóló javaslatokat.

A globális helyzet elemzése kapcsán kitértek a klímaválság, az élelmiszer válság, a pénzügyi válság, a vagyoni koncentráció és nem utolsósorban a latin-amerikai és karibi térség helyzetének elemzésére. Napjainkban már egyértelműen bizonyítható, hogy a klímaválságot az ember okozza, legfőképpen pedig az északi országok felelősek az üvegházhatásért. A környezeti adósság az ökoszisztémák rombolásának következménye, amelyet az északi országok felelőtlen fogyasztása idézett elő. Napjainkban sosem látott aszályok és áradások teszik sok helyen elérhetetlenné az ivóvízhez való hozzáférést.

Az élelmiszerválság tekintetében a fő probléma az, hogy az élelmiszeripar monopolisztikus koncentrációkat hozott létre. További nehézséget jelent, hogy az üzemanyag-kutatások a dél-amerikai országokban megnehezítik a lakosság gabonához, szójához és kukoricához való hozzáférést. A pénzügyi válság fő oka a kapitalizmus felhalmo-

⁷ Bővebb információ a találkozókkal kapcsolatban az Egyházak Világtanácsa honlapján található: www.oikomene.org.

zásra épülő természete. A pénzügyi tőke dominanciája soha nem látott méreteket ölt napjainkban, és együtt jár a spekulációval, valamint a periféria országainak eladósodásával. Latin-Amerika és a karibi térség köztudomásúan a legnagyobb társadalmi különbségeket hordozza. A tények azt mutatják, hogy ezek az egyenlőtlenségek még inkább elmélyültek az utóbbi évtizedekben. Dél-Amerika tapasztalata az, hogy a jelenleg megvalósuló gazdasági modell szegénységet és szenvedést termel.

A jelen helyzet részletes elemzése után a résztvevők megállapították, hogy egy olyan új világot szeretnének megvalósítani, amely (1) tisztelettel van a Föld iránt, és azt nem csupán kizsákmányolható és kizsákmányolandó erőforráshalmaznak tekinti; (2) a nemek közötti igazságosságot és a nem hierarchikus döntéshozási modellt helyezi előtérbe; (3) a fiatalok energiájára, lelkesedésére és kreativitására épül.

A remény jelei és a dél-amerikai kontinensen az utóbbi években már érzékelhetők – állapították meg a konferencia résztvevői. A neoliberalizmus fokozatosan visszatorzulóban van: egyre erősödnek a kontinensen a parasztmozgalmak, nők, öslakosok és más elnyomott csoportok mozgalmi, amelyek a társadalmi, gazdasági és ökológiai igazságosságért küzdenek, és saját kormányaikat teszik felelőssé az igazságtalanságokért. Másik ok a reményre az, hogy néhány dél-amerikai országban demokratikus kormányok alakultak: Bolívia, Ecuador, Venezuela, Paraguay. Növekszik továbbá a szolidaritás a kontinens országai között is.

A konferencia az alternatívák és vállalatok megfogalmazását hosszú listában fogalmazta meg, külön csoportosítva azokat a vállalatokat, amelyek mindenkire vonatkoznak, és külön csoportokba szedve azokat, amelyeket a nők, az öslakosok és a fiatalok a maguk számára fogalmaztak meg célként.

Az EVT tagegyházainak számára a latin-amerikai találkozó öt javaslatot tett. Az egyik fő feladat a résztvevők véleménye szerint az, hogy *fel kell tárniuk az egyházaknak a neoliberális gazdasági modell jellemzőit* és a társadalmakra kártékony voltát. Amíg az emberek nem látják világosan ennek a jelenleg érvényes gazdasági modellnek az embertelen és kizsákmányoló jellegét, addig nem lesz eszközük arra, hogy megpróbálják megváltoztatni azt. Számunkra, európaiak számára jó példaként említhető a németországi egyházi napok (Kirchentag) rendezvénye, ahol az utóbbi két alkalommal (2007-ben Kölnben és 2009-ben Brémában) a globalizáció és a neoliberális modell témaköre központi jelentőséget kapott.

A guatemalai konferencia az egyházak további fontos feladataként jelöli meg – többek között – azt, hogy *emeljék fel prófétai hangjukat, leplezzék le az igazságtalanságot, és hirdessék az evangéliumot.*

Az AGAPE Magyarországon

A vitaanyagnak és a Porto Alegre-i nagygyűlés háttéranyagának szánt AGAPE-dokumentumot elkészülte óta (2005) használják az EVT tagegyházaiban, különböző nemzeti nyelvekre lefordítják, megvitatják és továbbgondolják. Ahogy korábban említettem, tavaly december óta a dokumentum *magyar nyelven is elérhető*, a Luther Kiadó és a Védegylet kiadásában kísérő tanulmányokkal együtt jelent meg.

A könyv végén szereplő tanulmányok közül szeretném kiemelni *Szabó Lajos* gyakorlati teológiai professzor írását, amely elsősorban az AGAPE-dokumentum magyarországi használati lehetőségeiről szól. A fő kihívás az, hogy hogyan éljük meg hitünket a globalizáció korában. Hogyan válik az elmondott üzenet konkrét tettek és cselekvéssé? „Ennek a folyamatnak új, elkötelezett hordozója lehet az egyes gyülekezet, a helyi közösség. Ha kilép saját érdekeinek szűk köréből, és bátran körülnéz a környezetében azzal a szándékkal, hogy megtalálja, mit is tehet egészen konkrétan, Isten munkatársaként a gyülekezeten kívüli világért, a teremtettség egészségének megőrzésé-

ért. Így nem csupán felhívja magára a figyelmet, hanem szerves részévé válik környezetének. Ehhez azonban nagy szükség van elkötelezett és bátor egyháztagokra, akik a kortárs helyzetéből meg tudják szólítani, és mozgósítani is tudják társaikat. Valóságos közös vándorlásra van szükség ma. Együtt körülnézni, együtt átgondolni a legkisebb helyi gyülekezeti csoportban is azt, hogy merre mehetünk, mit tehetünk annak érdekében, hogy kisebb legyen a rombolás és kevesebb a pusztítás. Reményünk, hogy itt-ott talán fel is sóhajthat a teremtett világ körülöttünk és mellettünk.” (GÖMBÖCZ 2008, 183. o.)

Korszerű etikai alapállást ad az AGAPE-dokumentum a természethez, gazdasághoz és a közösség megélésének gyakorlásához. Továbbá bátorságot és életkedvet adhat alternatív lépések megtételéhez. Ráébreszti az olvasót arra a felismerésre is, hogy a környezettudatos életvezetés egybeesik a kereszteni küldetés lényegével.

Szeretnénk, ha elindulna a tanulási folyamat és a párbeszéd a magyarországi egyházak, gyülekezetek, közösségek körében, amely a mindannyiunkat érintő és égető gazdasági és környezeti kérdéseket hitünk alapjait érintő kérdéseknek tekinti. Az AGAPE-dokumentum anyaga és a fejezetek végén található kérdések kiváló alapot adnak a továbbgondolásra, arra, hogy ezt a tanulási folyamatot ösztönözzék, valamint arra, hogy segítsenek a helyi cselekvési lehetőségeket megtalálni. Ökumenikus együttműködésre ad lehetőséget, hogy 2008 decemberében jelent meg a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia részletesen kidolgozott körlevele a teremtett világ védelméről. A körlevél tartalma és mondanivalója sok tekintetben rokon az AGAPE tartalmával. A katolikus gyülekezetek előadásokat, megbeszéléseket, gyülekezeti napokat szerveznek a körlevéllel kapcsolatban. Fontosnak tartom, hogy az AGAPE-dokumentumot is megvitassuk és továbbgondoljuk, cselekvési lehetőségeinket pedig megkeressük a magyarországi történelmi egyházakban. Olyan anyagról van szó, amelyet alapos körütekintéssel, átgondoltan állítottak össze, és alkalmas arra, hogy a benne összefoglalt globális problémákból kiindulva a helyi szintű megoldások és lehetőségek megkeresésére ösztönözzön.

Hivatkozott művek

GÖMBÖCZ Elvira (szerk.) 2008. *Alternatív globalizáció a népekért és a földért – AGAPE. Az egyházak Világtanácsának dokumentuma és kísérő tanulmányok.* Luther Kiadó – Védegylet, Budapest.

VIDA Gábor 2007. Fenntarthatóság és a tudósok felelőssége. *Magyar Tudomány*, 12. 1600–1606. o.

MSHANA, Rogate 2007. Understanding the Links Between Wealth and Poverty. *Lutheran World Information*, 8. 7. o.

Gömböcz Elvira 1996-ban a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem gazdálkodási karán végzett. Később teológiát tanult, először a Lutheran School of Theology at Chicago teológiai egyetemen, majd az Evangélikus Hittudományi Egyetemen szerzett teológus diplomát. Kezdetben középiskolában tanított, jelenleg az Evangélikus Hittudományi Egyetem tanársegédje és doktorjelöltje. Az Egyházak Világtanácsának a globalizáció témakörében kiadott több jelentős dokumentumát fordította magyarra.

A különönc

Potzner
Ferenc

Emlékezés Medgyaszay Istvánra

„Egy nemzet javára csak az válik, ami saját lényéből és általános igényéből fakad, anélkül hogy másokat majmolna. Ami egy népnek egy bizonyos »életkorban« jótékony eleség lehet, az egy másiknál méregként hat. Minden kísérlet egy külföldi újdonság bevezetésére – amelynek igénye nem a nemzet mély lelkében gyökeredzik – balgaság, s minden ilyen forradalom eredménytelen; mert Istent nélkülözi, ő ugyanis ilyen kontárkodásban nem vesz részt. Ha azonban a reformra valódi igény van egy népben, úgy Isten vele van és az sikerül.”

Goethe

Ötven éve távozott el közülünk a huszadik század magyar építészetének egyik különöncé, *Medgyaszay István* (1877–1959). Tevékenysége ma is kevésbé ismert. Magányosan alkotott, nem voltak követői, nem teremtett iskolát. A század első évtizedében jelentkező „Fiatalok” – *Kós Károly* és köre – árnyékában kevesebb figyelem jutott a fél generációval idősebb Medgyaszaynak, bár több területen úttörő a tevékenysége.

A korszak progresszív műhelyeit látogatta, építészeti irányzatait tanulmányozta. A mérnöképítészet új szerkezeteit, a népi építészet logikáját, a keleti gyökerek formaelemeit integrálta építészetébe. Számos találmány fűződik nevéhez.

Mielőtt röviden ismertetném életművét, essék néhány szó az életpálya családi vonatkozásairól.

1877. augusztus 23-án született *Benkó István* néven Budapesten, gyermekkorát Dévaványán töltötte.¹ Apja *Benkó Károly* (1837–1893) építésztanár, aki kőművespallérból küzdötte fel magát építőmesterré, majd tervező építészsze. Ő alapította 1870-ben *Kolbenheyer Ferenc*cel a nyergesújfalusi cementgyárat. Kísérleti betonelemeivel részt vett az 1873-as párizsi világkiállításon. 1883-tól az Állami Ipariskola tanára, több szakkönyve, cikke jelent meg. Építészeti alkotásai: a győri zsinagóga, az eperjesi evangélikus kollégium, a fóti református templom, a dobsinai evangélikus templom. Nevéhez fűződik a Deák téri templom ma látható mennyezetének kialakítása, amelynek építését a Pollack-féle fadonga deformálódása, majd elbontása tette szükségessé. Naplója szerint gyakran magával vitte építkezései helyszínére legidősebb fiát, Istvánt, aki első építészeti tapasztalatait is apja irodájában szerezte.

Anyja, *Kolbenheyer Kornélia* az ismert soproni evangélikus lelkész, *Kolbenheyer Móricz* leánya. Kolbenheyer Móricz lelkipásztori-teológiai munkássága mellett jelentős szerepet vállalt Sopron kulturális életében. Német nyelvű irodalmi társaságot szervezett, hogy elősegítse magyar írók tolmácsolását idegen nyelvre. Lefordította a Toldi-trilógiát

1 MEDGYASZAY István: Önéletrajzi vázlat. Kézirat a Medgyaszay családi Emlékmúzeumban.

németre,² valamint Petőfi, Vörösmarty, Czuczor verseinek német tolmácsolója volt. Levelezésben állt Petőfivel és Arannyal. Kolbenheyer Móricz felesége *Medgyaszay Kornélia*, egy bécsi kereskedő leánya volt.

Medgyaszay tanulmányai befejeztéig eredeti családnevét használta, műveit Medgyaszay-Benkó néven szignálta, majd 1906-ban hivatalosan felvette anyai nagyanyja, Medgyaszay Kornélia családnevét. Ebben követte építész testvéröccse, *Medgyaszay Gyula* is, aki a sárszentlőrinci Csepregi család anyai felmenője.

A historizmus a történelmi formákat az evolúciós esztétika szolgálatába állította, amelyben megváltozott a formák eredeti jelentése, anyaghasználata, s ez az építészeti őszinteség megszűntét is eredményezte. Az őszinteségre és szimbolikus kifejezésre való törekvés szándéka a századfordulón ezért elfordult a történelmi formáktól, és más forrást keresett. Ezt a tiszta forrást a népművészetben találta meg. A népművészet beemelése a magas művészetbe egyidejűleg történt a képzőművészetben, a zenében és az építészetben. Ebben a korszakban kezdte építészeti pályafutását Medgyaszay István.

1893–1896 között az Állami Ipariskola építészeti szakosztályának növendéke volt. A nyári szünetekben építkezéseken dolgozott, ahol vezető kőműves, majd főpallér lett. Az anyaggal való közvetlen tapasztalata önéletrajza szerint egész pályájára „lényeges befolyással volt”. 1896-ban *id. Francsek Imre* tervezőirodájában dolgozott.

1898-ban befejezte az Állami Főreáliskolát, és érettségi vizsgát tett. 1899-ben egy parkkapu tervével elnyerte a Magyar Mérnök és Építész Egylet ösztöndíját, tanulmányait a bécsi Képzőművészeti Akadémia *Otto Wagner* vezette Építészeti Mesteriskoláján folytathatta, párhuzamosan beiratkozott a bécsi Műszaki Főiskola magaspépítési szakára.

Otto Wagner bécsi mesteriskoláján Medgyaszay a modern életre nyitott szellemiség mellett egy új építészeti formanyelv iránti igényt is megtapasztalhatott, amelyet Wagner tanítványai a vidéki tradíciókhoz való visszatéréssel, azok nyelvi, etnikai határokat átlépő kutatása által kívántak elérni.

Medgyaszaynak a Wagner-iskolán készített terveit a konstrukció iránti fogékonyság, egyúttal gazdag – még szecessziós – díszítés jellemzi, amelyeken az ornemens nem öncélú, mindig a funkcionális elemet értelmező jellegű.³ Mesteriskolás stúdiumának záróakkordja a *Gellért-hegyi nemzeti panteon* (lásd 26–27. o.) eszmei terve. Ez racionális rétegét tekintve zseniális kompozíciójú városrendezési terv, eszmei síkját tekintve nemzeti zarándokhely. Monolitikus kialakítása és részletformái a keleti – elsősorban az indiai – építészet inspirációját mutatják.⁴

Mesteriskolás tanulmányait befejezve a bécsi Műszaki Főiskoláról átiratkozott a budapesti József Nádor Műegyetem építész szakára, ahol 1904-ben szerzett diplomát. Ekkor került kapcsolatba a nazarénus szellemiségű, puritán életvitelű, az élet és a művészet egységét hirdető gödöllői művészekkel, *Kriesch Aladárral*, *Nagy Sándorral* és *Sidló Ferencsel*, akikkel az elkövetkező években együtt dolgozott. Friss műegyetemi építészdiplomával a zsebében elindult sorsdöntő népi építészeti gyűjtőútjaira: bejárta Kalotaszeg (1904), a Székelyföld (1905), valamint a Du-

2 Toldi 1855, Toldi szerelme 1858 (Lipcse), Toldi estéje 1888 (Budapest).

3 Mesteriskolás tervei: Forrástemplom terve (a helyszín valószínűleg a budapesti Gellért-hegy), 1901; Bérház terve (Bécs, Brandstätt 6.), 1902; Áruház terve (Bécs, Mariahilferstrasse), 1902; Nemzeti Panteon terve (Budapest, Gellért-hegy) 1900–1903; Ünnepi sátorterv: Trieszt város sátra Őfelsége számára, 1903.

4 A mesteriskolás eszmei tervet 1906-ban kiegészítette *A Szt. Gellért-hegy kiképzése* címmel, és a központi elemről egy közelkép – akvarell – készített. Az elképzelés átfogó kifejtésére a Magyar Mérnök és Építész Egylet kiadványában került sor 1908-ban.

nántúl (1906) tájait, a népi építés szerkezeteit tanulmányozta. Bekapcsolódott a *Malonyay Dezső* által szervezett néprajzi gyűjtésbe. Felmérései, tusrajzai, akvarelljei a Malonyay szerkesztette kötetekben, az út ihlette írásai művészeti folyóiratokban jelentek meg. Revelációként hatott rá, hogy a Bécsben tanult semperi–wagneri elveket vizionálta a magyar népi építésben.

A *gödöllői művésztelep műteremvilláit* (1904–1906) – Medgyaszay első megépült alkotásait – a népi faépítészből vett formák és az absztrakt épületkubusok mesteri társítása jellemzi. A téglafal felületek dísztelenségének ellentétéként a bejáratoknak a székely népi építészből vett „kieresztése”, a teraszok mellvédje és fapergolái gazdagon formáltak. Az anyagok és szerkezetek őszinte megmutatása, a díszítés funkcionális és tektonikai indokoltsága bizonyítja, hogy hagyomány és modernitás kiegészíthetik egymást. (46. o.)

A *veszprémi színházon* (1906) Medgyaszay az új szerkezeti anyaggal, a vasbeton művészi formálásával kísérletezett, azt a népi építésből vett formákkal társította (jobbra). A színház terveit *François Hennebique* párizsi vasbeton-irodájában véglegesítette. A plasztikusan alakított épülettet, a mérnöves vasbeton ablakok, a páholytartó vasbeton konzolok, a mennyezet nyílásai egységes, dekoratív stílust alkotnak.⁵

Bécsben a VIII. nemzetközi építészkongresszuson (1908) az *Über die Künstlerische Lösung des Eisenbetonbaues* című előadásában a vasbeton adekvát alkalmazását a veszprémi színház szerkezeteinek formai kialakításával illusztrálta (MEDGYASZAY 1909). Példaként a görög építészetet és a gótikát említette olyan korstílusokként, ahol a szerkezetek formája helyesen és szépen fejezi ki a belső erőket. Az építészeti forma szerinte az immanens lényeg láthatóvá tételének kísérlete.

A veszprémi stílust követte a *soproni színház* átépítésekor. Az épületsarkoknak a perspektívát növelő, szobrászi hatású, rézsús lemezése, csúcsos pilonokkal való hangsúlyozása azt mutatja, hogy Medgyaszay dekoratív stílusa egyre inkább a tömegforma plasztikus tagolására redukálódott.

Ennek szép példája a teljesen vasbetonból készült *rárosmulyadi* (Mula, Szlovákia) *templom* (jobbra lent) mediterrán hagyományú tömegkompozíciója, amely *Sidló Ferenc* angyalzsobraival Medgyaszay korai centrális templomvázlatait idézi, tornya a körösfői templom (Kalotaszeg) tornyának vasbeton parafrázisa. A templomtér előregyártott vasbeton gömbkupolacikkelyeit a helyszínen feszítették össze. Az együttes külső jegyeiben integrálja a Wagner-iskola hagyományait a népi építés vasbetonba ültetett formáival. A belsőben az orgonakarzat és a szószék faelemei a parasztházak mellvédjeinek kimetszéses-kifűrészeléses technikájával készültek.

Innovatív szerkezet jellemzi kísérleti építészetének másik szép példáját, az *ógyallai Szent László plébániatemplomot* (Hurbanovo, Szlovákia) is. A külső díszítés a toronyra és a bejáratokra redukálódik: a sudarasodó falpillérek és az ívelten hajló

5 A főhomlokzaton Nagy Sándor színes sgraffitója: *A fehér szarvas vadászata*.

tetőforma a Távol-Kelet építészetére emlékeztetnek, a faszervezetek a klasszikus görög formavilágú ión fejezet és a népi fafaragás harmonikus kombinációi.

Medgyaszay kísérlete archaizáló: az ión fejezetet eredeti anyagában mutatja be,⁶ a népművészet faszervezeteivel komponálva. A központi tér deszkaívekből álló, függesztőműves fakupola. A belső csúcsíves nyílásai, mintás padlócsempéje az iszlám építészettől való érintettséget mutatja.⁷ A keleti hagyományú, kettős eresztű toronytető itt jelenik meg először Medgyaszay építészetében. (A Margitszigeti hadikiállítás [Budapest, 1917–1918] Múcsarnokának kettős eresztű, centrális pagodája mutatja a keleti irányultság erősödését, s a mátraházi turisztaszálló [1927] többszintes, hajlított pagodatetőjében jelenik meg a nagy formákban a keleti irányultság.) Az ógyallai épületen tendenciaként megfigyelhető a díszítés visszavonulása a szerkezeti elemek formaképzésébe.

Ez jellemzi az I. világháborús hadikiállítások fapavilonjait,⁸ amelyek eddigi építészetének összegzését jelentik, ugyanakkor néhány pavilon előremutató kialakítású. A *lemergi* (Lviv, ma Ukrajna) *kiállítás* építése (1916) lehetőséget adott, hogy a Gellért-hegyi nemzeti panteon – a kompozíció szintjén – testet ölthessen a hadikiállítás főépületében.

Mezőgazdasági pavilonjának harmonikus formája, szerkesztésének és díszítésének következetessége Medgyaszay faépítészetének csúcspontja. A *margitszigeti hadikiállítás* (Budapest, 1917–1918) *étteremsátrának* puritán, fogópáras szaruváz konstrukciója a nyákanizsai színháznak szolgál majd szerkezeti mintául.

A díszítést egy motívumra redukálja a *gyöngyösi Rusz-házon* (1922). A szőlőlevél több anyagban is megjelenik. Az ornamens következetes használata, az épülettel való harmóniája aranykori hangulatot idéz.

Medgyaszay újabb épületein a kő szerkezeti alkalmazásán túl egy dekoratív „kőstílus” kialakítására tett kísérletet. A népművészeti és indiai formaelemeket összehangoló, armírozó kőstílus a budapesti *Baár-Madas Református Leánynevelő Intézet és Internátus* épületén (1928) valósul meg, csúcspontja pedig az 1930-ban épült *balatonalmádi Szent Imre plébániatemplom*, amelyen figyelembe veszi a Ba-

6 A görög építészet kezdetben faépítészet volt, ezt váltották kőre, megtartva a faépítészet formáit, csomóponti megoldásait.

7 1911 januárjában egy vadásztársaság tagjaként afrikai utazáson vesz részt. Célja, hogy Egyiptomban és Szudánban tanulmányozza a Nílus-menti emlékeket. Útjáról rajzos naplót vezetett.

8 Az első világháború idején, 1915-ben Medgyaszay frontszolgálatra jelentkezett, ahol műszaki szolgálatot teljesített, hidakat, falvakat épített. A háborús események alakulása lehetővé tette a császári és királyi 2. hadsereg *lemergi hadikiállításának* megrendezését. Az építkezés parancsnokának Medgyaszay István magyar királyi mérnök főhadnagyot nevezték ki. A teljes kiállítás terve és felépítése – 1916. április 28. és július 27. között – mintegy kilencven nap alatt készült el. Az építkezés kizárólagos anyaga a fa, amelyet a helyszíni fűrészüzemben dolgoztak fel.

laton-felvidék tradícióit: a főhomlokzat oromzatán a román korra utaló ívsoros kőkeretezés pontsoros végződése a szecesszió dekorativitását hordozza.

1931-es indiai útját követő írásában a nyugati lineáris, illetve a keleti ciklikus fejlődési modell szintézisét fogalmazta meg. Medgyaszay szerint az építőművészet fejlődését a visszatérő nagy ritmusok, a jelenségek más szinten való ismétlődése jellemzi.⁹

Kései expresszív korszakának, egyúttal életművének legjobbjai közé tartozik a budapesti – a mai József Attila utcában, a Hild tér sarkán álló – *TÉBE bankház*. Az 1940-ben épült belvárosi épület Medgyaszay korszerű, sajátosan magyar építészet megteremtésére irányuló törekvésének utolsó csúcsa.

Építészeti tevékenysége mellett részt vett a közéletben: 1927-ben műegyetemi magántanárrá nevezték ki, 1928-ban alapítója volt a Lechner Ödön Társaságnak, 1930-ban elnyerte a Kisfaludy Társaság Greguss-díját a Baár-Madas Református Leánynevelő Intézet épületéért. 1930-ban a Magyar–Indiai Baráti Társaság társelnöke lett, 1934-ben a Magyar Néprajzi Társaság, 1937-ben az Erdélyi Szépművészeti Céh választotta barátai sorába. 1940–1941-ben levelezésben állt *Kós Károly*val. Az 1942-ben megjelent *Magyar református templomok* című könyv „Templomstílusok, templomvilágítás, templomkertek” című fejezetét Medgyaszay írta.

1949-ben az *Építés – Építészet* hasábjain az építészeti formalizmus elleni harc jegyében gúnyos megjegyzésekkel elmarasztalták építészetét (MAJOR, 1949). Ekkor elvesztette az 1947-ben – 70 évesen – kapott életjáradékát, és újra dolgozni kezdett. 1957-ben, 80 éves korában rendezték nyugdíját. 1959. április 23-án, hazafelé menet az utcán érte a halál.¹⁰

Sajátos, a nemzeti stílust kialakító törekvések jellemezték kora közép-európai építészetét is. A lengyeleknél a tátrai faépítészetet – a

9 *Az építőművészet fejlődésének útja* című írásának summája Oswald Spengler spirálméletével rokonítható.

10 „Elhunyt Medgyaszay István, a magyar építőművészek nesztora.

Hosszas betegség után 83 éves korában elhunyt Medgyaszay István, a Magyar Építőművészek Szövetségének kiváló tagja. Már fiatalon Lechner Ödön törekvéseinek szellemében csatlakozott ahhoz a csoporthoz, amely a század elején a nemzeti művészet megteremtését és művelését tűzte ki életcélul. Ő tervezte az első hazai teljesen vasbeton szerkezetű épületet, a veszprémi színházat. 1912-ben első díjat nyert a Nemzeti Színház tervpályázatán. Munkásságához fűződik az Operaház belső tereinek nagyszabású átépítése, a kelenföldi ref. templom, a mátraházi Sportszálló, a budai volt Baár-Madas Leánygimnázium tervezése. Jelentős irodalmi és egyetemi oktatói munkásságát, építőművészi alkotásait a díjak és aranyérmek hosszú sorával jutalmazták. 1906-ban a milánói kiállítás aranyérmével, 1908-ban a Czigler-emlékéremmel, 1925-ben építészeti nagydíjjal, 1931-ben Greguss-díjjal tüntették ki. Népköztársaságunk aranydiplomával fejezte ki életműve iránti elismerését.

Temetése május 6-án, szerda délután fél három órakor lesz a Farkasréti temetőben.” (*Magyar Nemzet*, 1959. május 4.)

zakopanei stílust – a lengyel nemzeti építészet rangjára emelő törekvés, a szlovákoknál a népi építészet motívumait integráló törekvés hasonló Medgyaszayéhoz.

Medgyaszay az egyetemes építészethez való hozzájárulást a magyar nemzeti építészet megteremtésében látta. Egyetemes és nemzeti korrelációját vallotta, kortársához, a művészetfilozófus *Fülep Lajos*hoz hasonlóan. Eszménye a görög művészet, amely a keleti és európai kultúrák eredményeit ötvözve alakult nemzeti művészetté, egyúttal az európai kultúra forrásává. A bécsi szecesszióból induló építész a népművészetben felfedezte a konstrukció és a díszítés összetartozását, amely elvet a vasbeton szerkezetek formálásánál is alkalmazta. A magyar építészet útját az európai funkcionális és szerkezeti progresszió, a saját hagyomány és keleti előzményeinek társításában látta.

Szinte egyedülálló abban, hogy jellemző stílusát az I. világháború után megtartotta és továbbfejlesztette. A két háború közötti építésze a szecesszió továbbéléseként is értékelhető. Épületei jó és tartós elrendezése a „művészi széppel”, a díszítéssel mindig összhangban vannak, bizonyítva, hogy modernizmus és ornamentika kiegészítik egymást.

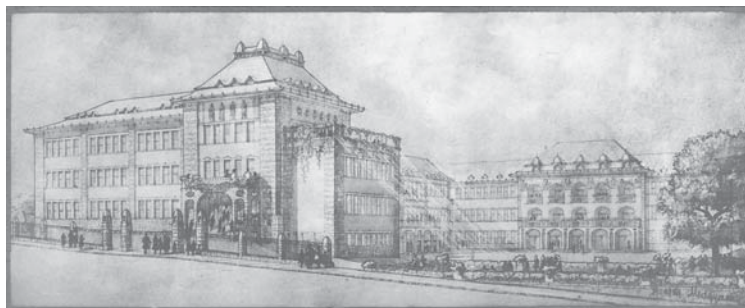
Életműve egyéni stílust képviselő irányzatként vonult be a magyar építészet történetébe.¹¹

Hivatkozott művek

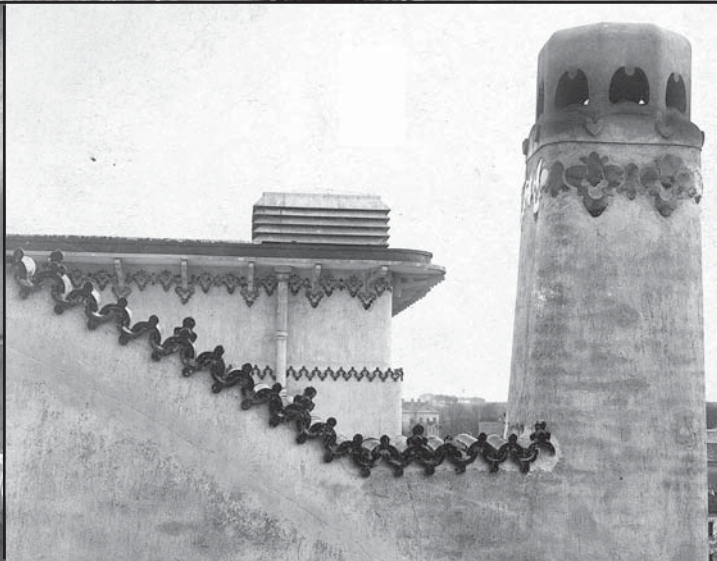
MEDGYASZAY István 1909. A vasbeton művészi formájáról. *Művészet*, 1.

MAJOR Máté 1949. A formalizmus az építészetben. *Építés – Építészet*, 5.

¹¹ A család által fenntartott Medgyaszay Építőművész Emlékmúzeum előzetes időpont-egyeztetéssel látogatható az építész által tervezett családi és műteremházban, a budai Gellért-hegy lejtőjén, a Ménesi út 59/b szám alatt.

Potzner Ferenc a BME építészmérnöki karán, majd az ELTE BTK művészettörténet szakán végzett. A KÖZTI Zrt.-ben főként műemléki helyreállításokkal és műemléki tudományos dokumentációk készítésével foglalkozik. A Sándor-palota és a Deák téri evangélikus templom rekonstrukciójának építésztervezője. Műemléki dokumentációt készített többek között a veszprémi Szt. Mihály székesegyházról Tóth Sándorral, egykori tanárával közösen. Medgyaszay Istvánról állított össze forrásgyűjteményt rövidebb tanulmányokkal. Több, Medgyaszay István életművét bemutató kiállítást rendezett. Jelenleg a Zeneakadémia rekonstrukcióján dolgozik.

Reuss
András

Naivitás és bátorság, okosság és kereszt

Érintettség

A múlt feldolgozása – mondja a magyar. *Vergangenheitsbewältigung*, a múlt legyőzése vagy talán inkább birkózás a múlttal – így a német. Mindkettő azt az alaphangot üti meg, hogy a témával érzelmeiktől, elfogultságtól mentesen, pusztán a tények alapján kell foglalkozni, és ez bizonyára hosszas feladat. Más gondolatokat ébreszt, ha ebben az összefüggésben az *érintettség* szót használjuk. Objektív, hűvösen tárgyilagos értelme van ennek is, hiszen arra utal, akinek neve szerepel valamilyen nyilvántartásban vagy az arról kiszivárgott listán. De rögvest nélkülözi a szó a tárgyyszerűséget, mihelyt különféle feltételezésekkel vagy általánosításokkal adják meg az érintettség tartalmát. Az emberi személyiségnek pedig mélységes és sötét bugyrait járja be az, akinek magáról kell elmondania: érintett vagyok. S nem azért kell, mert az elfogadott jogi eljárás nagyon is emberi szabályai szerint rábizonyították, és elöle nem térhetett ki. Kell, mert magától tudja az igazat. Mert Isten és emberek színe előtt áll. Mert elhallgatni nem lehet. Mert nem tudja elhallgatni. Szinte az oldalán fakad ki.

Meghallgattatás

Az én hallgatásom megtörése nem ezekkel a sorokkal kezdődik. Húsz éve tart. Négyszemközt. Sokszemközt. Szóban. Itthon. Külföldön is. Lehetnek félszázan, akik tanúi. Jelzésszerűen írásban is (BÉRES–Kodácsy-Simon–Orosz 2008). Megilletődve tartom számon fogadtatásukat. Mintha olyan súlyos betegségről lett volna szó, amelyről nem szokás vagy nem illik beszélni. Tapintat és talán részvét is, és úgy éreztem, nem csökkent bizalom és szeretet érződött a válaszokban. Volt, aki elmondta, miként akarták őt beszervezni a sorkatonai szolgálat idején vagy máskor. S hogyan sikerült ellenállnia. Mindezt nem a győztes fölényével, hanem a veszedelembé került és megmenekült felszabadult örömeivel. Meg azon az alaphangon: kevésen múlt, hogy nem másképpen alakultak a dolgai.

Feltárás

A fogadtatás mikéntjét nem akarom idealizálni. Bár kétségtelenül kellemesebb mások részéről elnézést tapasztalni, mint felháborodást vagy megvetést. Mégis olcsónak tűnik vétkemet olyan érveléssel menteni, hogy mindenki megért, vagy hogy senki sem élhetett hibátlanul. Olyan természetes, hogy hibázott, vétkezett valaki? Olyan természetes a gyengeség és a félelem? Túltehetjük-e magunkat rajta csak azért, mivel annyira emberi az önzés és az érvényesülési vágy? Hisz mások bűne vagy gyengesége, de a részükről tapasztalt megértés sem lehet elegendő a felmentéshez. Akkor azokat vetjük meg, akik példásan helytállnak.

S ha valaki nem elnéző, nem tanúsít megértést sem a személyt, sem a helyzetet illetően? Joga van megtenni. De – mint bármely bírósági eljárásban – kötelessége is a tényeket megismerni, és nem bizonyítatlan vádak alapján ítéletet kérni vagy hozni. Személyes érintettségem már korábban nagy nyilvánosságot kapott. A pusztá tényen

túlmenő konkrétum említése nélkül, inkább csak az olvasók fantáziájára bízva (MAJSAI 2006). Családi életem és egészségem drámái után – és a szándék mellett, hogy legszűkebb családom tagjai ne másoktól, hanem tőlem kapjanak felvilágosító vallomást – ez is serkentett, hogy papírra vessem, amit tudok és amit átéltem.¹ Hacsak a legutóbbi hetekben nem változott a helyzet, az úgynevezett beszerzési kartonon túl az általam leírtakon kívül eddig lényegében nem áll más forrás a kutatók rendelkezésére. Ha nem írtam volna le, mondta valaki, az érvényes jogszabályok szerint a bíróság is felmentene az érintettség billoga alól.

Az ilyen személyes tényfeltárásnak óhatatlanul belső mozgatója a mentegetőzés. Szeretném, ha ez az írásom is inkább *confessio* lenne, mint *apologia*.

Beszerzés

Ami az úgynevezett beszerzést illeti, az negyven év távlatából olyannak tűnik, mintha az egyes események aprólékosan kidolgozott terv szerint történtek volna, amelyről az egyes szereplők mindegyikének feltehetően fogalma sem volt.

Az egész a szolgálatihely-váltással kezdődött. A püspök kezdeményezésére, ismételt győzködésére, homályos ígéretére, hogy nagy tervek vannak velem, elhagytam vidéki szórványgyülekezetemet, és Budapestre jöttem. Lelkészi és könyvtári munkára kaptam megbízást, így két tűz közé kerültem. Principálisom egyrészt mellőzöttségemre hívta fel a figyelmemet, másrészt kevesellte a hétnek a gyülekezetben töltött felét, az egészet igényelte volna. Az országos egyházi vezetők egyházpolitikai fejlődésem szempontjából voltak fenntartásai a principálissal és velem szemben. Summázta ezt abban, hogy egyházpolitikailag fel kell melegeznie. Talán ebből a megfontolásból tanácsolta principálisom, hogy menjek el bemutatkozásra az evangélikus ügyekkel foglalkozó egyházügyi főosztályvezetőhöz. S talán éppen ezért volt e beszélgetés során természetes nekem, hogy kifogásoljam azt a hajbókoló stílust, ami egyházunkban az állam és vezetői irányában meghonosodott. A beszélgetésről, amellyel az akkori mérték szerint magamnak árthattam legtöbbet, azzal a tanáccsal bocsátott haza, hogy gondolkozzam el szavain.

Ezzel létrejött az a helyzet, amely tulajdonképpen előkészítette egy újabb szereplő feltűnését. Néhány hét elteltével egyházi esküvő dolgában adtam felvilágosítást a lelkesi hivatalban egy fiatalos megjelenésű idegen férfinak. Kis idő múltán a könyvtárból jövet találkoztam vele. Meghívott egy kávéra, s ott a presszóban elnézést kért, és közölte, hogy őt nem az esküvő érdekli, mert ő BM-főhadnagy. Kérésre igazolványát is megmutatta. Előhúzta kinagyítva személyi igazolványbeli fényképemet. Elmondta, tudomása van róla, hogy ösztöndíjra készülök. (Ez volt az egyik püspöki ígéret.) Segíteni akarnak, mondta. Arra gondoltam, hogy 1950-ben disszidált bátyám a probléma, ezért megemlítettem, hogy már 1964-ben, amikor még családom sem volt, jártam nála Belgiumban, és lám, visszajöttem. Ez nem hatotta meg, mert azt mondta, szeretnének megismerni. Ezzel találkozások sora kezdődött.

A kezdetek

A megismerés abból állt, hogy leíratta, kikből áll a családom, milyennek látom a teológiai tanárok némelyikét, milyen a teológiai képzés, és milyen a teológiai akadémia elhelyezése, amely ekkor az Üllői út 24. alatt volt. Hosszú névsor kerekedett az általam ismert lelkeszek neveivel, de egyenként senki sem foglalkoztatta őt. Inkább érdeklődött olykor a gyülekezetben megjelenő vagy esetleg megjelenő személyek iránt, akiket homályosan, tehát nem névvel jelölt meg. Ezeket az érdeklődéseket még akkor is elhárítottam, ha rájöttem, kire gondolhat. Még ha erősködött is, végül belenyugodott ebbe.

¹ „...ha ugyan nem bizonyulunk felöltözve is mezíteleneknek” (2Kor 5,3). Kézirat lezárása: Budapest, 2007. december 14. 58 o. (Az Evangélikus Hittudományi Egyetem könyvtárában.)

Csapdában

Eléggé a kapcsolat elején történt, hogy egy titoktartási ígéretet íratott alá velem. Ha ezt megtöröm, katonai bíróság elé kell állnom. Megtettem, hogy alapvető lojalitásom felől biztosítsam őt. Emlékezetem szerint később egy másik szöveget is aláíratott, amelyben rendszeres beszámolókat elvárását is elismertem. Talán ez volt a beszerzés. Szóban elfogadta az én szóbeli fenntartásomat, hogy semmi olyat nem írok, ami lelkiismeretemmel és lelkesízi mivoltommal össze nem egyeztethető. Hamarosan ráébredtem, hogy már nem kötetlen ismerkedés vagy beszélgetés folyik közöttünk, hanem óvatlanul, naivan hurokba léptem, megfogtak, nem vagyok már szabad.

Vergődés

A kapcsolat kezdetén töltőtollal írt szövegeket várt, de én írógéppel írtam. Ezt ismételtén kifogásolta. A kifogások nyomán tértem át a golyóstollra. Amikor már ezt is többször szóvá tette, noha a minden esetben készített másolatokról soha nem volt szó, akkor tulajdonképpen – egészen ritka kivételektől eltekintve – nem adtam át előzetesen megírt szövegeket, hanem ha nagyon ragaszkodott hozzá, ott helyben írtam néhány sort. Az addig készült ügynevezett jelentések a közvetlen családtagok legfontosabb adatain, az általam ismert lelkészek névsorán túl még olyan témákkal foglalkoztak, mint *Richard Wurmbbrand Gefoltert für Christus* című művének ismertetése több részletben, vagy a bossey-i Ökumenikus Főiskolán hallgatott egyik-másik előadásról készült feljegyzésem tartalmi kivonata, vagy valamely pártkongresszusról hallott vélemények közlése, de mindig név megadása nélkül. Egyrészt mindig igyekeztem valamilyen megjegyzést, kritikát belefűzni, másrészt nyilván én sem tudtam elkerülni, hogy abban a stílusban írjak vagy szóljak, ami akkor szokásos volt.

A kezdeti két-három év úgymond ismerkedése után sikerült az írásbeliségről a csaknem teljes szóbeliségre átállítanom a kapcsolatot. Úgy éltem ezt meg akkor, mintha a szoros fogás alól valamelyest kibújtam volna. Visszagondolva kérdésem, hogy ezzel nem szolgáltattam-e ki még jobban magamat, hiszen a beszélgetésekből azt és úgy lehetett konkrét hivatkozási alap nélkül továbbadni, ami és ahogy a másik oldal ízlésének vagy érdekének megfelelt.

Nyugodt szívvel mondhatom, hogy miattam senkinek sem lett bántódása vagy senkit sem ért semmiféle hátrány. Szegyenkezve gondolok azonban arra, hogy Isten igéjének egyértelmű megszólaltatásával adósa maradtam a kapcsolattartóknak. Ezért én is megvallom, hogy szóltam, amikor hallgatnom kellett volna, és hogy hallgattam, amikor szólnom kellett volna.

Elég hamar ráébredtem, hogy a legjobb kollaboráns az lehet, aki elégedetlen – de én minden szempontból elégedett ember voltam. Törekedtem is erre, nem taktikából, hanem belsőleg. Mert nagy nyereség a megelégedés istenfélelemmel. Soha nem volt semmi kérésem. Míg minden – általuk egyébként lenézett – ismeretséget igyekeztek emberek megmozgatni telefon- vagy lakáskiutalás, gyermekeik középiskolai vagy egyetemi felvétele, valamint nyugati útlevel megszerzése érdekében, kínosan ügyeltem arra, hogy ilyen igényeim – akár pusztá vágyként – még csak szóba se kerüljenek ezeken a találkozásokon. Ez sikerült is annyira, hogy életünk fontos eseményeiről (költözés, a külügyi titkárság után lelkesízi állás vállalása) tőlem nem szereztek tudomást. Ehhez járult még az az eltökéltségem, hogy minden munkámat teológiai színvonalra és az egy szükséges (Lk 10,42) iránti elkötelezettségre törekedve végezzem.

Hosszú póráz

Külföldi ösztöndíjas évemre azzal bocsátottak el, hogy alatta semmiféle kapcsolatot nem kívánnak velem tartani, és semmiféle kérésük nincs. Egy év múlva azonban, miután hazaérkeztem, és új szolgálati helyemre a reggeli munkakezdetre igyekeztem, a villamosmegállótól mentemben utánam szaladt és megállított a főhadnagy.

A kapcsolat rendszeresnek mondható, mindig előre kitűzött időben létrejött találkozásokból állt. Hol eszpresz-szóban, hol magánlakáson. A telefonos kapcsolat lehetősége csak a találkozás lemondására szolgált. Egyébként nem volt lakástelefonom azokban az években, munkahelyemen pedig nem kerestek. A találkozások kezdetben havi rendszerességűek voltak, később ritkábbak, sokkal ritkábbak, de akadt olyan év is, amikor csak egy találkozóra került sor vagy egyre sem. Az évek során előfordult, hogy megbeszélte találkozón kimentés nélkül nem jelentem meg, vagy olyan is, hogy elfoglaltságaimra hivatkozva „nem volt időm rá”. A világgyűlés ideje alatt a telefonon kért találkozót megtagadtam. Emlékezetem szerint legalább egyszer, amikor nagyon elegendő volt már abból a stílusból, amit nem kedveltem az egyházi közéletben, én kezdeményeztem találkozót.

Amikor elvállaltam a külügyi titkári beosztást, az volt a kifejezett kérésük, hogy általam előbb juthassanak az információkhoz, mint az Állami Egyházügyi Hivatal. Elmondhatom, hogy ebből semmit sem teljesítettem. Noha inkább sejtettem, mint pontosan tudtam, hogy nincsenek vagy aligha lehetnek titkaink. Ha megteszem, visszaélttem volna azzal a bizalommal, amellyel *Káldy Zoltán* volt irántam. Neki számos olyan döntése vagy megnyilatkozása volt, amellyel nem értettem egyet – és ő nem egyszer ki is mondta: látom, ez nem tetszik neked –, de az ő belém helyezett bizalmával éltem volna vissza, ha a BM kérésének akár csak egyetlenegyszer eleget tettem volna. Általam egyetlen papírlaphoz sem jutott a BM, sem az ÁEH a Puskin utcai hivatalból. Szóban sem vittem ki semmiféle hírt, még olyanokat sem, amelyekről valamilyen ülésen, tehát több ember jelenlétében volt szó. Néma sírként őriztem mindazokat az információkat, amelyekről tudomást szereztem. Arra persze volt példa, hogy az állambiztonsági ember rákérdezett valamire – hogy ellenőrizték saját információikat, vagy hogy bizonyos részleteket tisztázzanak, nem tudom –, én pedig csak csodálkoztam, mennyire megbízható és részletekre is kiterjedő értesüléseik vannak. A külföldi utaimról sem készítettem külön jelentést részükre. Legföljebb olykor, ha kivételesen kérték, a hivatalos úton benyújtott jelentésem másolatát adtam nekik. Az egyházi világszervezetek gyűléseinek programjairól, az ezeken a konferenciákon vagy azokról folyó vitákról, különféle tisztségviselők választása kapcsán a lehetséges jelöltekről a beérkező idegen nyelvű híryananyagok alapján azonban adtam információkat. De még csak nem is próbálkoztak olyasmivel, hogy ilyen vagy olyan alkalommal miként szólaljak fel, kinek a megválasztása mellett érveljek, vagy ehhez hasonlóval.

Külügyi titkári szolgálatom kerek tíz éve alatt nagyon sok külföldi vendégünknek voltam tolmácsa és kísérője. Így olykor napokat töltöttem velük beszélgetve. Nem egyszer beszélgethettem velük az állami vagy egyházi vezetőkkel folytatott tárgyalásokról, vagy egyenesen ők tettek fel kérdéseket az ország politikai helyzetéről vagy az egyházi életéről. Ezekről a beszélgetésekről – sem arról, amit a vendégek mondtak, sem arról, amit én mondtam a vendégeknek – senkinek nem kellett beszámolnom. A budapesti LVSZ-világgyűlésre készülő NSZK-beli küldöttek előkészítő megbeszélésén Fuldában úgy tartottam előadást Magyarországról és egyházunkról, hogy sem püspöki, sem állami instrukciót nem kaptam hozzá, sem pedig előzetesen vagy utólag nem kellett senkinek sem bemutatnom. Bevallom, úgy éreztem, nem tehetem meg, hogy ne térjek ki a diakóniai teológiára. Sikerült azonban olyan módon megtennem, hogy lelkiismeretem is nyugodt volt, és a hallgatók sem hangoztattak ellenvéleményt. Ezért alakulhatott ki rólam az a benyomás – egy vezető beosztású német lelkész szerint, akinek érintettségemet említettem –, hogy külügyi titkárként a „hivatalostól” eltérő egyházpolitikai árnyalatot képviseltem.

Nem kell különösebb fantázia arra gondolni, hogy a Lutheránus Világszövetség budapesti nagygyűlését, amelynek helyi szervezője voltam, 1984-ben az állambiztonsági szervek érdeklődése kísérte. Nem vitás, hiszen még a szervezésben részt vevő alkalmi segítők némelyike is észrevette ezt. Említésre méltó, hogy irányomban egyetlen várakozást éreztem, mert konkrétan semmit sem fogalmaztak meg. Ez pedig az volt, hogy a világgyűlés fennakadás nélkül, jól szervezeten folyjék le. Sem a technikai előkészületek részleteiről, sem a résztvevők személyével kapcsolo-

latosan semmiféle információt nem kértek. A beutazási vízumkérelmekhez természetesen továbbítottuk az Állami Egyházügyi Hivatalba azokat az adatokat, amelyeket ebből a célból az LVSZ kért a résztvevőktől, és küldött el nekünk. Ez volt akkor a dolgok szabályos menete. A tartalmi kérdésekről, az előadók személyéről a kiosztott programon túlmenő információkat nem kértek tőlem. Az előkészületek éve alatt a találkozások is ritkák voltak.

Hozadék az állambiztonságnak

Nemcsak most, visszatekintve, hanem már abban a húsz évben is kérdésem volt, hogy ha én így – mint „vonakodó kollaboráns”² – működtem együtt, akkor mi volt az értelme vagy haszna az ilyen kapcsolatnak az állambiztonságiak számára. Több apróságra lehet gondolni. A szükséges információk abban az időben sem egy helyen voltak megkaphatók, hanem a nagy mozaikot sok apró darabból állították össze. Elengedhetetlen, hogy az információmorzsák mindegyikét ellenőrizzék. A társadalom, így az egyházak mindenféle irányultságú rétegében szüksége volt az államnak kapcsolatokra, lojális emberekre. Ha az állam előzetes hozzájárulása volt szükséges bizonyos tisztségek betöltéséhez, akkor alapos ismeretekre kellett szert tennie a számbajöhető személyeket illetően. A változó helyzeteknek megfelelően különféle lojalitású személyekre volt tehát szükségük, ezért feltehetően többféle vasat igyekeztek a tűzben tartani.³

Elesésemben legfájóbb

Az az időszak, amelyet érintettségemként kell megjelölnöm, kerekén húsz év. Ha arra a kérdésre próbálok válaszolni, hogy miért mentem bele és tartottam ki ebben a kapcsolatban annyi ideig, szintén többféle okra lehet gondolni.

Amikor rám szakadt, hogy mibe csöppentem bele, már nem tudtam szabadulni. Többször próbálkoztam ezzel. Többek között azzal, hogy nem írtam jelentéseket. Halogattam a találkozásokat. Szükszavúan, kitérően, másokat megértően és mentve nyilatkoztam. Nem rokon- vagy ellenszenv szerint. Vagy azzal, hogy kimondtam: nem látom semmi értelmét a találkozásnak, ezért engedjenek el. S úgy is, hogy végül mégis ráírták a kartonomra, hogy nem akarok kapcsolatot.

Ahhoz a nemzedékhez tartozom, amelyik már nem remélt az országnak segítséget külső beavatkozástól. Úgy gondoltam ezért, hogy ha lehet kritikát vagy fenntartást hangoztatni, akkor azt kötelességünk is megtenni. Naivan azt képzeltem, hogy ilyen lehetőség nyílt meg előttem. Talán nem hittem, de reméltem, hogy az országban és az egyházpolitikában a dolgok lassan mégis jó irányba változhatnak. Olyan radikális változásra, hogy az egész rendszer mintegy magától összeomlik, nem is mertem volna gondolni. Ezért tűnt járható útnak a relatív elfogadás mellett a változások előmozdítása. Elemi erővel vetik fel azonban ezek a gondolatok, hogy e kapcsolat során kire bízam magamat, kiben hittem, kire bízam az egyház sorsának alakulását és hazám sorsát. Megszégyenülten kell megvallanom, hogy – az első parancsolat magyarázatának *Luther Kis kátéjában* található szavaival – mindennél jobban nem Istent félttem, nem őt szerettem, és nem őbenne bíztam.

Nem akarom elhallgatni, hogy miközben újabb és újabb kísérleteket tettem a kapcsolatból való kilépésre, amelyek eredménytelennek bizonyultak a másik oldal ereje vagy főként az én gyengeségem miatt, ezzel ellentétes megfontolás is munkált bennem. Vajon nem lehet egy ilyen helyzet esetleg egy egészen páratlan kihívás rendkívüli körülmények

2 John Flournoy MONTGOMERY a két világháború közötti időről írt könyve címének felhasználásával: *Magyarország, a vonakodó csatlós*. Zrínyi Kiadó, Budapest. Második kiadásban: 2004. (*Hungary, the Unwilling Satellite*, 1947.)

3 Akkor még persze nem tudtam, hogy Rákosi Mátyás – amint erről Horváth Jánosnak a pártvezetés számára írt jelentése tartalmazza – már 1952-ben azt az útmutatást adta, hogy „...a magyar protestáns egyházak a jövőben is tartsák fenn és bővítsék nyugati kapcsolataikat, ne igyekezzenek szocialista jelszavakat hangoztatni, hanem inkább az egyházi lényük kidomborítására törekedjenek”. Idézi PAP László: *Tíz év és ami utána következett. 1945–1963*. Bern–Budapest, 1992. 321. o.

között való helytállásra? A gyenge ember mentséget keresve hajlik arra, hogy tévútját küldetésnek tüntesse fel. De nem csak okosan taktikázó önjelöltek lehetnek. Isten is állíthat embert olyan feladat elé, amelyhez sem kedve, sem ereje nincs. S akkor az ember már kereszthordozó. A kérdést eldönteni nem tudom. Sokat jelentenek *Dietrich Bonhoeffer*nek más helyzetben írt szavai:

Ki vagyok én? Ez, vagy az?
Hol ez, hol amaz?
Egyszerre mindkettő? Másokat ámitó,
magában sápitó hitvány alak?

Vagy vert had fut bennem
szanaszét a már kivívott győzelem elől?

Ki vagyok én? Váltig faggat, gúnyol a magány, a gyötrelem.
Bárki vagyok, Te tudod, ismersz: Tiéd vagyok én, Istenem! (BONHOEFFER 1999a, 165–166. o.)

De a lelkiismerettel való összeegyeztetés azért nyugtalanító és nem könnyen megválaszolható kérdés. Annál is inkább, mert a hívők közössége az én vétkeimet a saját szégyeneként éli meg. De nem a hallgatás, nem a túl könnyű megértés vagy a megalapozatlan megvetés, hanem – ha jogos – a méltó ítélet az, ami mindannyiunk számára kivezető út. S mindenekfelett a kiengesztelődés. Talán úgy, amint az ősi esti közös imádság szavai magukban hordozzák, amikor a lelkész így szól: „Megvallom előtted, Istenem, és előttetek, testvéreim, hogy vétkeztem gondolatlan, szóval és cselekedettel. Sok jót elmulasztottam, sok rosszat elkövettem. Bánom bűnömet. Küzdök ellene. Kérlek benneteket, imádkozzatok értem Urunkhoz, Istenünkhöz.” A gyülekezet pedig válaszol: „A mindenható és kegyelmes Isten könyörüljön rajtad, bocsássa meg bűnödöt, és vezessen az örök életre.”⁴

Coram Deo

Korunkban kevesen voltak, akik olyan éleslátással és annyira a hit alapjára tekintve vetettek számot az etikai alapon élni akaró ember tényleges helyzetével, mint Dietrich Bonhoeffer. Írásainak szerkesztői két helyen is közlik korának erkölcsi problémáját megrajzoló gondolatmenetét. Ebből idézek néhány gondolatot:

„Ki állja meg a helyét?

A gonosz nagy színjátéka minden erkölcsi fogalmat összezavart. A hagyományos erkölcsi fogalmaink világában nevelkedett ember számára egészen zavarba ejtő, hogy a gonosz a világosság, a jó cselekedet, a történelmi szükségszerűség és a társadalmi igazságosság mezében jelenik meg; a Bibliából táplálkozó keresztyén számára viszont ez is csak a gonosz feneketlen gonoszságát igazolja.

Nyilvánvaló az »értelmesek« kudarca, akik a legnagyobb jóakarattal s a valóságot együgyűen félreértve azt hiszik, hogy az ereszteikből kifordult szerkezetet némi józan értelemmel helyre lehet billenteni. Vaksiságukban mindegyik félnek igazságot akarnak szolgáltatni, s így anélkül, hogy bármit is sikerülne véghezvinniük, szétmorzsolódnak az egymásnak csapódó hatalmak között. A világ oktalansága miatt csalódottan úgy érzik, minden igyekezet hiábavaló, s elcsüggedve félreállnak, vagy tehetetlenül behódolnak az erősebbnek.

4 *Evangelikus istentisztelet. Liturgikus könyv.* Luther Kiadó, Budapest, 2007. 495. o.

Még csúfosabb minden erkölcsi *fanatizmus* bukása. A fanatikusan úgy gondolja, hogy ő majd egy elv tisztaságát szembezegezi a gonosz hatalmával. De mint a bika, csak a vörös posztót döfködi ő, s nem azt, aki a kezében tartja, kifárad hát, s vereséget szenved. A lényegtelen dolgok között elveszíti a fonalat, és belesétál a ravaszak csapdájába.

A *lelkiismeret* embere magányosan küszködik a döntést követelő kényszerhelyzetek özönében. Miközben azonban semmi egyébre nem hagyatkozhat, mint önnön lelkiismeretének tanácsára, annyi konfliktusban kell döntenie, hogy szétdarabolódik. A gonosz annyiszor közelít hozzá az erény tetszetős, csábító álöltözetében, hogy lelkiismerete aggyalysá válik, elbizonytalanodik, mígnem odáig jut, hogy a jó lelkiismeret helyett elaltatott lelkiismerettel is megelégszik, vagyis hazudik önnön lelkiismeretének, hogy ne kelljen kétségbeesnie – mert akinek egyedüli támasza a lelkiismeret, az képtelen belátni, hogy a mardosó lelkiismeret egészségesebb és erősebb lehet a szendergő lelkiismeretnél.

A lehetséges döntések zavarba ejtő bőségéből biztos kivezető útnak tűnik a *kötelesség*. Amit parancsolnak, az itt maga a bizonyosság, a parancsért az viseli a felelősséget, aki adja, s nem az, aki végrehajtja. De ahol csakis kötelességből cselekednek, ott sohasem kerülhet sor a legigazibb felelősségvállalásból történő cselekvés merészségére, az egyetlen dologra, ami a gonoszt szíven találhatja és legyőzheti. A kötelesség emberének végül még az ördöggel szemben is teljesítenie kell a kötelességét.

Ha viszont arra vállalkozik valaki, hogy a legteljesebb *szabadságban* fog helytállni, ha többre tartja a szükségszerű cselekvést, mint saját lelkiismeretének és hírnevének makulátlanságát, ha kész feláldozni egy meddő elvet a termékeny kompromisszumnak, vagy akár a középszer meddő bölcsességét a termékeny radikalizmusnak – nos, akkor őrizkedjék, nehogy szabadsága okozza bukását. Elfogadja a rosszat, hogy elejét vegye a még rosszabbnak, s nem látja már, hogy éppen az a rosszabb, amit elkerülni kíván, lehetne a jobb. Ebből fakadnak a tragédiák.

A nyílt összeütközéstől ódzkodók némelyikének sikerül eljutnia az *erényesség* magánérdekű azilumába. Csakhogy a körülötte lévő igazságtalanság közepette ellenzőt kell tennie a szemére, lakatot a szájára. A felelős cselekvéssel való beszennyeződést csak önámítás árán kerülheti el. Bármit is tesz, mulasztásai sohasem fogják nyugton hagyni. S ebbe vagy beleroppan, vagy a legálszentebb farizeussá válik.

Ki állja meg hát a helyét? Csak az, akinek nem a maga okossága, elvei, lelkiismerete, szabadsága, erényessége jelenti minden dolgok legvégső mértékét, hanem mindezeket kész feláldozni, amikor hitben és egyedül Istenhez való hűségben engedelmes és felelős cselekvésre van hivatva; a felelős ember, akinek élete semmi más nem akar lenni, mint felelet és válasz Isten kérdésére és hívására. Hol vannak az ilyen felelősök?”⁵

Bármennyire is kínálja magát a lehetőség, hogy a felsorolt típusok egyháztörténeti azonosításával próbálkozzunk, és az egykori szereplőket, benne magunkat valamelyik skatulyában elhelyezzük, még ha érdekes szempontokkal és következtetésekkel szolgálna is, csak mellékvágányra terelné Bonhoeffer szándékát. Ő nem azért mutatja ki minden típus csődjét, hogy valamiféle „senki nem mehet semmire” vagy „mindenki bűnös” tanulásra kalauzoljon, s ezzel mindenkit felmentsen vagy éppen elmarasztaljon. Hősöket sem akart avatni. És nem is az általa személyesen megjárt utat propagálja. Hanem minden embert Isten színe elé állít, aki élő Isten, mert Krisztusban, Krisztus keresztségében ma is megszólít, megajándékozik, válaszunkat akarja. A rendszer ugyan, amelyben ma élünk, már más; a díszletek változtak, új szereplők léptek színre, más zsargonban beszélünk, de Isten kérdése, igénye és ajándéka ugyanaz.

5 BONHOEFFER 1999a, 10–11. o. Másik változat magyarul: BONHOEFFER 1999b, 84–86. o.

Hivatkozott művek

BÉRES Tamás – KODÁCSY-SIMON Eszter – OROSZ Gábor Viktor (szerk.) 2008. *Krisztusra tekintve hittel és reménnyel*. Luther Kiadó, Budapest, 362. o. /Eszmezsere 4. Az Evangélikus Hittudományi Egyetem Szociáléletikai és Ökumenikus Kutatócsoportjának kiadványai./

MAJSAI Tamás 2006. Öt évtizeden át ügynökök az evangélikus egyház élén III. *Élet és Irodalom*, szeptember 22.

PAP László 1992. *Tíz év és ami utána következett. 1945–1963*. Bern–Budapest.

MONTGOMERY, John Flournoy: *Magyarország, a vonakodó csatlós*. Zrínyi Kiadó, Budapest.

Második kiadásban: 2004. (*Hungary, the Unwilling Satellite*, 1947.)

BONHOEFFER, Dietrich 1999a. *Börtönlevelek*. Ford. Boros Attila. Harmat Kiadó, Budapest.

BONHOEFFER, Dietrich 1999b. *Etika*. Vál. dr. Vályi Nagy Ervin. Ford. Fórisné Kalós Éva. 2., jav. kiad. Szentendre.

Reuss András, az Evangélikus Teológiai Akadémián végzett 1961-ben, ahol *Pál apostol etikája a modern újszövetségi kutatásban* címmel 1984-ben védte meg doktori értekezését. Lelkészi szolgálatot végzett Sopronban, Ózdon, Rudabányán, Csöglén, Budapesten a Bécsikapu téren, Kelenföldön és Angyalföldön. 1973 és 1984 között az evangélikus egyház külügyi titkára, 1989-től az EHE professzora a rendszeres teológiai tanszéken, 2009-től professor emeritus.

Petróczi Éva

Egy nagyvárad zsinagógára

Ezek a gyönyörű, kopott
szombati kalács-oszlopok
(*barchesz*, de kőből faragott!)
már nem fogadják senki éhét,
senki imára-éhezését;
az ajtók-ablakok: vakok,
nincs érkező, nincs távozó –
ahol indázó dallamok
hajlongtak, mint a rózság,
ecetfák keserű dalát
zúgatja a tavasz szele.

Árvaság-morzsálta, sok, Szent Fonat,
Teremtőd újra összerak.

Nagyváradon, 2007 áprilisában

*Die Dame mit den Nelken /Hölgy, szekfűkkel
anyunak*

Die Dame mit den Nelken,
skandalom, földbeverten
egyik könyv-mákonyod címét,
Die Dame mit den Nelken,
te már seholy vagy,
de itt tartom kezemben
egyik kedvencedet,
Cronin regényét, németül.

Te, szekfűs hölgy, te kardvirágos,
már értelek, a sok csapáshoz
kellett a Dáma, s kellettnek társai,
női regények zsibbadása,
szekfűillatos, szép sorok,
kellett, s jaj, kell ma is
pár órányi irgalmatok.

Je reviens

anyám kedvenc kölnijére

Ott, halálhíred városában
került elém
ifjú éveid illata –
Krasznaja Moszkva-pácos,
áporodott időkben,
ötvennégy táján, Pécssett –
a csoda maga.

Ott, halálhíred városában
nekem a *visszatérés* illata,
apró feltámadás-előleg,
három karcsú palackba zárva,
dobozán pufók aranyangyal,
a végleges halál oldódó rettenete.

Je reviens –
kicsiny, köznapi irgalom,
nem női pipere.

Wolfenbüttel, 2008. július – Pécs, 1954. nyár

A megváltás arcai

Mikesy
András

Ebben az írásban azt állítom, hogy mivel a megváltás pontos mibenlétét nem tudjuk megragadni, ezért az értelmezéséhez különböző metaforákat alkalmazunk. Bármennyire is csábító, hogy a megváltást kizárólag egy hasonlaton keresztül közelítsük meg, fontos észben tartani, hogy ezek csak hasonlatok, még akkor is, ha egyes magyarázatok helyesebbnek tűnnek másoknál. A megváltás rövid meghatározása után bemutatok és értékelek néhány népszerű és bevett megváltásmetaforát. Konklúzióm, hogy bármilyen metaforával is élünk, Krisztus megkerülhetetlen szerepét kell hangsúlyoznunk.¹

Előszó

A most következő cikk nem teológiai munka. Eredetileg még csak nem is publikálásra szántam, hanem önmagamnak próbáltam feltárni és rendszerezni a krisztusi mű értelmezési lehetőségeit. Katolikus neveltetésben részesültem, majd az egyetemi szakdolgozatomban az angol reformáció témakörével foglalkoztam. A két hagyomány ellentmondásai, valamint egyéni hitkeresésem vezetett a megváltás kérdésének körüljárásához. Nem mélyedtem el a témához kapcsolódó szakirodalomban, bár tájékozódtam a fontosabb irányzatokat illetően. Olvasmányaim és elmélkedéseim során a jézusi mű különböző aspektusai vagy arcai kezdtek kirajzolódni előttem. A megváltásra szoruló ember problémáját mindig másban véltem felfedezni, és ez Isten Jézusban adott válaszát is mindig új fénybe helyezte. Ezeket a metaforikus értelmezéseket próbáltam egy csokorba szedni ezzel az írással.

Bevezetés

Mi a megváltás? Kell-e megváltás? Minek kell megváltás? A jézustalanított kereszténységet erkölcsös életvezetésként, filantróp gondolkodásként vagy éppen önszerető segédanyagként értelmezők számára a kereszténység dogmatikai kulcskérdése megoldhatatlan feladat. De még a hívő keresztény számára sem egyértelmű a kérdésre adott válasz, ami nem is csoda, hiszen oly sokféle hasonlattal élünk, amikor az Isten és ember közötti viszonyról kívánunk értekezni, hogy mindenki szabadon válogathat a megváltásmetaforákból. Maga a „megváltás” szó is egyfajta dramaturgia szerint értelmezi a jézusi művet, ezért használata nem szerencsés, de jobb híján most mégis ezzel élek.

A megváltás folyamatának két elengedhetetlen logikai eleme a megváltásra szoruló és a megváltó. A két oldal „szerencsés” egymásra találása nélkül tragikus a segítség nélküli baj, de a baj nélküli segítség sem több tragikomédiánál. Egyik a másik nélkül értelmét veszti. Kezdjük először a megváltásra szorulóval: az emberrel. Abból indulok ki, hogy az emberi élet, ahogy jelenleg ismerjük és üzzük, nem elégíti ki a lét utáni vágyunkat. Mondhatnánk: valamiféle problémát érzékelünk időbeli korlátok közé szorított létünkkel kapcsolatban, amin nem tudjuk túltenni magunkat – a megoldás nincs a kezünkben. Legegyszerűbben talán úgy fogalmazhatunk, hogy baj van, és segítségre szorulunk. Ezt az állapotot nevezhetjük bűnnek (keresztényként) vagy elvonatkoztatott rossznak is (filozófusként), de az első rácsodálkozással állítsunk csak annyit, hogy baj van.

¹ A cikkben előforduló szentírási idézetek a Szent Jeromos Bibliatársulat fordításából valók.

A kereszténység azt vallja, hogy a segítség a bajban (másként: megoldás a problémára) egy nagyon is valóságos történelmi személyen keresztül érkezett meg, akit Jésua ben Juszefként (József fia Jézus) ismertek az első századi Palesztinában. Ez a Jézus mind az isteni, mind az emberi természet teljességével bírt, egyszerre volt Isten fia és ember

Sandro Botticelli: *Misztikus Krisztus születése*, 1500 körül. National Gallery, London.

A képen angyalok, démonok és emberek veszik körül a középpontban lévő Jézust. Minden angyal kezében olajág van, ami a békét jelképezi. Az angyalok a mennyben táncolnak, az istálló tetején a hit, szeretet és remény színeibe öltözve az írásokat tanulmányozzák, a földön pedig az igaz embereket ölelik át, illetve vezetik őket Jézushoz.

A kép előterében kis démonfigurák menekülnek. Jézus születése már a második eljövételének dicsőségét vetíti előre.

Ha valóban az ő személyében és életében keressük a „megváltást”, akkor azt kell megvizsgálunk, hogy milyen különleges vagy fölfoghatatlan dolgot tett emberi vagy isteni léte szempontjából. Jézus életének legfontosabb állomásai a következők: először is megszületett vagy megtestesült (hogy ezt Istenként tette, számunkra fölfoghatatlan), majd rövid földi pálya után kereszthalált halt (ismét elképzelhetetlen, hogy ez Istenként történt vele), harmadnapra feltámadt, és fölment a mennybe (fölfoghatatlan, hogy ezt emberként tette), végezetül pedig eljön dicsőségben, hogy feltegye művére a koronát (ami ismét az emberi léten mutat túl). A leereszkedésnek és a felemelkedésnek ezt a folyamatát legszebben talán a Filippi-himnusz foglalja össze: „Ugyanazt az érzést tápláljátok magatokban, amely Krisztus Jézusban is megvolt, aki isteni mivoltában nem tartotta Istennel való egyenlőségét olyan dolognak, amelyhez mint zsákmányhoz ragaszkodnia kell, hanem kiüresítette önmagát, szolgai alakot vett fel, és hasonló lett az emberekhez, külsejét tekintve úgy jelent meg, mint egy ember. Megalázta magát, engedelmes lett a halálig, mégpedig a kereszthalálig. Ezért Isten felmagasztalta őt, és olyan nevet adott neki, amely minden más név fölött van, hogy Jézus nevére hajoljon meg minden térd az égben, a földön és az alvilágban, és minden nyelv vallja, hogy »Jézus Krisztus az Úr« az Atyaisten dicsőségére.” (Fil 2,5–11)

A bajba jutott ember segítsége valahol az istenember Jézus személyében és életében keresendő, különös tekintettel az életének imént említett négy elgondolkodtató sarokpontjára. A keresztény hagyomány általában a húsvéti misztérium köré csoportosítja a megváltás üzenetét, kiemelt figyelmet szentelve a halál és a feltámadás szerepének. Ezen belül is Jézus halála jelenti legtöbbek számára a megváltást – a kereszt motívumának,² valamint a legelterjedtebb megváltásmetaforáknak köszönhetően.

Ha azonban az üdvösség emberben végbemenő folyamatát részekre szeretnénk bontani, akkor az üdvrend megváltás szempontjából legfontosabb sarokpontjai a megigazulás, a megszentelődés és a megdicsőülés. A keleti egyház ezt a folyamatot nem választja szét, és inkább az ember *teózisáról* (megistenüléséről) beszél.

Amikor a probléma megfogalmazásával, vagy a megváltás mibenlétével kapcsolatban pontosabban és világosabban akarunk megnyilatkozni, óhatatlanul metaforákkal

és hasonlatokkal kezdünk élni. A megváltás művét valamilyen ismert dramaturgiai keretbe helyezzük (például bíróság, háború stb.), amelyben mindig más szerep jut az embernek és Jézusnak. Ezek a metaforák az emberi probléma és a jézusi segítség egyes aspektusait kiemelik, helyesen megragadják – gyakorta a többi metaforikus megközelítés kárára. Azért fordulhat ez elő, mert bizonyos metaforák látszólag kölcsönösen kizárják egymást. Többször azt tapasztaljuk,

² Természetesen található olyan keresztábrázolások, ahol Krisztus nyitott szemmel, győzedelmesen jelenik meg (esetleg koronával vagy glóriával), illetve egyáltalán nincs a kereszten, ezzel is próbálva egy képen kifejezni Jézus halálának és feltámadásának összetartozását a megváltásban.

hogy a baj és megoldás egyes drámai megjelenítései kisajátítják maguknak a baj és megoldás értelmezését, mintha egymásnak teljes mértékben megfeleltethetők lennének.

Az alábbiakban az emberi baj és a jézusi segítség leggyakoribb metaforáival szeretnék foglalkozni bemutatva értelmezési előnyüket, esetleges hátrányaikat és néhány gyakorlati következményt.

A megváltás jogi arca

A nyugati kereszténység két leggyakoribb és talán egy kicsit egybe is mosódott metaforájával szeretnék először foglalkozni: a jogi és a rituális megváltással. Ez a két metaforikus megközelítés és az ezekhez kapcsolódó nyelvhasználat a legtöbb nyugati teológusnál egyszerre van jelen (például Luthernél és Kálvinnál is).

A jogi értelemben vett megváltásában Isten igazságos (és jó) bíróként jelenik meg, akinek legfőbb feladata az igazság tökéletes fenntartása. A baj abban áll, hogy az ember megszegte Isten törvényét és elkerülhetetlenül menetel a fenyegető ítélet felé, ami nem más, mint a halál. Az ember nem állhat meg a bíró Isten igazsága előtt, hiszen „*nincs igaz egy sem*” (Róm 3,10), „*a bűn zsoldja pedig a halál*” (Róm 6,23). Ebben a metaforában szó sincs Isten haragjáról, a bíró szimpátiával, sőt akár szeretettel fordul az ember felé, az igazság azonban őt is kötelezi: az ítéletet végül ki kell mondania. A megváltó Jézus az, aki az ember helyett a büntetést elszenvedi, az ember pedig megszabadul a törvényszegés következményétől és kegyelmet talál. A végeredményben az igazság sem sérül, és az ember is megmenekül. A metafora képi világából adódóan az ítélet-végrehajtás (Jézus halála) és az azt követő felmentő ítélet (az ember megigazulása) egyszeri és megismételhetetlen, és elsősorban Jézus halálához köthető; ebben az értelmezésben a megváltás a megigazulás pontszerűségére koncentrál.

Az isteni bírósághoz vezető drámában az ember aktív szerepet vállal, hiszen bár elkerülhetetlenül, mégis tevékenyen vesz részt a törvény megszegésében, ezért felelősség terheli. Mondhatjuk, hogy a törvényszegés lelkifurdaló érzése nélkül vagy legalábbis az ítélet jogosságának belátása nélkül a megváltó helyettesítő halála érthetetlen. „Én nem voltam halálra ítélt! Helyettem minek halt meg?” – kérdezhetnék (ahogy kérdezik is) többen.

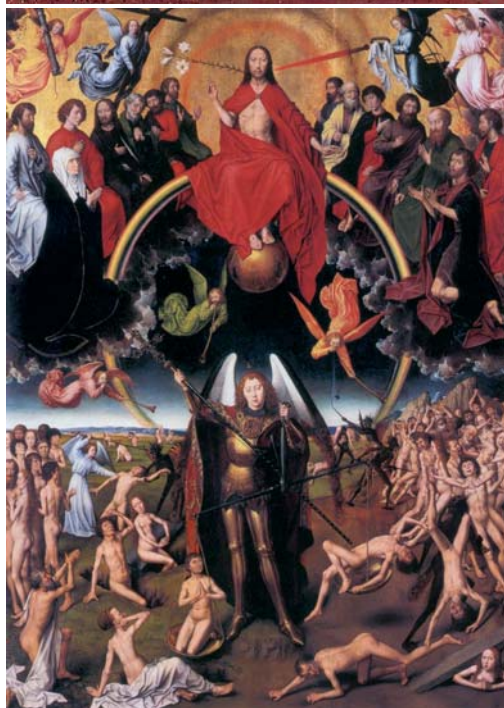
Összefoglalva a metaforát: a probléma a törvényszegés, Isten az igazságos bíró, Jézus helyettes halála pedig a megigazulásra szolgál, ami egyszeri és megismételhetetlen.

Egy lényeges kitérőt szeretnék tenni, mielőtt továbblépnék. Meglátásom szerint fontos különbséget tenni a jogi megigazulás ítélete, és az *eszkatologikus* értelemben vett ítélet között. Az első nem más, mint a krisztusi megváltás jogi értelmezésének elengedhetetlen „kelléke”, míg a második egy valós történelmi esemény: Jézus eljövendő ítélete élők és holtak fölött. A metaforában lévő ítélet dramaturgiája szerint a törvényszegő ember az isteni igazságszolgáltatás elé kerül, ahol halálos ítéletet kap – bármiféle morális mérlegelés nélkül. Krisztus az, aki önként magára vállalja a büntetést, és az ő helyettes halálának elfogadása menti meg végül az embert. A végítélet azonban valamiképpen a jézusi megváltás emberre gyakorolt hatékonyságának morális, cselekedeti aspektusát is figyelembe veszi. Tehát az utolsó ítélet napján nemcsak a Jézusba vetett hit, hanem az emberi cseleke-

Matthias Grünewald: *Isenheimi oltár*, 1512–1516. Musée d'Unterlinden, Colmar.

A kifacsart és véres Jézus a halál fizikai agóniáját tükrözi. Keresztelő Szent János Jézusra mutat, lábánál egyik attribútuma, a vérért serlegbe ontó bárány (Agnus Dei) áll.

Fent: Giotto di Bondone: Jelenetek Krisztus életéből 22. *Krisztus mennybemenetele*, 1304–1306. Capella dell’Arena, Scrovegni-kápolna, Padova. „Galileai férfiak, miért álltok és néztek az égre? Ez a Jézus, aki felvétetett mellőletek, úgy jön el Ismét, ahogyan az égbe felmenni láttátok.” (ApCsel 1,11)

lent: Hans Memling: *Az utolsó ítélet*, 1467–1471. Muzeum Narodowe, Gdansk. Krisztus az izzó földgolyón áll, és ítéletet mond. Feje mellett jobboldalt lilium, baloldalt kard látható, a kegyelem, illetve az igazság szimbólumaként. Mihály arkangyal elválasztja egymástól az üdvözülteket és kárhozottakat táborát, miközben balljában mérleget tart.

det is mérlegre kerül. A kettő természetesen összefügg. Erre utalnak Jézus szavai, amikor ezt mondja: „*Nem mindenki, aki azt mondja nekem: »Uram, Uram!«, megy be a mennyek országába, csak az, aki megteszi Atyám akarátát, aki a mennyekben van.*” (Mt 7,21). Ezért választhatja majd külön Jézus a végső napon a kosokat a juhoktól, illetve a pelyvát a búzától (lásd például Mt 25,31–46).

A megváltás rituális arca

Bár a megváltás rituális arca nem azonos a jogi értelmezéssel, mégis hasonlít rá, és a két értelmezés különösen jól egészíti ki egymást. A rituális megközelítésben a törvényszegés elsősorban nem az igazság, igaztalanság kérdését veti fel, hanem a tisztaság (szentség) és a tisztátalanság kérdését. Az ember a bűn (engedetlenség) által megsérti a tökéletes és szent Istent, és nem adja meg neki az őt megillető tiszteletet. A bűn Isten haragját vonja maga után, mivel a Teremtő gyűlöli a bűnt (Róm 1,18). A zsidóság rituáléi között kiemelkedő szerepet játszott az Istent kiengesztelő áldozat bemutatása, amire mind egyénileg, mind közösségre szükség volt. A közösségi engesztelés Yom kippurkor történt, amikor a közösségért egy kecskebakot és egy koszt áldozott fel a főpap, egy „bűnbakot” pedig – miután ráolvasták a nép bűneit – kikergettek a pusztába (Lev 16). A családfő a családjáért való engesztelő áldozatot az évente előírt háromszori jeruzsálemi zarándoklat alkalmával végezhetette el. Az ilyenkor bemutatott áldozatnak hibátlan hímnek kellett lennie, ami gyakran bárány volt. Miután a papok megbizonyosodtak, hogy az állat valóban hibátlan, a családfő az állat fejére helyezte a kezét, majd levágta a bárányt.³

Jézus mint áldozat szerepét kétféleképpen is értelmezhetjük: engesztelő áldozatként és az engedelmség áldozataként.

Az engesztelő áldozat

A megváltás rituális értelmezésében Jézus a szeplőtelen áldozati bárány (Zsid 9,14), aki elveszi a világ bűneit (Jn 1,29b). Jézus bárányként (vagy „kosként”) magára vette az emberiség bűneit,⁴ a kereszten órá töltetett ki Isten minden haragja, halálával és feltámadásával pedig megtörte a bűn halált szerző erejét.

Az áldozati metaforában Jézus vérének különleges szerep jut, hiszen „*minden dolog vérrel tisztul meg, vérontás nélkül nincs bűnbocsánat*” (Zsid 9,22). Jézus nem annyira a büntetést szenvedte el, hanem a bűnöket veszi magára: bűnné lesz. Így Jézus főpapként bemutatja az áldozatot, ugyanakkor bárányként a vért ontja az emberek bűneiért.

3 Lev 1,1–16. Azzal, hogy a felajánló az állat fejére helyezte a kezét, kifejezhetette, hogy az állat az ő tulajdonából Isten tulajdonába megy át, de azt is, hogy az állat hibátlansága (tisztasága) és az ő bűnössége (tisztátalansága) helyet cserél, és ezzel ő megszabadul bűneitől.

4 „*Ő azt, aki nem ismert bűnt, bűnné tette értünk, hogy mi isten igazsága legyünk óáltala.*” (2Kor 5,21)

Ebben a megváltásértelmezésben éppúgy, mint a jogi értelmezésben, Jézus mint szeplőtelen bárány egyszeri és megismételhetetlen halálán van a hangsúly (Zsid 9,28), az embert pedig morális felelősség terheli a törvényszegésért és tisztátalanságért, amely ilyen áldozatot kívánt. Mindkét megközelítésben az Isten ítéletétől, a kárhazattól vagy az elutasítástól való félelem, akarva-akaratlanul fontos pszichológiai szerepet játszik az ember Istenhez való fordulásában. A törvény lesújtó szava arra szolgál, hogy feltárja az ember végtelenül reménytelen helyzetét. A megtéréshez szükséges, hogy az ember saját helyzetét belátva segítségért sóhajtson: ez az a pillanat, amikor Isten evangéliumának üzenete, Krisztus áldozata felemelheti és megmentheti őt.

Az engedelmisség áldozata

Az isteni rend a gonosz lélek lázadása nyomán bomlott meg, majd ez a megosztott állapot Ádám és Éva engedetlensége által a teremtett világba is beszivárgott. Bár az Istennel való kapcsolat helyreállítására elsősorban az engesztelő áldozat szolgált, Isten Izrael népének többször is a tudtára adta, hogy az engedelmisség többet ér az áldozatnál.⁵

Jézus keresztáldozata egyesíti önmagában az engesztelés áldozatát: a vérontást, valamint az engedelmisség áldozatát.⁶ Ez az áldozat Istenhez jó illatként szállt fel (Ef 5,2). Jézus engedelmisségére is kétféleképpen tekinthetünk. Egyfelől Jézus tisztasága és engedelmissége olyan áldozat, amelyet az ember nem volt képes bemutatni, de a megtestesült Jézus az emberek nevében azt mégis felajánlotta, és ezáltal megadta Istennek a neki járó tiszteletet, és meghozta a kiengesztelődést (vö. 2Kor 5,18).⁷ Másfelől Jézus engedelmissége új utat nyitott meg, amelyen az ember is Jézus nyomába szegődhet, és „*ugyanazt az érzést táplálhatja magában, amely Krisztus Jézusban is megvolt*” (vö. Fil 2,5). Krisztus ilyenfajta követése (*imitatio Christi*) azonban már Krisztus áldozatának morális befolyásoló hatásait emeli ki, ami a megváltott belső átalakulása felé mutat.⁸ A megváltásról mint folyamatról bővebben szövegek a megváltás gyógyító, illetve a megváltás kapcsolati arca alatt.

A megváltás győztes arca

Az előző két metaforától eltér az egyház első évezredében domináló megváltásértelmezés, ami Jézust mint győztest emeli magasra. Az ádami bűn következtében az

Fent: Jan Van Eyck: Genti oltár. A Bárány imádása (részlet), 1432.

A bárány áldozatként ontja a véréit az oltáron, mégis él. A kereszt nem mint a megváltás szimbóluma, hanem mint a szenvedés eszközeinek egyike van jelen. Az áldozat eukharisziával való kapcsolata lesz hangsúlyos.

lent: Winchesteri zsolttároskönyv 1150 körül. Pokolraszállás

Az Apostoli hitvallás szerint Jézus „alászállt a poklokra”. Előtteben látszanak a sakkban tartott és megkötözött ördögfigurák. Jézus keresztaszólóval a kezében Ádámnak és Évának nyújtja a kezét, akik elsőként léphetnek ki a világosságra.

5 „Vajon egészen elég áldozatokat s véresáldozatokat akar-e az Úr, s nem inkább azt, hogy engedelmeskedjenek az Úr szavának? Többet ér az engedelmisség, mint a véresáldozat, és a szőfogatás többet, mint a kosok hájának bemutatása.” (1Sám 15,22)

6 „Megalázta magát, engedelmes lett a halálig, mégpedig a kereszthalálig.” (Fil 2,8)

7 Ilyen módon magyarázza Canterbury Szent Anzelm az engesztelést a *Miért lett Isten emberré?* című munkájában.

8 Pierre Abélard (1079–1142) is elsősorban úgy tekintett Jézus kereszthalálára, mint a keresztények által követendő példára.

Id. és ifj. Lucas Cranach oltárképe a Péter és Pál templomban, (részlet), 1553–1555. Weimar. A feltámadt győzelmes Krisztus a halálon és az ördögön tapos.

emberiség a sátán szolgátságában sínylődik és a bűn bilincseit vonszolja. Jézus megváltása abban áll, hogy megszabadítja az embert szolgátságából és szabaddá teszi. A tette végén Jézus mint Szabadító és győztes hadvezér áll, az ember pedig átkerül a sátán uralmából Krisztus király uralmába. Jézus okos hadvezérként a saját területén, a földön akar győzelmet aratni a sátánon, ezért belép a gonosz által uralt világba és megtestesül.⁹ Jézus földi szolgálata közben gyógyít, és ördögöket űz, és ezzel elkezdí az ördög műveit lerontani. A sátán azonban úgy vélvén, hogy most eljött az ő ideje, keresztre feszítette az Isten fiát. Amikor már úgy tűnik, hogy legyőzte az Istent, Jézus feltámad a halálból, és győzelmet hirdet a bűn és a halál fölött,¹⁰ az embernek pedig szabadságot hoz.¹¹ A végső győzelem pedig Jézus második eljövetelkor fog bekövetkezni, amikor majd „a halált és az alvilágot egy tüzes tóba vetik” (Jel 20,14). A *Christus victor*¹² értelmezés előnye, hogy a megváltást dinamikusabban fogja fel, mint a jogi és rituális értelmezés, és kiemeltebb hangsúlyt nyer a megváltás üzenetének győzedelmes oldala: Jézus feltámadása és második eljövetele. Nem annyira az ember és Isten kapcsolata és annak helyreállítása van a középpontban, hanem a sátán és Isten harca, amelynek kezdetén az ember szenvedő, passzív alanyként a szabadulásra vár. Ha a metaforát jobban kibontjuk, azt látjuk, hogy a bűn és gonosz fogságából kiszabadult ember továbbra is a csatatéren van, csak immár Jézus seregében harcol a végső győzelem reményében.

Ebben a dramaturgiai megközelítésben az embernek nem kell megállnia az igazságos bíró vagy pedig a szent Isten előtt, és nem kell számot adnia törvényszegéséért, illetve engedetlenségéért, az elutasítás félelme nem nehezedik rá, hanem egy kozmikus ütközet közepén találja magát, és ő maga az, akiért a két fél egymásnak feszül. Az ember nem önmagára figyel, hanem a külső szorongatás között sóvárog a szabadulásra, majd hálával örvendezik annak. Számos szoltár fordul Istenhez ilyen lelkülettel.

A megváltás gyógyító arca

Ha Krisztus megváltó művét gyógyításként fogjuk fel, akkor az ember baja a betegség. Betegségen nem csupán valamilyen konkrét fizikai bántalmat értek, hanem a testi-lelki egészségnek (egészség) a hiányát. Az ember problémája az, hogy nem tud teljes életet élni, mert a bűn megnyomorítja (lelkileg, fizikailag), és Jézus azért jött el, hogy az embernek „élete legyen és bőségben legyen” (Jn 10,10b). Jézus az evangéliumokban feltűnően sokat beszélt a „békességről”,

9 „Azért jelent meg az Isten Fia, hogy az ördög műveit lerontsa.” (1Jn 3,8b)

10 „Elnyelte a halált a diadal. Halál, hol a te győzelmed? Halál, hol a te fullánkod? A halál fullánkja a bűn, a bűn ereje pedig a törvény. De hála Istennek, aki megadta nekünk a győzelmet a mi Utunk Jézus Krisztus által.” (1Kor 15,54b–57)

11 Bizonyos értelmezések szerint Isten alkut köt a sátánnal: Jézus életét adja váltságul az ember életéért: „Hiszen az Emberfia sem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem, hogy ő szolgáljon, és életét adja váltságul sokakért.” (Mk 10,45) Az isteni „trükk” abban áll, hogy a sátán nem számol Jézus feltámadásával. Ez a kép, bár kétségkívül plasztikus, és Isten arcát bizonyos szempontból jól bemutatja (önfeláldozó szeretet), azért mégsem ad tökéletes képet a Teremtőről (hiszen megtévesztéshez kell folyamodnia azért, hogy a gonosz erőit legyőzze).

12 A témát bővebben Gustav Aulén *Christus Victor* című munkája tárgyalja.

Duccio di Buoninsegna: A vak meggyógyítása, 1308–1311. National Gallery, London. Baloldalon a Jézust követők tömött sorokban csodálkoznak; középen Jézus meggyógyítja a vakot, aki a kép jobboldalán már visszanyerte szeme világát, és hálát ad.

amit a héber *shalom* értelmében használt. A shalom azonban nem csupán békességet jelentett (vagy jelent) a zsidó kultúrkörben, hanem annál sokkal többet, jelentései között szerepel: teljesség, egészség, béke, jólét, biztonság. Jézus az embert a shalomra akarja elvezetni. Ő az Üdvözítő.

Jézus szolgálata során számtalan beteget gyógyított meg. A gyógyításra a görög Újszövetség a $\sigma\omega\lambda\omega$ (*sózo*) igét használja, ugyanazt, amit a megmentésre. Tehát amikor Jézus azt mondja a vérfolyásos asszonynak, hogy: „*Leányom! A hited meggyógyított téged! Menj békével!*” (Lk 8,48), vagy kicsit korábban a házasságtörő asszonynak: „*A hited megszabadított téged! Menj békével!*” (Lk 7,50), az orvos evangélista mindkét esetben a *sózo* igét használja, és Jézus mindkettőjüket shalomban, azaz teljességben, helyreállítva küldi el.

Egy szintén lukácsi rész világít rá, hogy a bűnök bocsánata és a gyógyulás mennyire összekapcsolódik. Lukács ötödik fejezetében Jézus a farizeusok méltatlankodására kijelenti a tetőről leeresztett bénának, hogy: „*Ember! Bocsánatot nyertek bűneid!*” Erre az írástudók istenkáromlóknak nézik, de Jézus kijelenti: „*Hogy pedig lássátok, hogy az Emberfiának hatalma van a földön a bűnöket megbocsátani – így szólt a bénához: – Mondom neked, kelj föl, fogd ágyadat, és menj haza!*”

Jézus önmagát több helyütt is az étellel azonosítja: „*Én vagyok az élet kenyere.*” „*Én vagyok a feltámadás és az élet.*” „*Én vagyok az út, az igazság és az élet.*” Az ő

személyével való kapcsolat maga a gyógyulás, és élet, a shalom útja. A gyógyulásban fontos szerepet játszik Jézus egész élete: megtestesülése – amikor közel jött az emberhez; földi szolgálata – ahol szüntelenül gyógyított; kereszthalála – hiszen a „*mi békességünkért érte fenyítés, és az ő sebe által gyógyultunk meg*” (Iz 53,5b); feltámadása – hiszen itt győzte le a halált, a legnagyobb betegséget; végül a második eljövetele – amikor végleg helyreállít mindent. A gyógyító hasonlat beteljesülése az újjáteremtett emberben lesz, amikor olyanok leszünk, mint a feltámadott Jézus.¹³

A beteg–orvos képpár sokkal személyesebb, mint a bíró–vádolt, Isten–bűnös, hadvezér–fogoly megváltásmetaforák. Az orvos személyes felelősséggel, gondoskodással fordul a páciense felé azért, hogy teljes gyógyulást hozzon. Az ember mint fogoly megközelítéséhez hasonlóan az ember mint beteg ismét passzívabb szerepet kap, hiszen a beteg nem tehet betegségéről, és kiszolgáltatottan vár gyógyítójára. Ha az ember problémáját (a bűnt) betegségként fogjuk fel, akkor a megváltása folyamat, hiszen általában az orvossal való rendszeres konzultáció során alkalmazott terápia vezet a teljes gyógyulásra. Az ember részéről pedig a betegségtudat elengedhetetlen a gyógyuláshoz, ahogy Jézus is egy vakságképpel fordult a hitetlenkedő farizeusok felé: „*Ha vakok volnátok, nem volna bűnötök. Ti azonban azt mondjátok most: »Látunk.« Ezért megmarad a bűnötök.*” (Jn 9,41)

A megváltás kapcsolati arca

Ebben a megközelítésben ismét az Isten és ember kapcsolatán van a hangsúly, ez a központi elem. A baj nem a törvényszegés, nem az engedetlenség, nem a fogság, nem a betegség, hanem az Isten és az ember kapcsolatának a hiánya. A kapcsolat megromlását az ember Isten iránti bizalmatlansága okozza. Egy tényleges önátadáson alapuló kapcsolat természetéből adódóan két személy egyenrangú viszonyából – legalábbis a kapcsolatban egyenrangú

¹³ „*Szeretteim, most Isten fiai vagyunk, de még nem lett nyilvánvalóvá, hogy mik leszünk, tudjuk azonban, hogy amikor meg fog jelenni, hasonlók leszünk hozzá, mert látni fogjuk őt, amint van.*” (Jn 3,2)

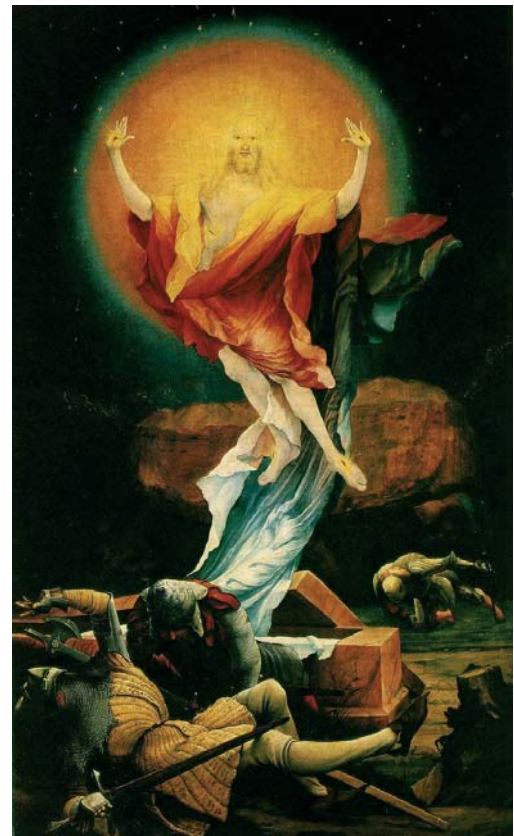
viszonyából – áll. Egy kapcsolat megszakadása mindkét fél, de főleg az ártatlan fél számára fájdalmas. Az otthagytott fél úgy érezheti, hogy alakulhatott volna másképp is, és próbál mindent megtenni, hogy helyreállítsa, ami megromlott, és újból felvegye a kapcsolatot.

Az ószövetségi zsidó hitvilágban a megtérést, bűnbánatot a *teshuvah* (a *shuv* 'visszatér' igéből eredeztetett visszatérés) szó fejezi ki (a görög megfelelője a *metanoia* 'a gondolkodásmód megváltozása'). Ezek szerint az ember (zsidóság) feladata az Istenhez való visszatalálás, ami azt is jelenti, hogy valaha fennállt a kettejük közötti kapcsolat. Isten rendre hívja a zsidóságot, hogy térjen vissza hozzá. A megváltás kapcsolati arcában Isten végül Jézusban lép egészen közel az emberhez, és keresi a kapcsolat személyes felvételét. Az Isten emberkeresése rögtön a bűnbeesés után megmutatkozott, amikor Isten Ádámot szólongatta az Édenkertben (Ter 3,9); majd Jézus megtestesülésének „kísérletében” lett teljessé: Isten az arra alkalmas időben emberi alakot öltött, és Emánuel lett (Iz 7,11). Jézus missziója nem az, hogy helyreállítsa Isten igazságát, hogy bemutassa a tökéletes áldozatot, hogy megszabadítsa az embert a gonosz karmaiból, még csak nem is az, hogy meggyógyítsa, hanem az, hogy minél közelebb kerüljön hozzá, és helyreállítsa azt, ami megtört. Ennek a közeledésnek az elkerülhetetlen vége, hogy Jézus megízlelje minden ember közös végzetét, a halált, majd onnan feltámadva Istenhez emelje magával az embert a tökéletes közösségbe.

Ehhez a hasonlathoz köthető teológiai értelmezés szerint az Isten Fia „emberré lett, hogy istenivé tegyen bennünket”.¹⁴ Ebben az összefüggésben a megváltás egy még be nem teljesült folyamat, ami az ember megistenülésével (*teózis*) lesz teljessé. Az ember minél inkább magára ölti az isteni természetet, annál inkább egységbe kerül Istennel, ami végső soron Jézus missziójának betöltése: az isteni és emberi tökéletes közössége, ami nem más, mint Jézus személye. Ezáltal az ember végső soron a szentháromság szeretetközösségbe lép be: a teremtmény a Teremtő belső életének részesévé válik.

Kapcsolat mint szövetség

Szintén a kapcsolati metaforához köthetjük a keresztet mint Isten egyoldalú hűségének és szövetségének a jelét. A szövetségi megközelítésben a Bárány vére nem az engesztelés vére, hanem az új és örök szövetség megkötésének a pecsétje. Van valami szent és visszavonhatatlan a szövetségkötéskor a vér ontásában, amikor azt ígérik a felek: „Így folyjék a vérem, ha megszegem az ígéretemet.” Isten nem szegte meg az Ábrahámmal kötött szövetségét (Ter 15), mégis az ő vére folyt a kereszten; ezzel Isten a végsőkig elkötelezte magát az ember mellett. Ezt a megközelítést nevezhetnénk a megváltás szövetségi arcának is.

Matthias Grünewald: *Izenheimi oltár*, 1512–1516. Musée d'Unterlinden, Colmar. A feltámadt Krisztus megdicsőült, tökéletes teste éles kontrasztban áll a halál nyomorúságával (vö. 2 ábra).

¹⁴ Alexandriai Atanáz (296–373): *Az Ige emberré válásáról*, 54. Az ember megistenülése (vagy *teózisa*) az egyházatyák és a keleti egyház által hangsúlyozott tanítás egy Péter-levélből származó idézetten nyugszik: „Általa nekünk ajándékozta a rendkívüli nagy és értékes ígéretet, hogy ezek által részesesévé legyetek az isteni természetnek, és megmeneküljete a világban uralkodó vágyak romlottságától.” (2Pét 1,4)

Andrej Rubljov: Szentháromság, 1410 körül.
Tretyakov képtár, Moszkva.

Az Abrahámot meglátogató három vándorban az isteni három személyt láthatjuk: baloldalt foglal helyet a szinte áttetsző ruhát viselő atya, felé néz a másik két személy. Középen ül az istenember Jézus barna (föld) és kék (mennyei) köntösben, míg jobboldalt a megújulást jelentő zöld ruhában a Szentlélek. A középső angyal mögött egy fa ágaskodik az ég felé: ez egyszerre jelentheti a szenvedés keresztfát és a paradicsom fáját is.

A megváltás kapcsolati megközelítése abban különleges, hogy az egyszerűség és a folyamatosság ötvöződik benne. A találkozás, illetve megismerkedés egyszerűsége és egyedisége megismételhetetlen, azonban a kapcsolat elmélyülése jövőbe mutató folyamat. Egy barátságnak van kezdete, de vége nincs.

A megváltás kozmikus arca

A megváltás kozmikus arcában a hangsúly nem Isten és ember kapcsolatán, hanem a Teremtő és a teremtés kapcsolatán van (ennek természetesen az ember is részese). A kiindulási alap nem az ember problémája, hanem a teremtett világ problémája. A rossz egy olyan kozmikus erő, amely nemcsak az embert rontja meg, hanem általa az egész teremtett világ romlásnak van kitéve (Róm 8,19–21). Pál szavaival élve az egész teremtett világ és a teremtmények „sóhajtoznak” és „vajúdnak”, mert a „romlottság szolgaságából” szabadságra vágyakoznak.

Jézus a teremtő Ige, az Alfa és az Omega is egyben. Ha következetesen végig gondoljuk ezt a kijelentést, azt látjuk, hogy ő, az idő fenntartója, az örök jelen belép az időbe, és ő, akiben az egész teremtett világ fennáll és benne foglaltatik, belép a fizikai világba, és aláveteti magát az idő és tér korlátainak és törvényeinek.¹⁵ Így Jézus halála és feltámadása által nemcsak az ember, hanem az egész világ kiengesztelődik Istennel, a romlandósága elmúlik, Jézus feltámadásában pedig minden új életre kel (Ef 1,9–10; Kol 1,16–20; Jn 1,1–3). A végső cél pedig a teljes világ megújulása: az új ég és az új föld, amely immár a megdicsőült Krisztusban áll fenn (Jel 21,1; 21,5). A megváltás kozmikus arca is inkább Jézus egyszeri megváltó tetteire összpontosít, és isteni reménnyel tekint a második eljövételre.

Összegzés

A megváltást leginkább hasonlatokon keresztül próbáljuk megérteni, felfogni. Ha valamire, a megváltásra biztosan illik a misztérium szó. Hiszen ha biztos kézzel nem is ragadható meg maga a fogalom, néhány dolgot állíthatunk. Bármelyik metaforából is indulunk ki, a megváltás mindig Istentől ered, és az ember (világ) állapotára ad választ. Egyes értelmezések több felelősséget raknak az ember vállára a kialakult helyzetért, mások kevesebbet, és inkább az ördögöt vagy éppen a betegséget okolják. Vannak metaforák, amelyekben a megváltás egy pillanat műve, másokban inkább egy folyamat. Mindenesetre durva képzavar nélkül nehéz összedolgozni a különféle

15 Itt érdemes megjegyezni, hogy egyes értelmezések szerint a Jel 13,8 így is fordítható: „És imádni fogja őt a föld minden lakója, akiknek a neve nincs beírva a világ kezdete óta megölt Bárány életkönyvébe.” (A Szent Jeromos Bibliatársulat fordítása így írja: „... akiknek a neve nincs beírva a megölt Bárány életkönyvébe a világ kezdete óta.”) Vagy pedig a Jel 5,6: „Akkor láttam, hogy íme, a trón és a négy élőlény között és a vének között a Bárány áll mintegy megölve.” A „Bárány mintegy megölve” kifejezés görögül így hangzik: „arnion hestekos hos esphagmenon”, az igealak jelentése pedig: a megöletés már megtörtént és továbbra is folyamatban van. Mindkét igerész rámutat Jézus személyének az idő teljességét felölelő aspektusára.

metaforákat.¹⁶ Miért érezhetem, hogy meg kell gyógyulnom a bűnből,¹⁷ ha az már egy egyszeri áldozat vagy bírói döntés alapján el lett rendezve? Miért kezeljem a megváltást Istennel való kapcsolatom helyreállításaként, amikor ő mindeközben bíróként ítél fölöttem? Egy ítélet előtt álló vádlott a legkritikább esetben tud önzetlen kapcsolatot kialakítani bírójával. *Mit akar Isten? Igazságot? Engedelmisséget? Szabadulást? Gyógyulást? Barátságot? Újjáteremtést? Mit lássak a megfeszített Krisztusban? Saját büntetésemet? Az engesztelő áldozatot? Az új szövetséget? Követendő engedelmisséget? A sátán bukását? Isten győzelmét? Gyógyulást? Isten kinyújtott kezét? Isten szeretetének jelét? A tér és idő agóniáját? Mi vezesse az embert az Istenhez? Bűnbánat? Tisztelet? A szabadulás vágya? Testi-lelki nyavalya? Magány? A világ állapota? Az biztos, hogy akit egyik probléma sem érint vagy szólít meg, az nem fogja észrevenni Isten válaszát. És az is elmondható, hogy Isten válasza kizárólag Jézusban érkezett meg. Az ő személyének megkerülhetetlen és megkérdőjelezhetetlen központi szerepe a titokzatos válasz mindenre. Ő a Megváltó, a Bárány, a Főpap, a Szabadító, a Gyógyító, az Üdvözítő, a teremtő Ige, az Alfa és az Omega. Ő a Válasz.*

Hivatkozott művek

ANZELM, Canterbury Szent 2007. Miért lett Isten emberré? (Cur Deus homo?)

Ford. Dér Katalin. In: *Canterbury Szent Anzelm összes művei*. Szent István Társulat, Budapest.

ATANÁZ, Alexandriai 1991. Az Ige emberré válásáról és számunkra testben történt megjelenéséről. In Vanyó L. (szerk.): *Szent Athanasziosz művei*. Szent István Társulat, Budapest. /Ókeresztény írók 13./

AULÉN, Gustaf 1977. *Christus Victor: A Historical Study of the Three Main Types of the Idea of Atonement*. Ford. A. G. Herber. Macmillan, New York.

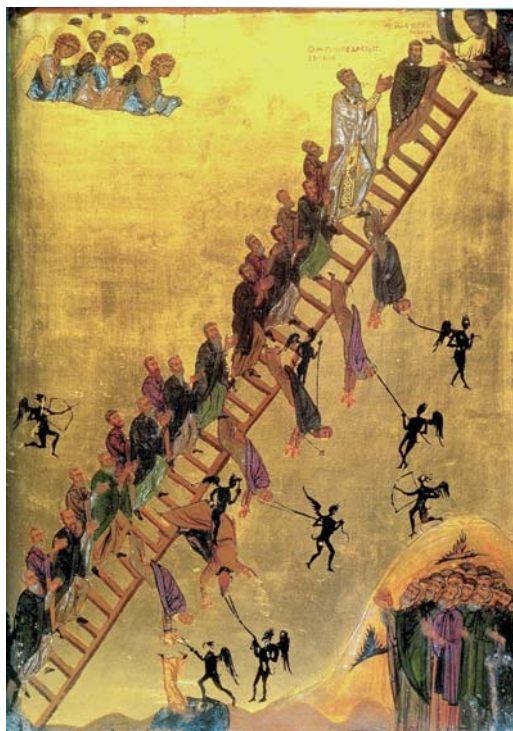

Salvador Dalí: *Keresztes Szent János Krisztusa*, 1951. Kelvingrove Art Gallery and Museum.

A szokatlan szögben ábrázolt Krisztus a tér fölött lebeg. A halála időtlen: nem vérzik, nincs töviskorona a fején, és szögek nélkül függ a kereszten. „Kozmikus álmában” Dalí megértette, hogy az atommag és az univerzum magával Krisztussal azonos.

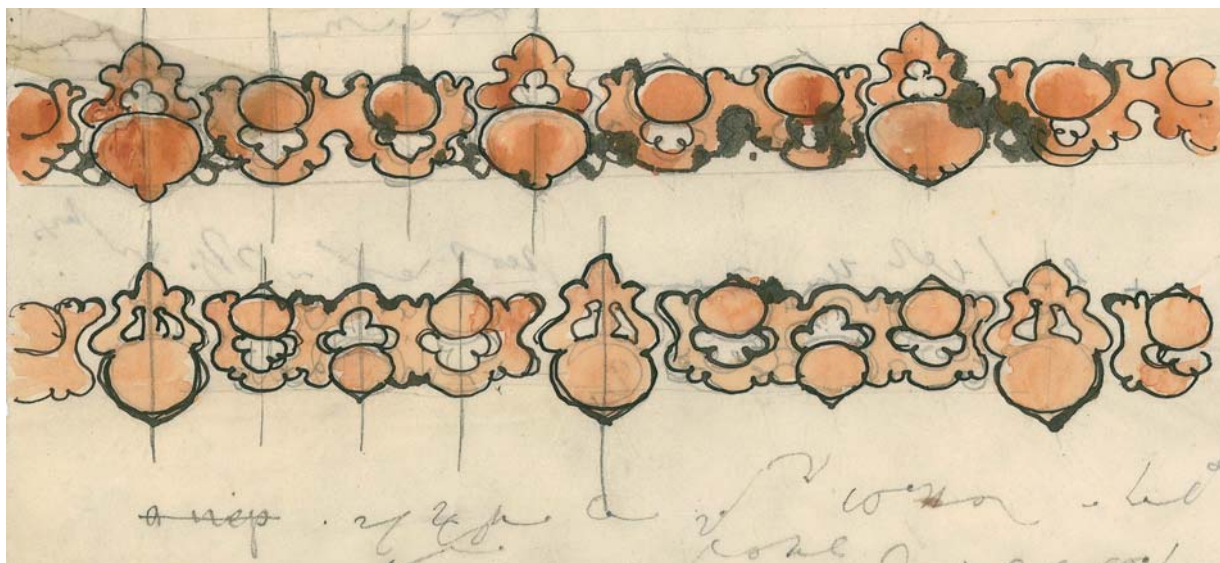
¹⁶ Természetesen a teológia mint tudomány rendszeralkotásra törekszik, így például Luthernél az ember *simul iustus et peccator* (egyszerre igaz és bűnös) – a megigazulás szempontjából igaz, a megszentelődés szempontjából pedig bűnös. Teológiailag tehát az elmentmondások feloldhatóak (nem egyértelműen és nem egyféléképpen), de a metaforák – amelyek erőteljesen befolyásolják Istenről és megváltásról alkotott képünket – természetüknél fogva egymással összeegyeztethetetlenek.

¹⁷ „Fiút fog szülni, és a Jézus nevet adod neki, mert ő szabadítja [szó] meg népét bűneitől.” (Mt 1,21)

Létrás Szent János (Climacus) művének, A paradicsom létrájának 12. századi ábrázolása, Szent Katalin kolostor, Sínai hegy. A földi élet harminc lépcsőjén igyekvőket az angyalok támogatják, míg az ördögfigurák megpróbálják lerángatni, bármilyen magasan is legyenek. A létra végén Jézus fogadja az embereket az isteni létbe.

Mikesy András 1979-ben született. Angol-spanyol szakon végzett, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen 2006-ban kezdte meg doktori tanulmányait. Kutatásában Martin Luther és William Tyndale írásait veti össze. 2007 óta a Margit körúti ferences plébánia katekumenképzési programjában vesz részt.

Városálmok – városi valóságok

Schneller
István

Milyen lesz a jövő városa? – az ilyen típusú kérdések mindig is izgatták a város-tervezőket a 20. században. Le Corbusier a modernizmus nagy építészprofétája és kiáltványírója a jövő városának látomását felrajzolva (LE CORBUSIER 1968) sokak számára követendő példát mutatott, és máig meghatározta a látomás lefokozásából született lakótelepi környezetet. A jövő városát a technikai civilizációhoz adekvát módon gépesített vagy éppen gépszerű alakzatnak képzeltek el. Mások ugyanettől megriadva az európai város múltjából akartak meríteni idealizált posztmodern jövőképet.

Mindig a jövőről volt szó. A jövő városában nem lesznek zsúfolt, sötét, füstös utcák, hanem minden ház ablakán besüt majd a nap, fiatal emberek sétálgatnak a házak közötti parkokban, elektromos autók suhannak a tiszta utcákon, és mágnesvasutak megállóiban vidám emberek sietnek a tiszta üveg bevásárlóközpontokba. A jövő nemcsak tisztább, napfényesebb lesz a jelennél, hanem nagyobb házakban fogunk lakni, gyorsabb autókon fogunk járni, nagyobb kapacitású számítógépekkel fogunk internetezni, nagysebességű vonatokkal fogunk utazni. Minden város dinamikusan fog fejlődni, egyre nő a népességszám, hiszen akkor lehet fokozni a lakásépítés ütemét, a lakók kényelmét szolgáló metróépítés sebességét és így tovább.

Ma is úgy teszik fel a médiacsinálók a kérdést a főpolgármesternek, a főépítésznek: milyen lesz a jövő városa, milyen lesz Budapest huszonöt vagy éppen ötven év múlva? Lesz-e olimpia vagy világkiállítás, felhőkarcoló vagy álomsziget, Manhattan a Csepel szigeten, 5-ös vagy 6-os, esetleg 7-es metró? Nehezen érthető, hogy a jövő Budapestje olyan lesz, amilyennek ma építjük, hiszen a házak átlagosan száz évig állnak, az utak, tömbök telekosztások korát csak évszázadokban lehet mérni, és mindaz, amit hozzá tudunk tenni a városokhoz, csak töredéke annak, amit eleink megépítettek vagy éppen elrontottak.

Persze mai álmainkat a városokról már nem építészek vagy várostervezők szövik, hanem ingatlanfejlesztők, pénzügyi befektetők, világcégek és pénzügyi alapok menedzserei importálják a globalizált világpiacon. Így épülnek lakóparkok, irodai negyedek, bevásárló- és élményparkok, áomszigeti kaszinóvárosok, felhőkarcolók vagy toronyházak. Hiszen a versenyben nem lehet lemaradni. Ha megépül New Yorkban a tragikus emléké World Trade Center, hamar legyőzi a chicagói Sears Tower, majd Kuala Lumpur következik, s mindennek mai koronája az építészek mekkája, Dubai, amelynek legmagasabb felhőkarcolóját csak a Londonba tervezett égkarcoló fogja majd legyőzni. Egyetlen valamirevaló város sem szállhat ki a versenyből, aki magát el akarja adni a világpiacon.

Budapesten is ezért kell felmutatni bevásárlónegyedeket összekötő gyalogos hidat a Dunán, élményfürdőt a Citadellában, vízbe merülő városi tereket a Dunában, extravagáns sztárepítészek kézjegyét viselő épületeket a belvárosban, toronyházat a Duna-parton, több ezres kaszinóvárost a Hajógyári szigeten, soha nem látott mediterrán lakóparkot a zöldövezetekben.¹

Aki mindezzel vitatkozik, az maradi, nem a 21. századnak megfelelően gondolkodik, nem dinamikus, proaktív vagy éppen progresszív. Mintha a 21. század vagy éppen a 22. valamilyen minőség védjegye lenne. „A 21. században már nem lehet nemet mondani Budapesten sem a felhőkarcolóra” – hallani a meggyőző érvelést. Ma már nem korszerű a sarki fűszeres vagy a kis üzlet, a Bosnyák térre is csak egy 180 méter széles 240 méter hosszú bevásárlóközpont éri meg. A haladásnak nem lehet útját állni.

Pedig a figyelmeztető hangok már régen megszólaltak, csak elnyelte őket a közgazdászok harci lármája. Emlékezzünk csak a magyar *Hamvas Béla Világválság* című művére (HAMVAS 1983), vagy éppen Martin Heidegger öregkori sóhajára: „Talán már csak egy Isten segíthet rajtunk”,² vagy *Erich Fromm Gabriel Marcel*től kölcsönzött a „birtokolni vagy létezni” (FROMM 1994) „vagy-vagy” gondolatára.

De hogy eredeti szakmámtól – az építészettől – ne szakadjak el teljesen, idézem korunk egyik legnagyobb építész-kritikusát, Kenneth FRAMPTONT (2002), aki egy 1999-ben tartott nemzetközi építész-kongresszuson beszédét azzal a gondolattal indította, hogy a jelenlegi helyzetben az a legnagyobb probléma, hogy tudjuk, mit kellene tennünk, de annak pont az ellenkezőjét csináljuk. Például a tömegközlekedésre kellene szervezni a városokat, de helyett az autóra komponáljuk őket; tudjuk, hogy a jó városi lét a nagy sűrűségű, de alacsony beépítésű, emberléptékű negyedek építésével érhető el, de helyett felhőkarcolókat építünk, és tudjuk, hogy mindenütt a helyi kulturális hagyományokra kellene támaszkodnunk, de helyett

1 *Budapest a Tied is*. Európa Kulturális fővárosa, 2010, pályázati anyag.

2 Martin Heidegger: „Már csak egy isten menthet meg bennünket...” (A Der Spiegel interjúja Heideggerrel 1966. szeptember 23-án). Idézi Vajda Mihály (szerk.) jegyzetek és szövegek Martin Heidegger *Bevezetés a metafizikába* című művéhez.

semleges tömegtermékeket importálunk városainkba. Nem nehéz itt felismerni a páli intést: „Mert nem a jót cselekszem, melyet akarok; hanem a gonoszt cselekszem, amelyet nem akarok.” (Róm 7,19)

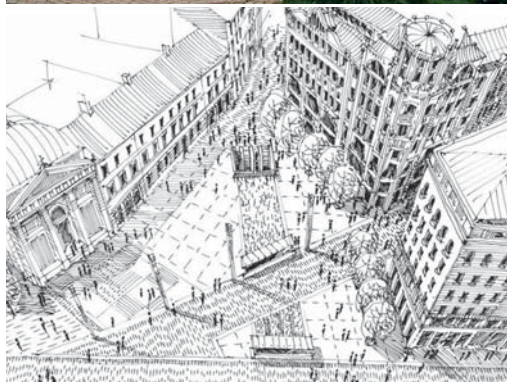
Kenneth Frampton az úgynevezett „kritikai regionalizmus” atyja *A modern építészet kritikai története* című művének egyik fejezetének mottójául egy Paul Ricoeur-idezetet választott, 1961-ből származó, *Univerzális civilizáció és nemzeti kultúrák* című írásából: „A világ egységessé válása ugyan előrelépést jelent az emberiség számára, ám egyúttal alattomos romboló munkát is végez. Hatása a hagyományos kultúrákra nézve talán még nem helyrehozhatatlan, de eléri a nagy civilizációk és a nagy kultúra termékeny magját, amin életünk értelmezése alapszik, s amit a továbbiakban az emberiség etikai és mitikus gyökerének fogok nevezni. A konfliktus innen származik. Úgy tűnik, hogy az egységes világcivilizáció a múlt nagy civilizációit alkotó kulturális források rovására, azok elkoptatása, elhasználódása árán valósul meg. Ez a fenyegetés, más nyugtalanító jelenségek mellett, a szemünk láttára elterjedő tömegkultúrákban ölt testet, ami a fentebb említett elemi kultúrának nevezett jelenség abszurd ellentéte. A világ minden táján megtalálhatók ugyanazok a rossz filmek, játékautomaták, műanyag vagy alumínium rémségek, a nyelv torzulásához vezető reklámszövegek. Mintha az emberiség nagy tömegei azzal, hogy *en masse* elérték a fogyasztói kultúra bizonyos szintjét, *en masse* meg is rekedtek volna egy szubkultúra szintjén.” És így tovább, s mindezt már 1961-ben.

Ma, ötven évvel később szinte ugyanezt kell megállapítanunk, csak most még erőteljesebben figyelmeztet rá az úgynevezett gazdasági válság.

Azt tehát, hogy valami baj van, lehetett tudni, és egyre több figyelmeztetés hangzott el. Egy nemzetközi építészkongresszuson Bécsben, amely azt a címet viselte: *Mire építünk a 21. században?*, egy Gerhard Schulze nevű résztvevő *Hová tart a modern?* című előadásában (SCHULZE 2004) kifejtette, hogy egy állandó változásra – éppenséggel dinamikus fejlődésre – építő társadalom beleragadhat a változás hitének állóvizébe, s ezáltal el sem tud képzelni egy igazi változást, hiszen a haladáselmélet lejárta után is az állandó dinamizmus bénító nyugalmaiban él. Mintha minden jó lenne attól, hogy jövőre más autómódelleken fogunk járni, új számítógépet fogunk venni, és több utat fogunk építeni. „Sok kortársunk csak nagyon homályosan tudja elképzelni, hogy hogyan fog a gazdaság, a technika a fogyasztás tovább fejlődni – de azt nem is tudják és nem is akarják semmiképpen sem elképzelni, hogy ezeknek a létdimenzióknak a szüntelen változása egyszer majd nem is lesz olyan fontos. A megérkezés jövőképei sokak számára sokkal szorongatóbbak, mint a katasztrófáké.” (SCHULZE 2004)

Igen, sejthető volt már régóta, hogy paradigmaváltásra van szükség. Nem folytatható a gazdasági növekedés mámora, az, hogy minden évben nőjön az eladott autók száma, az építőipar teljesítménye, az épületek magassága, a vonatok sebessége, az információátvitel gyorsasága. Valamikor e dinamikának is vége szakad.

És akkor Dubaiban tavaly novemberben leálltak a daruk, sőt – ahogy egy ismerősöm mondta – nemcsak a daruk álltak le, hanem a talicskák zörgését sem lehetett hallani. Félbemaradtak az építkezések, és mindenki várja a csodát, hátha újra beindulnak, és újra épülhet a világ legmagasabb felhőkarcolója.

Csökken az autóeladások üteme, hátha kedvezményekkel növelhető megint. Csak megoldást kell találni a gazdasági-pénzügyi válságra. Okos közgazdászok hada magyarázza el, hogyan kell csökkenteni a jóléti kiadásokat, az állam szerepét, hogyan kell újra pénztömegeket pumpálni a bankokba, hogyan lehet újra dinamizálni a gazdaságot.

Pedig lehet, hogy nem is ez a kérdés. A gazdasági-pénzügyi válság, de még az ökológiai katasztrófa jelei is csak jelzések, valamiféle mélyebben húzódó válságra figyelmeztetnek. Valaminek vége van, vagy valami a vége felé közeledik, s ez persze nem a világ vége, s nincs is semmi köze valamilyen borongós világvége-hangulathoz – mondja a már idézett Gerhard Schulze. Csak észre kellene venni, hogy mindez így nem folytatható; a gazdaság világalma, a piac mindenhatósága, a globalizáció hatalmas kulturális és etikai válságot idézett elő.

Nem is csak kulturális és etikai válságról van szó, hanem a demokráciadeficit válságról. *Matolcsy György* a *Heti Válaszban* *Robert Reich* befolyásos amerikai stratégiai gondolkodó *Szuperkapitalizmus* című könyvét idézte. „Az elmúlt három évtizedben szuperkapitalizmus alakult ki a világon, ami példátlanul sikeres volt a gazdaságban, de növelte az egyenlőtlenségeket, és aláásta a demokráciát.” Reich szerint újra kell építeni a kapitalizmust „mert megbomlott az egyensúly az állam és a piac, a tőke és a munka, a demokrácia és a piacgazdaság között, és végül az emberek többet veszítettek civil jogaikból, mint amit nyertek vásárlóként vagy kisbefektetőként.”

Mindez a várossal kapcsolatos tennivalóinkat a jövő városáról szőtt álmok helyett a jelen városának problémáira kell hogy irányítsák. A civil társadalomnak sokkal jobban bele kell szólnia a saját környezetének alakításába, mint eddig tette. Nem szabad hagyni, hogy mások szőjék álmaikat a Duna szigeteire vagy éppen a Velencei-tó északi partján lévő védett területek közelébe telepítendő játékkaszinó-városokról,

hanem környezetbe illő, hosszútávra is fenntartható környezeti egyensúlyt kell elérni. Nem szabad hagyni, hogy olyan lakóparkok épüljenek, amelyekben kis méretű, család számára alkalmatlan, rossz tájolású, átszellőzetlen, kis belmagasságú, úgynevezett amerikaikonyhás lakásokat hozzanak létre a világ különböző részéről érkező, kósza pénzeiket befektetni akaró fejlesztők az általunk támogatott hitelekkel. Nem szabad hagyni, hogy egymással versengő áruházláncok embertelen méretű, csak autóval megközelíthető „bevásárlómamutokat” hozzanak létre, megölve ezzel a városok szívét, a belvárost, kizárólag azzal a céllal, hogy vetélytársaikat a piacról kiszorítsák. Nem szabad hagyni, hogy iroda- és lakásnégyzetméterben gondolkodó, úgynevezett befektetők lerombolják történelmi városnegyedeinket politikusaink asszisztálásával.

Ez azt jelenti, hogy a jövő városáról szőtt képzelgésekkel szemben a jelen városának problémáival foglalkozunk. Vissza kell szerezni nemcsak az élelmiszer-önrendelkezés jogát, hanem az épített és természeti környezettel való önrendelkezés jogát is. Mindez nem jelenti azt, hogy ne készítsünk távlatos terveket. Éppen a válság ad arra alkalmat, hogy átgondoljuk, mire van igazán szükségünk. Nem szabad bedőlni azoknak a teljesen fals, még szakmai

vezetői körökből is érkező szirénhangoknak, hogy most azután félre az akadékoskodással, a tervpályázatokkal, a városrendezési szabályokkal, a tervtanácsok széplelkű véleményeivel, akik csak akadályozzák az építést. Mindent gyorsítani kell, hadd forogjanak a daruk, nyikorogjanak a talicskák kerekei, épüljenek tovább a még megmaradt befektetők álmai, mert így lesz munkaalkalom a tervezőknek és az építőknek egyaránt.

A város a puszta építőipari teljesítménynél sokkal fontosabb, mert életünk kerete, sőt bizonyos értelemben jövőnk formálója. Lehet, hogy most a válság idején – amely figyelmeztet – meg kell állni és szét kell tekinteni a városi tájon, saját hosszú távú feladattervet készíteni. Tiszta feltételeket szabni a fejlesztőknek, a közösség kezébe adni a közpénzek felhasználásával épülő negyedeket, minőségi feltételeket támasztani a támogatott hitelekhez és legelőször rendbe tenni mindazt, amink van, amit eddig létrehoztunk. Repedező aszfaltú útjainkat, foghíjas fasorainkat, többszörösen feltört kerékpárútjainkat, meglévő városi tereinket és parkjainkat, összefirkált házainkat és kapualjainkat. Repedezett járdaszegélyeinket, kidőlt-bedőlt járdavédő korlátjainkat, üzleteink portáljait, az óriásreklámmal szennyezett városi és természeti tájainkat.

Közvetlen környezetünk állapota ugyanis visszahat az emberi lélekre, azaz áttételesen a városi társadalom lelkiállapotára. A szlömösödő környezet szlömösödő kultúrát jelez, és kizárólag az egyéni érvényesülésre inspirál. Gyengíti a közösségi felelősséget, a város pedig a közösség nevelője. Álmodjuk a jelent!

Hivatkozott művek

FRAMPTON, Kenneth 2002. *A modern építészet kritikai története*. Terc, Budapest.

FROMM Erich 1994. *Birtokolni vagy létezni? Egy új társadalom alapvetése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

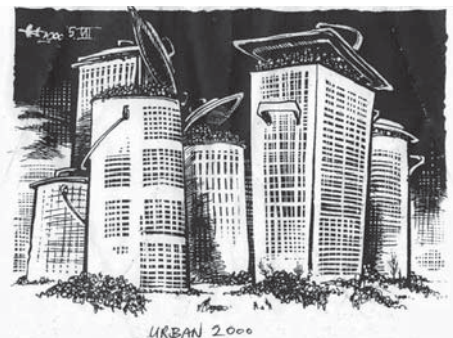
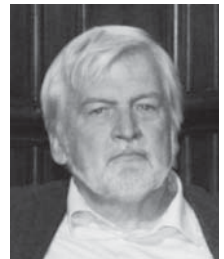
HAMVAS Béla 1983. *A világválság*. Magvető, Budapest.

LE CORBUSIER 1968. *A jövő nagyvárosai*. Gondolat, Budapest.

SCHULZE, Gerhard 2004. Wohin bewegt sich die Moderne? (Merre tart a modern?) Texte aus dem 11. Wiener Architektur Kongress. *Woran bauen im 21. Jahrhundert?* (Szövegek a 11. bécsi építészkongresszuson. Részlet a *Mire építünk a 21. században* című válogatásból, Bécs.)

HEIDEGGER Martin 1995. *Bevezetés a metafizikába*. Szerk. Vajda Mihály. Ikon, Budapest.

Dr. Schneller István építészmérnök, a műszaki tudományok kandidátusa, habilitált egyetemi tanár. Kandidátusi értekezése *Az építészeti tér település szintű értelmezése*, habilitációs témája *Egy város átalakulásai – Budapest példáján* volt. A Corvinus Egyetem Tájépítészeti Karán urbanisztikát illetve várostervezést tanít.

Ittész-Venásch
Eszter

A babonától a hitig

Melius Juhász Péter harca a babonaság ellen

I.

Melius debreceni működése az 1558 és 1572 közötti időszakra esik. Ez alatt a bő évtized alatt a város szellemi és egyházi arculata hosszú formálódáson ment keresztül, mert míg az az 1570-es években már a helvét irány bástyája, egy évtizeddel korábban még számos különböző felekezeti, eszmei irány ütközőpontja volt. Dolgozatunk témája ennek a forrongó, korai időszaknak egyik látszólag kis jelentőségű mozzanata, nevezetesen a babonaság, babonás jelenségek elleni küzdelem.¹ A későbbiekben azonban látni fogjuk, hogy a periférikusnak gondolható probléma milyen szoros szálakkal kötődik az ekkor folyó szellemi harc fő tengelyeihez.

Témánk szempontjából mindenképpen fontos röviden ismertetni Debrecen szellemi és gazdasági helyzetét az 1560-as években. A város lakosságának nagy része állattartással, illetve az erre épülő kézműipari tevékenységekkel foglalkozott. A tőzsérek Nyugat-, Dél- és Észak-Európa felé is hajtották az élőállatcsordákat, amivel nemcsak a város gazdasági prosperitását alapozták meg, hanem közvetlen kapcsolatba hozták a magyar mezővárost a legfrissebb európai szellemi áramlatokkal is, ezzel készítve elő a terepet az ismételten felbukkanó, különböző irányultságú tanítóknak. S mivel a város már a 16. század közepétől önállóan intézte ügyeit, azaz többek között a városi lelkészek és iskolamesterek meghívása is a tanács joga volt, a hivatalos egyházi irányvonal képviselőinek nemcsak egy személy (a földesúr), hanem az egész város, vagy legalábbis annak nagyobbik, befolyásos részének támogatását kellett szilárdan biztosítani. Ebből a szempontból is különösen nagy jelentősége volt a *Huszár Gál* által 1561 elején a városba hozott, majd később Debrecen által megvásárolt nyomdának. Itt láttak ugyanis napvilágot azok a nagy hatású művek, amelyek meggyőző erejükkel segítettek a helvét irány mellett tartani a város és a környék lakosságát.

Nincs arra hely, hogy részletesen elemezzük azokat a kihívásokat, amelyekkel a helvét iránynak 1558 után szembe kellett néznie, ezért csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy helyzete leginkább a kétfelől ostromlott váréhoz hasonlított. Egyrészt a kezdetektől fogva polemizált a katolikus és lutheri egyház tanaival. Ezek a viták nagyban hozzájárultak az ekkor formálódó helvét dogmatika kikristályosodásához. Másrészt az ekkor születőben lévő felekezet már nagyon korán – hiszen *Stancaró* már 1553-ban elkezdte hirdetni tanait – rákényszerült arra, hogy a racionalizmus, spiritualizmus jegyében fellépő s a tömegek felé nagy vonzerővel bíró újabb irányzatokkal szembeszálljon. Jól jellemzi ezt a szorongatott helyzetet az *Arany Tamás* antitrinitárius elképzelésekkel tarkított eretnek tanítása ellen írt *Melius*-mű szerkezete, amelynek végén egyéb tévelygések, például sokszor babonásnak minősített katolikus szokások, tanítások cáfolata is megtalálható. Ezzel a szituációval is magyarázható a *Melius*nál oly gyakori retorikai fogás, hogy a teológiai-ailag másként gondolkodókat egy-egy azonos vagy azonosnak feltüntetett mozzanat alapján igyekszik egybemosni, például tekintet nélkül a dogmatikai különbségekre, egyaránt babonás szokásként tünteti fel mind az áldozáskor, mind a lutheránus úrvacsora alkalmával kiszolgáltatót ostya használatát (*MELIUS* 1568, 103. o.). Érthető, hogy ez

¹ A téma eddigi legteljesebb feldolgozása *Kristóf Ildikó* néprajzi, demonológiai szemléletű írásaiban található. *KRISTÓF* 2001, 107–135. o.; *KRISTÓF* 1998.

a hittanilag forrongó helyzet, amelyet az ingatag politikai, hadi állapotok is erősítettek, sokszor sodorhatta lelkiismereti konfliktusba a Melius joghatósága alatt élőket. Ezt bizonyítja a *Debreceni hitvallás* előszavának sokat idézett részlete is: „Mellékeltünk némely inkább természet- mint hittani kérdéseket is, mert sokak lelke meg vala zavarva a kísértetekről (incubus), boszorkányokról és megfertőzésről való gonosz vélemény miatt, s fel akartuk világosítani a tudatlanokat a sátán munkáiról a szent írás és azon atyákból, a kik ugyanezekről értekeznek. Mert e rosszakat sokan gonoszul és helytelenül a sátán munkái gyanánt adták elő a népnek. És sokan a házastársak közül elválást is követeltek a magfolyás miatt, melyről még a szent írás is mondja, hogy lidérc betegség a gonosz vélemény szerint a zsidó Lilittől származik. Alkalmatlanul szólongattak és halmoztak el bennünket mindazon kérdésekkel, melyeket ide irtunk, sőt még saját atyánkfiai is bizonyos érveikkel arra indítottak, hogy nyíltan adjuk ki és enyésztesük el az ezek feletti viszályokat; mert kevesen voltak, a kik midőn e kérdések iránt megkerestettek, ugyanazon szellemben és elvek szerint feleltek volna.”²

Látható ebből is, hogy Melius már működésének kezdetén szemközt találta magát a sokrétű feladattal, amit az egyházi keretek konszolidálása és a hívek nyugtalankodó lelkiismeretének megnyugtatója jelentett, lehetőleg úgy, hogy a vigaszt és biztatást a formálódó hivatalos egyházi közösség keretein belül találják meg.

II.

A babonáság kérdése kétféleképpen jelenik meg a szövegekben. Egyrészt néhány, az 1560-as évek elején megjelent mű foglalkozik konkrét, a mágiára, varázslásra visszavezethető hiedelem, például boszorkányok, rontás stb. cáfolatával, értelmezésével; másrészt az egész Melius-szövegkorpuszon végigvonul az a fentebb már említett gyakorlat, hogy a katolikus (és lutheránus) hitélet elemeit babonásként aposztrofálja.

Először a szűkebb értelemben vett babonás jelenségekkel foglalkozunk, amely kérdést Melius két, 1562-ben megjelent iratban részletesen tárgyalta. Nagyon árulkodó a szövegek műfaja. Az a tény, hogy a *Debreceni hitvallás* száraz teológiai fejtegetései között a fentebb idézett megokolásból feltűnnek népi hiedelmekkel foglalkozó cikkelyek, jelzi, hogy a közösség gyakorlati élete sürgette a terület lelkipásztorait a megnyugtató, dogmatikailag is megfelelő, egységes válaszok kidolgozására. Ennek az elementáris igénynek másik aspektusa, a személyes, lelkigondozói hangon tolmácsolts útmutatásra való igény jelenik meg a másik, *A keresztyének nyomorúságokban való vigasztalásoknak és könyörgéseknek igaz módja...* című műben.³

A vizsgálódás kezdetén vegyük sorra, milyen, a témakörbe tartozó kérdésekkel foglalkozott Melius! Beszélt az éji kísértetekről és boszorkányokról, kóborgó lelkekről, a lidércről, az igézésről, arról, vajon miként lehet a dögvész eltávoloztatni. Válaszolt arra a sokakat foglalkoztató problémára, meg lehet-e határozni a halál óráját. Ehhez kapcsolódott elítélő véleménye a jóslásokról, sorsvetésekről. A témák sokszínűsége ismét csak azt húzza alá, hogy a mindennapi

2 A debreceni hitvallás. In: KISS 1881, 76. o. A Debrecen–Egervölgyi Hitvallás nem egységes szöveg. Az ajánlólevél is tanúsítja, hogy több zsinat munkálatai alatt formálódott. Törzsrésznek a hittani kérdéseket rendszerben sorra vevő első rész tekinthető. Ehhez járulnak különféle bővítmények, amelyek valószínűleg a zsinati munkák során felvetődött kérdésekre reflektálnak. A törzsrész szerzőinek Szegedi Gergely és Melius tekinthető, nem eldönthető, hogy milyen százalékban. De a Németi Ferenchez írt ajánlólevelet egész biztosan Szegedinek tulajdoníthatjuk. BUCSAY 1945, 64–67. o.

3 Valójában három különböző irat egybefűzött kiadásáról van szó. Az első kettőt Melius egy műnek tekintette, és Balassi Jánosnak ajánlotta, a harmadikat pedig, amely tartalmazza az első magyar nyelvű helvét szellemű imádságos könyvet, Németi Ferenccének, Balassi unokahúgának dedikálta. MELIUS JUHÁSZ Péter: *A keresztyének nyomorúságokban való vigasztalásoknak és könyörgéseknek igaz módja az igaz szent írásoknak tanítások szerint, és sok szükséges keresztedések; Az hitről és az keresztyénségről való vetekezés: Krisztus, Szent Péter és pápa, Szent Pál.* In: BARTHA 1973, 295–353. o.

élet igényelte a megnyugtató válaszokat ezekre a kérdésekre. Éppen ezért Melius nagyon komolyan vette feladatát, és többféle módon cáfolta a hiedelmeket, illetve bizonyította, hogy nincs ok a velük kapcsolatos félelmekre.

Hathatós eszköze volt ennek egyrészt a demisztifikáció, azaz hogy a természet rendjéhez tartozónak mutatott be bizonyos, a nép körében ördögi eredetűnek tartott jelenségeket, mint például az éjszakai magfolyást, amelyről állította, hogy gyógyítható betegség, amelynek megvannak a természetben fellelhető gyógyszerei.⁴ Hasonlóképpen vélekedett az úgynevezett boszorkánybetegségről is. „Ördögi hítlenség azt hinni, hogy éjjel járó bába nyom meg, noha úgy tetszik, mintha megnyomtanak, mert az nedvességek nyomnak és nehezítik meg embernek tüdőjét és szívet.” (MELIUS: *A keresztyének nyomorúságokban...*, 325. o.) Természetesen ez a kijelentés sem független Melius teológiai meggyőződésétől, hiszen azt vallotta, hogy az Isten az általa alkotott világból is megismerhető, és az ő ajándéka a természetben rejlő gyógyítás lehetősége.⁵

Más esetekben egzakt teológiai fejtegetéseket hívott segítségül, hogy lerontsa a mágiáról szóló hiedelmeket. Kiindulván abból, hogy az emberi természet egyik sajátossága, a körülötte lévő világ minél tökéletesebb megismerésére való törekvés és az empirikus tapasztalat közti feszültség – azaz hogy számtalan olyan esemény és történet van az életben, amelyet nem lehet megmagyarázni – állandó egzisztenciális szorongással és bizonytalansággal jár, Melius biztos értelmezési lehetőséget kínált az érthetetlen történések magyarázásához is: az Isten szuverenitásába vetett hitet.⁶

Példaként használjuk fel a dögvész kérdését, amely Melius szerint két okból támadhatja a közösséget. Egyrészt valamilyen Istentől előre tudott, de az embernek sokszor érthetetlen természeti törvény következtében. Ebben az esetben a csapás emberi tudománnyal, empirikus tapasztalatok alapján elhárítható. A másik lehetőség, hogy ostorként szolgál Isten kezében a nép megbüntetésére. Ilyenkor egyetlen kiút kínálkozik, amely itt ugyanaz, mint amit az éjszakai magfolyás problematikája kapcsán is megnevez: az igaz bűnbánat.⁷ Meliusnál a bűnbánat jóval többet foglal magában, mint a megbánás, a következőt jelenti: „A penitencia jegyez, újjá való születést, megújulást. Tudniillik, hogy a sátáné, pápáé, a mienk, valami Istentől nem jött, hanem ördögtől, haljon, vesszen; aki pedig az Istené az épüljön.” (MELIUS 1563a, 324–325. o.) Azaz az élet megújítását is érti ezen a fogalmon. Látszólag a protestáns egyházak gyakorlatában a bűnvallás és bűnbocsánat kérdése inkább az egyén és Isten személyes kapcsa-

4 Vö. a 7. számú lábjegyzettel.

5 Melius botanikai érdeklődésének ékes bizonyítéka *Herbarium* című munkája, amelynek előszavában a mű tartalmával meggyező szellemben a kiadó, Heltai Gáspár özvegye is megfogalmazta, hogy Isten kijelentette magát a természetben, azért, hogy az emberek őt megismerjék, tiszteljék és segítségül hívják. A teremtett világban az emberek nemcsak a táplálékot találhatják meg, hanem gyönyörködhetnek annak szépségében is, sőt betegség esetén gyógyulásukat is kereshetik benne. MELIUS 1979, 93. o.

6 Ez a törekvés is a meliusi életmű belső kohézióját bizonyítja. A humanizmus optimista, a teremtő embert középpontba állító történelemszemléletét a reformáció korában egy másik, a középkori elemeket jobban beépítő szemlélet váltotta fel. Ennek kidolgozása Melanchthonnak és körének köszönhető. Az újfajta gondolkodásmód megjelenésének egyik kiváltó oka volt a világ eseményeinek az embertől független voltára való ismételt rádőbbenés. Ismét szükségessé vált egy transzcendens, mindent jól, ha nem is látható módon irányító erőbe vetett hit. A történelem szervező ereje ismét Isten lett, s a világ az általa megállapított rend szerint működik. (KULCSÁR Péter: Utószó. In: KULCSÁR 1977, 1158–1195. o.) Ennek a hitnek a teljesen gyakorlati referenciájáról győződhetünk meg a babonáság kérdései kapcsán. Elméletibb vonatkozásai Melius Apokalipszis-kommentárjában érhetők tetten.

7 „A lidérc azért Isten ostora, bujaságnak büntetése, a vérnek és bujaságnak megindulása az emberbe, az szaporodó magnak, traduxnak megáradása, nem ördöggel való koslatás, hanem ördög által Istentől való büntetés, bujaságra indító gonosz kívánságok által, kit meggyógyéthat sz büjttel, imádsággal, azaz igaz penitenciával, hittel, Krisztus érdemével, orvossággal, érvágással, purgációkkal.” *A keresztyének nyomorúságokban...*, in: BARTHA 1973, 325. o.

latában rendeződik, míg az egyház közvetítő szerepe háttérbe szorul, és Melius penitenciafelfogása gyakorlatilag is nagyon hangsúlyossá teszi az egyház szerepét. A *Debreceni hitvallás* megkülönböztet magán- és nyilvános gyónást. A nyilvános formák mindig az egyházi kereteken belül mennek végbe (istentisztelet vagy külön e célra rendelt alkalmak), de az egyes ember személyes Isten előtt állásában, önvizsgálatában és megújulásában is jelentős szerepe van az eklézsiának. Mert a megújulás, az új élet első lépcsőfoka, ha „igaz hitből és Isten ismeretéből a mi elismert, vádolt, kárhoztatott bűneinket törvény szerint megvalljuk, vétkünket, méltatlanságunkat, cselekedeteink gyarlóságát, igazságunk tisztátalan voltát, érdemeink elégtelenségét elismerjük...” (KISS 1881, 130–132. o.) Isten szent igéjét és szentségeit az egyházára bízta. Melius felfogásában is fellelhető a gondolat: az egyház az, ahol Isten igéjét tisztán hirdetik, és a szentségeket helyesen szolgáltatják ki. Számára ez a helvét közösség volt, így csak ennek segítségével tartotta elképzelhetőnek a bűnöktől való szabadulást. Ez az egyház a közvetítője annak az Istennek az akaratának, akit a világ egyedüli és szuverén Urának tartott, olyannyira, hogy maga az ördög is csak a tőle kapott hatalommal, mint Isten eszköze működhet (KRISTÓF 2001, 110. o.). Bár Melius elismerte az ördögi erők jelenlétét a világban, de mindig azok korlátozott hatalmát hangsúlyozta Isten akaratával szemben.

A szerencse, véletlen Melius számára szintén nem értelmezhető fogalmak, hiszen minden történés az Isten előretudása szerinti rendbe simul bele, a csapások csak a mi fogyatékos értelmünknek tűnnek esetlegesnek (KISS 1881, 108., 109–110., 230. o.). Ebben az ember számára sokszor kiismerhetetlen, mégis jól szervezett világban való tájékozódás emberi eszközei behatároltak. Melius teológiája nem tűrte az Isten titokzatos végzése utáni leleselkedést, szigorúan elutasított minden ősidők óta ismert babonás módszert a jövő vagy a történések okainak megismerésére. Hangsúlyozta, hogy a világban való eligazodás egyetlen támpontja csak Isten lehet, csak az ő minél jobb megismerésén keresztül tudja az ember értelmezni a körülötte zajló eseményeket. „Az Istent lényegében, háromságában és akaratában kétféleképpen ismerjük meg: közönségesen megismerjük a teremtményekből, de ez az ismeret nem üdvözít; különösen és bensőleg megismerjük hit által, a kijelentett igéből, a sákramentumokból, s a Szentlélek munkája és nyilatkozata által az Isten fiában a Krisztusban és ez üdvösségre vezet.” (Uo. 87. o.) Ez a részlet is világosan mutatja, hogy Isten megismerését Melius kizárólag az egyházi közösségen belül, az egyház közvetítésének segítségével tartotta elképzelhetőnek, ezért az egyházzal való gondolkodása döntő jelentőségű.

Hitet tett az egyház egyetemessége mellett. Kijelentése indokaként az igaz egyház jellemzőit sorolja fel: egy a feje, a Jézus Krisztus; ugyanazon Isten kegyelmét és ugyanazon Szentlélek szentelését bírja a hívek közössége, és egyformán részesedik a keresztség és az úrvacsora szentségében (MELIUS: *Az Szent Jánosnak tölt Jelenésnek...*, 30. o.). Ezeket a sorokat olvasva Meliust akár az ökumené atyjának is vélhetnénk, pedig valójában e mögött a gondolat mögött nagyon szigorú elhatárolódás húzódik meg a többi felekezettel szemben. Igazolásként idézzük a protestáns *Németi Ferenc*nek ajánlott katekézis néhány sorát. „K[érdés]: A pápa-Antikrisztusnak gyülekezete anyaszentegyház-e? F[elelet]: Nem az, hanem Jézus Krisztus ellensége, ördög atyjától való és hamis tudományon épült hitetlen sereg.”⁸

Melius ezzel nem kevesebbet tett, mint a tőle eltérő hitvallási irányt valló közösségeket megfosztotta egyház mivoltuktól. Ennek óriási jelentőségét a fentebb elmondottak tükrében nem lehet eléggé hangsúlyozni, hiszen a korszak emberének egyik alapproblémája az üdvözülés kérdése volt. Ha csak az egyház képes közreműködni a bűntől való szabadulásban, akkor minden olyan közösségnek a tagja, amely nem egyház, a bűn fogságában marad. A kettős predestináció meliusi felfogása is ezt hangsúlyozza, amikor a kiválasztottság visszaigazoló jelének az egyházhoz tartozást mondja.

8 Katekizmus. Az egész keresztyéni tudományak fundamentoma és sommája. In: BARTHA 1973, 247. o.

E teológiai tételt Melius a babonaság elleni küzdelemben is felhasználta arra, hogy a hangsúlyt az ördög korlátozott hatalmára és a vele szemben álló teljes isteni szuverenitásra helyezze. Az igézéstről szóló cikkelyben olvasható a következő részlet: „Az ördög a gonoszokat megköti, megbolondítja, varázslásai által különféle módon megnyomorítja, mivel hatalmas a hitetlenekben. A kegyeseket tagjainak varázslása által így meg nem ronthatja, meg nem igézheti, meg nem kötözheti s tehetetlenekké nem teheti, hacsak az Isten meg nem engedi, bele nem egyezik.”⁹ Az emberek két csoportra való szétválasztása már a születésük előtt megtörtént, a döntés Isten emberi ésszel fel nem fogható, megváltoztathatatlan végzése. S bár a kiválasztás sérthetetlenséggel nem jár, de különös oltalommal és legfőképpen üdvbizonyossággal igen. Melius a *Debreceni hitvallás* boszorkányokról szóló részében is hangsúlyozza alaptételét, hogy az ördög sok mindent tehet (természetesen Isten megengedő ereje által) a gonoszokkal, akik felett hatalmat kapott. Ugyanennek a kérdésnek a tárgyalásánál Melius *A keresztények nyomorúságokban...* című, már említett művében határozottan kijelenti, hogy bár létezhetnek az ördög által megtévesztettek és ártó praktikákat folytatók, „[d]e nincs az híveknek semmi bűbáj, nem fog is semmi szemfényvesztés, megkötés, igézés, noha néha Isten próbálja az híveket, de nem fog semmi ördögi erő őrajtok, mert én a sátánt minden hatalmával elrontottam, és az én fiaimat az ő rabságából kimentettem.”¹⁰

Mivel a fentiekből az is következik, hogy fontossá vált a hívek számára a saját választott voltukról való meggyőződés, ezért Melius több helyen is szólt ennek jegyeiről. „Bizonyos lehetsz választásodról így, ha a választás jegyei benned lesznek. Ha Isten hív téged, azaz megtérít, behoz az akolba, hallod Isten igéjét. Szentlelkét neked adta s elfoglalt.” (MELIUS 1653b, Rrij.) Ezzel az idézettel visszakanyarodtunk fentebbi megállapításunkhoz. S ezzel a kör be is zárult. Melius az embereket fogva tartó babonás félelmek alóli felszabadulást az Istenbe vetett bizalomban hitte csak elérhetőnek. De mind teológiai érvei, mind nyelvi megoldásai azt sugallták, hogy ez az Isten csak a helvét hitvallást valló egyházon keresztül érhető el. S azzal, hogy a kiválasztottak közösségét azonosította a helvét gyülekezettel, világi szempontból is fontossá tette az egyházi életbe való aktív bekapcsolódást a polgárok számára, hiszen ki akarta volna saját üzleti, társadalmi hitelét rontani az elvetettség gyanújának ódiúmával?

III.

Az előbb mondottakkal erősen összefügg a babonaság másik típusú előfordulása a szövegekben. Az a használati mód, amikor a katolikus vallásgyakorlat külső, ceremoniális jegyeinek jelzőjeként szerepel, például babonás böjt, babonás kenyér, babonás fülbegyónás stb. Ez a retorikai fogás többféleképpen magyarázható. Egyrészt azzal a szándékkal, hogy bizonyítsa, a katolikus vallásból csak és kizárólag az ördögi, Isten akaratával ellenkező gyakorlatokat hagyták el a reformáció követői. Másrészt a „babonás” stigma ráütése riasztó lehetett a rajongó irányzatoktól megfertőződötteknek, akik számára valamennyire vonzóak lehettek a spiritualitással átszőtt ceremoniális külsőségek (RÉVÉSZ 1936, 37. o.). De a legfontosabb oka a katolikus szokások megbélyegzésének a reformatori szándék: „A fülbegyónást megvetjük; először a gonosz babona (superstitionem inpiam) miatt, mivel csak bizonyos időhöz volt kötve az úrvacsorával élés előtt; másodszer mert csak a bűnök elszámolásának volt tulajdonítva a bűnök megbocsátása; harmadszer megvetjük a lehetetlenség miatt, mint emberi hagyományt: mert nyilván van, hogy a bűnök elszámolásában a lelkiismeret a lehetetlenség törébe jut.” (KISS 1881, 131. o.) Fontos figyelni a babonás kifejezés

⁹ KISS 1881, 229. o. De az ördög működését Isten ebben az esetben is a hívek kitisztítására, a hozzá való közelebb jutásuk eszközeként használja.

¹⁰ *A keresztények nyomorúságokban...*, in: BARTHA 1973, 326. o.

kontextuális jelentésére: Isten szándékától eltérő, ami azért káros, mert nem az Isten felé irányulást segíti, hanem a lelkiismeretet terheli, gyötri, ami inkább eltávolít Istentől.

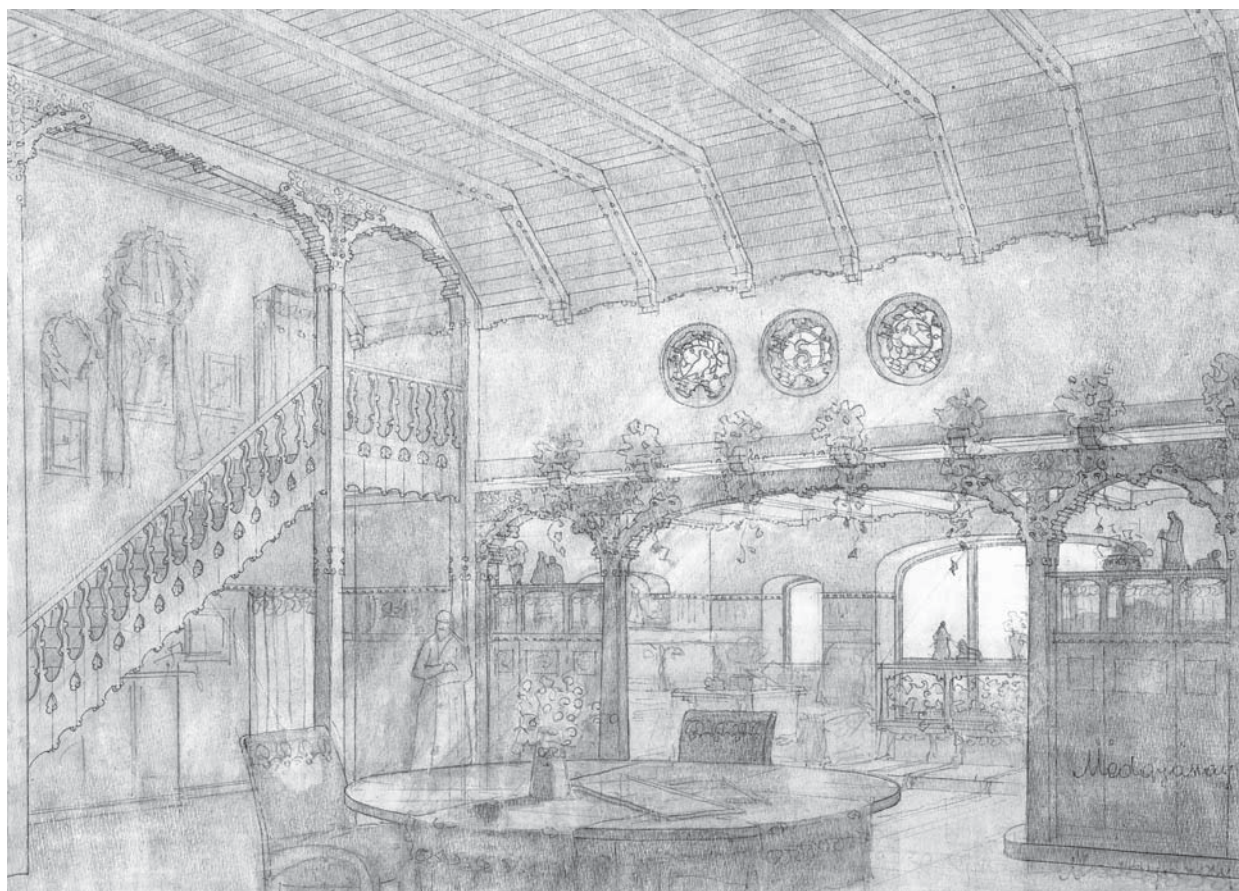
Az a félelem, amely mind a szűkebb, mind a tágabb értelemben vett babonás jelenségeket kíséri, az egyik legkárosabb akadály a felekezetszervező munka útjában. Hiszen a zavart lelkiismeretű és ezért szorongó tömeg könnyebben ki van téve az „álpróféták” ige hirdetésének, könnyebben hajlik újabb és újabb értelmezésekre, és keres megnyugtatóbb válaszokat. Erre a reális veszélyre is utalhat a dolgozatom elején idézet ajánlás: „mert sokak lelke meg vala zavarva a kísértetekről, boszorkányokról és megfertőzésről való gonosz vélemény miatt [...]. Mert e rosszakat sokan gonoszul és helytelenül a sátán munkái gyanánt adták elő a népnek. [...] mert kevesen voltak, a kik midőn e kérdések iránt megkerestettek, ugyanazon szellemben és elvek szerint feleltek volna.” (KISS 1881, 76. o.) Ezért volt Melius számára elengedhetetlenül fontos, hogy ezt a kérdést olyan szilárd világnézeti rendszert kínálva zárja le, amely egyszer és mindenkorra felszabadítja a lelkeket az ilyen szorongások alól, ugyanakkor alkalmas arra is, hogy segítsen a formálódó helvét közösségi szellem megszilárdításában.

Hivatkozott művek

- BARTHA Tibor 1973. *Tanulmányok és szövegek a magyarországi református egyház XVI. századi történetéből*. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest.
- BUCSAY Mihály 1945. *Szegedi Gergely debreceni reformátor, a kálvini irány úttörője hazánkban*. Budapest.
- KULCSÁR Péter 1977. *Humanista történetírók*. Válogatta, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Kulcsár Péter – Kulcsár Margit. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- KISS Áron 1881. *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Magyarországi Protestánssegylet, Budapest.
- KRISTÓF Ildikó 2001. „Büvös-bájos varázslók”, avagy a „Sátán sáska farkú katonái”. Demonológiai elemek a 16–17. századi debreceni református irodalomban. In: *Demonológia és boszorkányság Európában*. Szerk. Pócs Éva, L'Harmattan – PTE Néprajz Tanszék, Budapest. 107–135. o.
- KRISTÓF Ildikó 1998. „Ördögi mesterséget nem cselekedtem”. *A boszorkányüldözés társadalmi és kulturális háttere a kora újkori Debrecenben és Bihar vármegyében*. Ethnica, Debrecen.
- MELIUS Juhász Péter 1563a. *Válogatott prédikációk a próféták és apostolok írásából, mind egész esztendő által való fő innepekre és mindenféle szükséges dolgokról és artikulusokról a régi és mastani doktoroknak magyarázások szerint*. Török, Debrecen.
- MELIUS Juhász Péter 1563b. *Magyar prédikációk, kit postillának neveznek a próféták és apostolok írásából, a régi doktoroknak Origenes, Chrisostomus, Theophilactus, Szent Ambrus, Szent Hieronymus, Szent Agoston és a mastani bölcs doktorok magyarázások szerint*. Török, Debrecen.
- MELIUS Juhász Péter 1568. *Az Szent Jánosnak tött Jelenésnek igaz és Írás szerint való magyarázása prédikációk szerint, a jámbor, bölcs és tudós emberek írásából*. Hoffhalter, Várad.
- MELIUS Péter 1979. *Herbárium. Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól*. Kiad. Szabó Attila. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- RÉVÉSZ Imre 1936. *Debrecen lelkiválsága, 1561–1571*. MTA, Budapest.

Ittész-Venásch Eszter az ELTE magyar-történelem szakán végzett. Jelenleg a Károli Gáspár Református Egyetem irodalomtudományi doktori iskolájában dolgozik PhD-értékezésén (*Melius Juhász Péter Apokalipszis-kommentárja*). A budapesti Szent-Györgyi Albert Általános Iskola és Gimnázium történelemtanára.

Harmincéves a Diakónia

A *Credo – Evangélikus Műhely* elődje, a *Diakónia – Evangélikus Szemle* című folyóirat 1979-ben jelent meg először. Káldy Zoltán püspök az első szám bevezetőjében megállapítja, hogy most, az állam és az evangélikus egyház között kötött egyezmény harmincadik évfordulóján örömmel és hálával mondhatjuk ki: gyümölcsöző ez a kapcsolat. Éppen erre a bizalmi légkörre van szükség ahhoz, hogy megérlelődhessék a gyümölcs, amely frissít és gyógyít. Ez a gyümölcs a *Diakónia*.

A püspök etimologizál kicsit, amikor arról beszél, a diakónia életformájában tevékenykedő egyháznak az élet más területein is elő kell lépnie, és a krisztusi szolgálat, a Lélektől származó kegyelmi ajándékok és a magyar talajon meggyökerezett lutheri reformáció legyen a háttere minden szellemi ténykedésének, így a kulturális lapnak is. „[A]z egyház és az egyház tagjainak Jézus nevében történő minden tevékenysége diakónia: a konkrét segítő szeretet munkája is diakónia, és az evangélium hirdetése is az. A mindennapi kenyér felajánlása is az, és az »élet kenyérének felkínálása« is az. Így tűnik ki, hogy az egyház életfunkciójának legátfogóbb megjelölése a diakónia.” (KÁLDY 1979, 5. o.) Ahogy a folyóirat beköszöntőjében Káldy püspök felsorakoztatja mindazokat a nevezetes személyeket, akik nemcsak a magyar történelemnek, kultúrájának a kiemelkedő alakjai, hanem evangélikus egyházunknak is eminensei, úgy a folyóirat is rendkívül színvonalas szerzői névsorral büszkélkedhet.

A körlevélben megkérdezett egykori szerkesztőbizottsági tagok kivétel nélkül Veöreös Imre főszerkesztő érdemének tartják a lap magas színvonalát, viszonylagos függetlenségét és népszerűségét, és – talán nem véletlenül – inkább róla, mint a közegyházi háttérről beszélnek.

A folyóirat életerejét látva megrázó volt sokak számára, hogy „Egyházkormányzatunk a *Diakónia* megjelenését ezzel a számmal, 1993 decemberével anyagi okokra való hivatkozással »szünetelteti«. [...] Az egyházi vezetés most úgy látja, hogy a Sajtóosztály nyomasztó terhein a *Diakónia* megszüntetésével kell segítenie. Így lett ez a számunk tizenöt évnyi szolgálat után a lap utolsó számává.” (VEÖREÖS 1993, 56. o.)

A *Diakónia – Evangélikus Szemle* történeti távú értékelésére nem vállalkozhatunk. Álljon itt néhány részlet vizsgálatként gyanánt az egykori első szerkesztőbizottság tagjainak válaszfeléből, illetve Veöreös Imrere emlékezve a közelmúltban kiadott breviárium ismertetése. (A szerk.)

Már a világháború előtt is megjelent a katolikus *Vigilia*, a református *Confessio* pedig 1977 óta. Az evangélikus *Diakónia* megindításának lehetőségével csaknem erejét meghaladó, roppant feladat szakadt egyházunkra. Nem túlzás ez, hiszen nem lehetett előre tudni, sikerül-e vonzó neveket hordozó szerkesztőbizottságot létrehozni és ellenállni a meglévőbe való beleolvadás akár kényszerének, akár tehetetlenségének.

Veöreös Imre a megfelelő embernek bizonyult a feladatra. Ha nem is kizárólagos, de meghatározó szerepe volt a szerkesztőbizottság nem lelkészi tagjainak kiválasztásában, felkérésében, adott esetben meggyőzésében. Mind-egyikük a kulturális élet valamely területének elismert, ha nem is mindig az elsők között ünnepelt alakja volt. Az ő aktivitásuk sokat segített abban, hogy az új folyóirat ne az akkori evangélikus sajtó újabb, szürkeségbe és színvonaltalanságba hajló képviselője legyen. A szerkesztőbizottsági üléseken különösen a világi tagok a maguk tudományának vagy művészetének szempontjait és meglátásait hozták, és ezzel valóban evangélikus szemlévé tették

a folyóiratot, alcímének megfelelően. Az egyházi életben akkor tulajdonképpen ismeretlen, frázisoktól és politikai kényszerektől mentes légkört is árasztottak, noha a rendszer iránti alapvető lojalitást senki sem kérdőjelezte meg. Nem volt titok, de nem is volt téma, hogy Veöreös Imre milyen sok beszélgetést folytat, tanácsot és észrevételt kap a szerkesztőbizottsági tagoktól, amelyek jelentős részét a szerkesztőbizottság elnöke, Káldy Zoltán elé is vitte kezdetben gyakoribb, később talán ritkább, de általában hosszúra nyúló megbeszéléseiken. Az ő meggyőzésének eredménye lett, hogy *Diakonia* és nem *Diakónia* lett a folyóirat címe: halvány utalás arra, hogy nem az elvárt fordulatok következnek.

Fiatalként megtiszteltetésnek vettem, hogy Veöreös Imre – akivel addig nem volt személyes kapcsolatam azon túl, hogy talán egy félévig a teológusotthon igazgatója volt, amelynek kevés ideig voltam lakója – folyamatosan kért rövid ismertetések a külföldi egyházi sajtóban tárgyalt kérdésekről. Ez – a kortárs teológusok munkásságának ismeretével, a művelődéstörténet evangélikus vonatkozásaival, újabb és újabb versekkel, a kulturális figyelővel együtt – jelezte azt a törekvését, hogy a folyóirat körültekintés, szemle legyen. Ha pedig a tartalmat vagy a megfogalmazást tekintve bármin módosítani akart, azt mindig megbeszélte a szerzőkkel, így velem, a fiatallal is. Sokszor írásjelekig vagy kötőszóig menően. A szerzőnek ez a tisztelete és megbecsülése ismeretlen volt az akkori evangélikus sajtóban.

Reuss András

[...] Minden kétséget kizáróan Veöreös Imre szerkesztő egyénisége nyomta rá bélyegét a lapra. Káldy Zoltán akkori püspök-elnök is szívügyének tekintette a kiadványt, gyakran maga is aktívan részt vett a szerkesztőbizottsági üléseken, ám az mégsem az ő, hanem Veöreös Imre irányelveit követte. Ezeket az irányelveket Veöreös Imre sohasem erőszakos eszközökkel vitte keresztül, hanem megalapozott teológiai érveléssel, egyéniségének sokoldalúságával, rugalmas és meggyőző vitakészséggel.

Az előbi megállapításnak megfelelően a *Diakonia*, illetve *Credo* időszakos kiadvány szerkesztési szempontjait is csak az tudja felismerni, aki tisztában van Veöreös Imre személyiségének legfontosabb vonásaival. Reá mindenekelőtt a sokoldalúság volt a jellemző. [...] [Ez] az ő esetében mégsem vezetett zétésehez, mert két vezérszólam az egész életművét meghatározta. Az egyik hitbeli és teológiai meggyőződése. Maga írja *A középpont felől* című könyvében: „A fiatal diákot Isten élő szava mélyen megérintette... Iránytűt kaptam kézhez, amely élet- és világszemléletemben rendíthetetlen tájékozódást nyújtott” (351. o.). A másik az az igény, hogy az emberi szellem minden területét megismerje és megértse. „A művészetek, az irodalom, a kultúra világa, amelynek keresztény és emberi szempontból való megvilágítása egyre jobban kiteljesedő, sok élményt nyújtó feladatommá vált” – írja *Levél Kőbányára...* (Budapest, 1997) című visszaemlékezésében (54–55. o.). Ez a krisztusi középpontban lábát megvető és ugyanakkor az emberi élet egészére kitekintő látókör két olyan jellegzetesség, amely Veöreös Imre szerkesztési munkájában is tetten érhető. [...]

Ez a nyitottság érvényesült a szerkesztőbizottság és a szerzői gárda összeállításában is. Ha nem csalódom, a személyek kiválasztásában a szerkesztő meglehetősen szabad kezet kapott. Bizonyára számított arra is, hogy néhány nevet eleve kifogásoltak volna. Kétségtelen viszont, hogy a kiválasztásnál a legfőbb szűrőt a szakmai és alkotói rátermettség jelentette. Olyan minőséget várt el a munkatársaitól, amelyet önmagától is megkívánt. Meglehetősen széles körből merített, amelyben neves teológusok, közismert lelkészek, a világi tudományok jeles művelői és írói tehetséggel megáldott emberek is voltak, mint például Pröhle Károly, id. Hafenscher Károly, id. Fabiny Tibor, Andorka Rudolf, id. Fasang Árpád, Frenkl Róbert, Kneffel Pál, Zolnay László, Bozóky Éva, Jánosy István, Szokolay Sándor és még sokan mások.

id. Cserháti Sándor

1979-ben a fogalom szokványos értelmében enyhülés következett be az egyházpolitikában. Ennek örvendetes következménye volt – többek között – a *Diakonia* című folyóirat megindítása és ifjúsági konferenciák engedélyezése. Magam azok közé az egyházban számon tartott értelmiségiek közé tartoztam, akiket bevontak a munkába, ha a világi elem is szóhoz juthatott. Így tarthattam előadást évekig az ifjúsági konferenciákon, és így hívott meg Veöreös Imre főszerkesztő a *Diakonia* szerkesztőbizottságába.

Igazi szellemi élvezet volt Veöreös Imrével dolgozni. Hihetetlenül művelt volt, tájékozott, naprakész a hazai és az egyetemes kultúra világában, evidenciaként a korszerű teológiában és abszolút profi a lapszerkesztésben. Pontosan tudta, hogy a szerkesztőbizottság teológus és világi tagjai közül kinél mire számíthat, kinek mi az erőssége, és persze igyekezett adekvát cikkírókat felkérni a szerkesztőbizottságon kívül is. [...]

Bölcs volt Veöreös Imre és etikus is. Sok vita zajlott, főként ha Káldy Zoltán is részt vett az ülésen. Bölcs volt a főszerkesztő, de nem volt vagány, tudta, meddig mehet el, amíg lehetett, védte a cikkeket, védte a munkatársait. Nyílt titok volt, egyben sajátos játék: ha a püspök az Állami Egyházügyi Hivatalra hivatkozik, nem biztos, hogy ez releváns, többször egyszerűen neki nem tetszett egy írás, de a legegyszerűbb volt az ÁEH-ra utalni. Persze volt ilyen eset is.

Emlékeim is főként ezekkel a vitákkal, kitüntetetten a Fasorral kapcsolatosak. Amikor csak lehetett, a költő Jánosy István, [...] idősebb Fasang Árpád zeneiskolai igazgató és dr. Kneffel Pál tisztifőorvos felvetették az iskolaügyet. [...]

Frenkl Róbert

A hetvenes évek elején történt. Csöndben, szinte minden nagyobb „beharangozás” nélkül elindult a *Diakonia* folyóirat egyházunkban. Csodának láttuk akkor, hogy ez megtörténhetett.

Veöreös Imre széles látókörű és biztos kezű szerkesztőnek bizonyult. Tág ölelésű témafelvetés jellemezte, de az egyházunk számára fontos kérdéseknek mindig elsőbbséget adott. Csökkenteni próbálta kulturális adósságunkat, amikor olyan európai nagyságokkal foglalkozott, mint Molière vagy Tolsztoj, kortársakkal, mint Stefan Zweig, Martin Buber, Ingmar Bergman, Jean Cocteau és C. G. Jung. A szerkesztőbizottsági ülések vitáiban szóhoz juthattak a fiatalok is, és kaptak külön feladatokat is. Egy ilyen esetről hadd számoljak be.

1971-ben jelent meg könyv formában, de előtte már Bázelen színpadon bemutatták Dieter Forte német szerző „polgárpukkasztó” színművét: *Luther Márton és Münzer Tamás, avagy a kettős könyvelés bevezetése* (Martin Luther & Thomas Münzer oder Die Einführung der Buchhaltung, Verlag Klaus Wagenbach, 1971). A szerző külön hangsúlyozta művével kapcsolatban, hogy utánanézett a történelmi tényeknek („Zahlen und Fakten stimmen!”). A reformáció történeti megjelenését, Luther és a reformátorok működését vulgármaterialista egyszerűséggel Augsburg híres bankára, Jakob Fugger könyvelése számlájára írta. A reformáció spirituális oldala, Luther teológiája, tanítása, hatása nem érdekelte, mert minden esemény mögött a pénz hatalmát vélte felfedezni.

A színpadi mű és a magyar fordítás megjelenése hazánkban is megmozgatta a közönséget. Emlékszem, milyen vita kerekedett a szerkesztőségi ülésen arról, mennyire jól jött a reformáció szabadgondolkodó marxista félremagyarázása az akkori időben azoknak a különböző egyházi és nem egyházi csoportoknak, amelyek nehezen leplezték ellenreformációs lelki beállítódásukat.

Megvitattuk a mű egyszerűsítő világszemléletét, amely jókra, vagyis a „kizsákmányoltakra” és rosszakra, a haszonszerzésben érdekelt „uralkodó osztályra” osztja a társadalmat, és nem valamilyen „forradalmi megoldás” felé mutat, hanem a cinizmust erősíti. Bár a felvilágosodás és a történelem modern értelmezése mellett érvel, valójában – ahogyan egyik kritikusa megállapítja – a szerző a történelem veszélyes félremagyarázó, a *terribles simplificateurs* közé sorolható. Az a tény pedig, hogy a szerző több ponton kifejezetten hamisít, és eseményeket, szereplőket fest át

a maga elképzelése szerint, párhuzamot mutatott az egykori NDK „hivatalos” és előírt reformációértelmezésével, amely később az 1983-ban tartott Luther-évforduló kapcsán mutatott érdekes változásokat.

Szerkesztőnk a vita után nem maga ragadott tollat, hanem reám bízta a feladatot. Így született meg a *Diakonia* számára „Luther a színpadon” című írásom.

Harmati Béla

Milyen volt Veöreös Imrével együtt dolgozni? Tömören: jó volt, nagyon jó! Részletezem, hogy miért: mert lelkészként is vérbeli újságíró, egyházi újságíró volt, ráérezett olvasói kérdéseire és munkatársai kívánságaira. Mert precíz, pontos szerkesztő volt, aki nemcsak dolgoztatni, hanem dolgozni is tudott. Mert igényes volt, tudatosan értelmiségi műhelyt hozott létre. Sem a *Diakonia*, sem a *Credo* nem lett teológiai szaklap; értékeket közölt magas színvonalon, mégsem csupán esztétikai szempontjai voltak, háttere érezhetően teológiai volt. Jó volt Veöreös Imrével dolgozni, mert nyitott volt mind a modernségre, mind a múltbeli értékekre; a helyi és globális szellemi horizontot figyelte; költőkre, írókra, művészekre, klasszikus értékeinkre és új értékteremtésükre figyelt tudatos elszántsággal. Mert egyénisége rányomta bélyegét minden kiadványára, akár gyermekirodalomról, írásmagyarázatról vagy kulturális ismertetésekről volt szó. Mindennek profilt adott. Jó volt vele dolgozni, mert becsülte munkatársait, beleegyezésünk nélkül egyetlen szót sem változtatott vagy törölt. Mert tisztelte szellemi munkatársait, köszönetet is tudott mondani, élményt jelentett a szerkesztőbizottsági ülésen jelen lenni, vezető stílusát elfogadni. Mert adott a külsőre is, nemcsak öltözködésében, de a szöveg szerkesztésében is figyelt a külalakra, így egy technikailag szerényebb korban is megfelelően jelent meg kiadványunk. Két lapnál részben utódja voltam szerkesztőként, mindig igyekeztem megfelelni ennek a követelménynek is. Jó volt vele dolgozni azért is, mert gyors volt. Gyorsírással jegyzett, hogy időt nyerjen, akár szimbólum, hitvallás is volt gyorsaságára nézve. Mert őszintén tudott örülni az eredményeknek és a sikereknek. Figyelt a visszhangra, mert nem magának írt naplót, hanem szellemi kincseket akart átadni. Írásait újraolvasva az az érzésem, hogy nem csupán kincstárban járok, hanem magtárban, amelyben életet hozó, jövőt hordozó magok találhatók.

id. Hafenscher Károly

Veöreös Imre-breviárium.

Luther Kiadó, Budapest, 2009.

1953 júniusában, a legnehezebb Rákosi-időben fejezte be teológiai tanulmányait egy évfolyam, egy nagy létszámú és legendás évfolyam, amelynek tagjait igehirdetéssel (Zsid 11,8) bocsátotta útjára az Evangélikus Lelkészszevelő Intézet igazgatója, Veöreös Imre. „Sűrű köd van előttetek életutatokon” – mondta. Az akkori lányok, fiúk – ma nyolcvan feletti aranydiplomás lelkészek – pályáját meghatározta „Imre bácsi”, akihez tanácsért, véleményért a következő évtizedekben is gyakran visszajártak. A jó kapcsolat kölcsönös volt: „Szerettelek benneteket és igazgató munkámat, azt, amit beiktatási beszédemben magamra vállaltam, hogy jövendő lelkészek lelkésze lehettem” – írta 1994-ben dr. Fabiny Tibor teológiai professzornak, az évfolyam egyik tagjának. A *Tabula gratulatoria* című emlékkönyvet köszönte meg, amellyel az akkor nyolcvanéves Veöreös Imre előtt tisztelegtek. Most, halálának tizedik évfordulóján munkásságából állítottak össze breviáriumot.

Az előkészítés és tervezés nehéz lépéseit dr. Fabiny Tibor tette meg, majd több mint tizenöt évfolyamtárs olvasta Veöreös Imre munkáit, amelyeket részben lányai másoltak és bocsátottak rendelkezésre. A legjellegzetesebb idézetek a szerkesztő, Sárkány Tibor évfolyamtárs kezéhez jutottak, aki mindent újraolvasott és fejezetekbe csoportosított.

„Szeretnénk Veöreös Imre egyházunkban végzett sokrétű munkásságát egyrészt a feledéstől megmenteni, másrészt azokkal is megismertetni, akik már nem találkozhattak a teológussal” – fogalmaz a szerkesztő, akinek nemcsak az anyag elrendezését, hanem Veöreös Imre életrajzának megírását is köszönhetjük.

Ki volt Veöreös Imre?

1914-ben született Győrben, D. Kapi Béla 1937-ben avatta lelkésszé. Szarazkápplánság és szórványmunka után 1941 és 1948 között a dél-dunántúli egyházkerület missziói lelkésze volt, a gyenesdiási konferenciaközpontban leány-népfőiskolát vezetett feleségével, Macher Jolán Alice-szal, majd amíg lehetett, gyülekezeti munkásoknak, egyetemistáknak, pedagógusoknak szervezett együttléteket. „Ezek nem világtól elforduló, pietista jellegű találkozások, hanem lutheri gyökerű, átforrósodott hangulatú összejövetelek voltak, a józan kegyesség közösségben való megélését szolgálták, szellemi igényesség, életközelség és helyzetük vállalása jellemezte őket” – olvassuk az életrajzban.

Közegyházi tárgyalásokkal átszótt sűrű évek voltak ezek Túróczy Zoltán és Szabó József mellett, akikkel együtt az úgynevezett „harmadik egyházi utat” képviselte. 1948 és 1950 közötti a győri diakonissza anyagáz igazgató lelkésze, 1950-tól 1953-ig az Evangélikus Lelkésznevelő Intézet igazgatója volt Sopronban, illetve Budapesten. Az Állami Egyházügyi Hivatal – tanítványaival ellentétben – „elégedetlen volt az ifúság körében végzett politikai nevelő tevékenységével”, ezért leváltották és a hatalmas szórvánnyal rendelkező kecskeméti gyülekezetbe helyezték, ahol öt évig szolgált feleségével. *Arany homokon, nomád felbök alatt – Kecskeméti napló 1953–1958* című, 1998-ban megjelent könyvében olvashatunk ezekről az évekről. Az 1956-os forradalom után rövid ideig ismét a lelkésznevelő intézet igazgatója és egyetemes főtitkár lehetett. Ám a politika ismét közbeszólt. 1958-tól az 1985-ös esztendő végéig, nyugdíjba vonulásáig a Budapest-Kőbányai Evangélikus Egyházközség gyülekezetének lelkésze. Kőbányai munkásságával kapcsolatban a breviárium több részletet idéz *Levél Kőbányára az evangélikus gyülekezetnek* című kötetéből. Mintegy rehabilitációnak számított, hogy az Evangélikus Teológiai Akadémia 1991. június 21-én tiszteletbeli doktori címet adományozott neki.

Rendkívül kiterjedt és gazdag sajtómunkát végzett. Szerkesztette az *Új Harangszót*, egy ideig a *Lelkipásztor* című szakfolyóiratot, majd két évtizeden keresztül a *Diakonia – Evangélikus Szemlét*. Tiszteletbeli szerkesztőbizottsági elnöke, tényleges munkatársa volt a *Diakonia* utójaként megjelenő *Credo – Evangélikus Műhelynek*.

A teológia mint tudomány egész pályája során foglalkoztatta, ám sokirányú, nagy elfoglaltsággal járó munkája mellett kőbányai éve alatt tudott elmélyültebb kutatásokkal foglalkozni. A *János levelei* 1970-ben, második kiadása 1998-ban jelent meg, *Az Újszövetség színgazdagsága* pedig 1996-ban került az olvasók kezébe. Válogatott esszéi *A középpont felől* című kötetében olvashatók.

A gazdag életút lexikoncikkszerű adatait kiegészíti, gazdagítja és megeleveníti a kötet, amelynek fejezetei tematikus rendben idéznek Veöreös Imrétől. Érdekes, hányféle műfajból válogathattak a kötet összeállítói! Találunk *vallomásokat* az életútról, lelkészi szolgálatairól a fiatalok, a diakonisszák, a „jövendő lelkészek” között, *cikkeket, dokumentumokat, jegyzőkönyvrészleteket* kecskeméti vagy kőbányai lelkipásztori munkájával kapcsolatban. Olvashatunk *prédikációkat* vagy igehirdetési „forgácsokat”, gyakorlati útmutatót *Hogyan olvassuk a Bibliát?* címmel. Az írásmagyarázóról és az ökumené hívéről *teológiai munkái* segítségével bontakozik ki árnyaltabb kép. A szerkesztő, a kritikus, „a haza és a kultúra szerelmese” értékrendjét, ízlését a pályatársakról, művészekről szóló *esszéik*, idézetek mutatják be. E sokféle műfaj és tematikus gazdagság Veöreös Imre érdeklődésének és pályájának sokszínűségét is jellemzi.

Milyen ember volt Veöreös Imre?

Miért szerette és tiszteli őt az 1953-ban végzett teológusok közössége? Mert ő is *szerette* tanítványait! És szerette későbbi gyülekezeteinek tagjait, szerkesztőségi munkatársait is. Korszerű volt, ami megragadhatta az ifjú teológu-

sokat. Nagyon józan, hitből fakadó prédikációkkal készítette gondolkodásra őket. A kötetben olvasható későbbi igehirdetései is megszólító erejűek, mert Isten üzenetét, az evangéliumot közvetlenül, hitelesen, a szónoki hatáskeltés eszközei nélkül hirdette. Hatvan évvel ezelőtt már modern lelkipásztor volt, aki komoly pszichológiai tudással, de ösztönösen volt jó pedagógus is. Tudta, hogy jó lelkész az lehet, akinek magának is volt jó lelkipásztora. „A fiatalok igazi lelki pásztorlásába mindig vegyül az idősebb barát meleg közvetlenségéből.” „Úgy akarom a teológus ifjúság egységét szolgálni, hogy nem akarom elmosni a különbözőségeket” – írta 1950-ben. Nem egyforma fiatal lelkészeket akart útnak indítani, hanem olyanokat, akik „egyenként Krisztus tagjai”. A breviárium tanúsága szerint Kecskeméten és Kőbányán is nagyon figyelt az ifjúságra, a gyermek-bibliaórákra, a közösségépítésre. Tékintélyes szerkesztői teljesítménye, a közegyházi életben elvégzett munkája már 1950-ben bizonyította nyitottságát. Ez pályája későbbi szakaszaiban is megmutatkozott. Minden érdekelte! Az ökumené helyzete a magyarországi egyházban és a nagyvilágban, a legfrissebb ifjúsági lap, az egyház napi hírei és a művészeti élet eseményei. Tanítványainak is ezt hirdette: „a jövődő lelkésznevezdek nem lehet szűk horizontú!” „Ha valamit megadna nékem az Isten abból, hogy a sokszor szűk papi horizont helyett messze látó ifjú lelkészeket tudnék nevelni, alázattal úgy venném, mint Isten eddigi vezetésének lassan érlelt gyümölcsét” – olvashatjuk a *Lelkipásztor* 1950. júniusi számából vett részletben. Ugyancsak a *Lelkipásztorban* írt arról, hogy az ige teológiája és a lelki ébredés hogyan formálta hitbéli életét: „e két áramlat sodrába egyszerűen állított bele az Isten”. Ugyanitt fogalmazza meg lelkésznevelői *ars poeticáját*: „azért is tette bizonyára, hogy most az én fiatal teológus barátaimnak meg tudjam mondani világosan és határozottan: teológusok legyetek és maradjatok holtotokig a szó teljes értelmében, mert másképpen nem lehettek jó papok.”

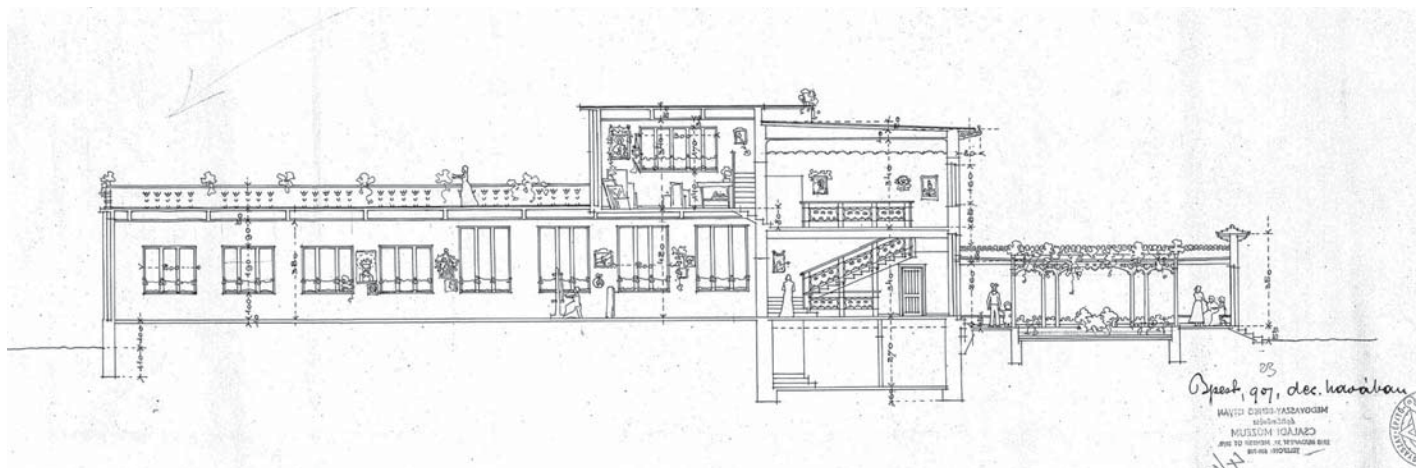
Veőres Imre munkálkodása e könyvvel ismét jó gyümölcsöt termett, és remélhető, hogy a jövőben is gazdag termést hoz. 1953-ban végzett tanítványai gondoskodtak arról, hogy újabb nemzedék meríthessen hitet és erőt az egykori lelkészotthon-igazgató gondolataiból. A recenzens azt kívánja, hogy a breviárium jusson el mindazokhoz, akik ismerték Veőres Imrét lelkészként, szerkesztőként, tanítványai vagy gyülekezeteinek tagjai voltak, és okulásra forgassák a következő lelkészgeneráció tagjai is. Van mit tanulni belőle.

Ugrin Aranka

Hivatkozott művek

KÁLDY Zoltán 1979. Diakonia? *Diakonia*, 1. 3–7. o.

VEŐREŐS Imre 1993. Búcsúzik a Diakonia. *Diakonia*, 4. 56. o.

Egy kálvinista szentképfestő az ezredfordulón

Szent Jánosnak mennyei jelenésekről szóló könyve Karátson Gábor akvarelljeivel. Open-Art Kiadó, Budapest, 2009.

Bakancsos turistaként fiatal koromban megfordultam jó néhány középkori falusi templomban. Megilletődve próbáltam ksilabizálni a falakon málladozó freskómaradványokat, vajon mit ábrázolhattak. E templomok egyikébe-másikába visszatérve újabban azon kapom magam, hogy az időközben helyreállított falfestmények láttán az örömen túl valami alig bevallható csalódásfélét is érzek. Az én szemem már a megromlott képekhez szokott, és ahhoz, hogy alig felismerhető részletekből következtessen az eredetire. A templom falán én „a sorok között” olvastam, és talán éppen a jóvátehetetlen veszteség ösztökélt, ami a félig levakart vagy a ráfestett rétegek alól épp csak hogy kitetsző eredetit idővel láthatatlanná tette, hogy figyelmemet a töredék homályos értelmére összpontosítsam. A restauráció mintha titokzatosságától fosztaná meg e képeket: eltűnt róluk egy hajszálvékony, értékes réteg, mellyel a mulandóság vont a be az eredetit. Az ép most túlságosan csinálnak, késznek tűnt. Transzcendens mondanivalóra kevésbé fogékony kor gyermekeiként hozzánk illik a töredék.

A kép sebezhetőségének, az értelem veszendőségének megrendítően ismerős tapasztalatát idézik fel *Karátson Gábor* bibliailusztrációi is. Az Írás értelmezésében ellentmondást nem tűrő, magabiztos századok után ő alázatos igyekezettel szegődik az Írás elfedett vagy elfeledett értelmének nyomába. Hiszen ha valaki szentképfestésre adja a fejét, csak tökéletes tudatlanságának tudatában láthat a dologhoz, remélve, hogy akad majd, aki vagy ami vezesse a kezét. Ez a belátás azonban éppen a hitében meghasonlott korok festőiből hiányzott. Gyanítom, ezért kellett a barokk templom menyegyzetére fölfesteni a mennyországot az ő összes szentjeivel.

A végtelenség illúziójának a felkeltése volt a célja évszázadokon át minden perspektivikus mesterkedésnek. Hiteles eközben mégis csak az útszéli pléhkrisztus volt, meg a szegények fohászja, a lelki szegényeké. Angyalt festeni pedig utoljára talán *Fra Angelico* tudott, és legközelebb majd *Paul Klee*.

Karátsontól mi sem áll távolabb, mint hogy a maga módján értelmezze a bibliai jeleneteket. Tanulmányozza, ízlelgeti Károli Gáspár szavait, s hogy értelmükre rátaláljon, nem az ábrázolás ilyen vagy olyan fortélyaihoz folyamodik, hanem medítál, meditációs gyakorlatokat végez a ceruza és az ecset segítségével, Szent Jánosnak mennyei jelentésekről való könyve felett.¹ Mert ha az Ige az eredendő, akkor igazságát a dolgok alapszerkezetükben kell hogy hordozzák valamilyen képpen. Abban, ahogyan a vízfesték megfolyik a papíron, ahogyan a ceruza szinte céltalanul útnak ered. Próbálja tehát kibontani, kiszabadítani a jelentéseket a ceruzavonalak hálózatából, a színek színességéből.

Semmi köze ennek a szürrealisták és expresszionisták spontán vagy automatikus festészetéhez, a szubjektum túláradásához. Ennek éppen az ellenkezője jellemzi Karátson módszerét: ő mintegy kiüresíti magát, hogy figyelme a kicsinységekre összpontosítsa, mint aki elmosódott írást silabizál. Mert ezeknek az apróságoknak az ő keresztény hite, festői hitvallása szerint Krisztus-természetük van. És mert az Írást szó szerint kell érteni.

Igen, de mi a szó, mi az a szó szerinti értelem? „*Bocsásd a te éles sarlódat, és szedd meg a földnek szőleinek gerezdét.*” (Jel 14,18) Ez az egyetlen jelenet, amelyet Karátson kétszer is bemutat könyvében: először „szó szerint” – az angyalt a sarlóval, szemközt a tőkék sokaságán sárgálló érett terméssel, szinte idilli kép – miről is? Az öldöklő angyal művéről. Azután még egyszer: ekkor már bomlott vonalak, sötét tusfoltok, szinte halljuk a végítélet harsonáit, s minden, ami a bizonytalan körvonalakkal odavetett ceruzarajzon látható, valami feneketlen nagy mélység felé zuhan.

¹ A Vizsolyi Bibliában a *Jelenések könyve* kezdőlapján a szó így szerepelt. – *A szerk.*

„*Ímé eljő felhőkkel, és minden szem meglátja őket*” – ígéri másutt az Írás (1,7). De vajon a felhőkben látja meg őket a szem? Vagy a felhők mögött? Esetleg felhő képében? A festőnek nincs könnyű dolga: óhatatlanul választania kell a lehetséges értelmezések között, vagy kísérletezni velük. És mit gondoljunk magáról a jelentéstevőről? Aki az angyal szavának hallatán a földre zuhan, mint holt, magyarán elájul, majd pedig elragadtatásba esik? Álom volna csupán, egzaltált látomás, vagy jövőmondás, amiről könyvében beszámol?

Azt hiszem – és Karátson Gábor képei ebben a hitemben erősítenek meg –, hogy a *Jelentések* nem a történelmi időben eljövendőt hirdetik, hanem valamit, ami inkább arra merőlegesen van jelen a világban. Az Ítélet ideje ugyanis az örökkön-örökké. S nem azért végítélet, mert a darab végén következik majd, mint utolsó felvonás, hanem az igazsága végső: benne mondatik ki a világ érvényes rendje. A látnoknak, Jánosnak egyszerűen csak megmutatkozott, ami egyszer s mindenkorra van. Nem egy hajdanvolt próféta mond jóslatot a jövőről, a történelem majdani, újra és újra beharangozott, de egyre csak késlekedő végéről. *Jelentéseiről* legalább annyira állítható, hogy ez már mind megtörtént, mint az, hogy majd történni fog. Vagy az, hogy itt áll előttünk, éppen csak ki nem veri a szemünket. A művészet dolga felkutatni abban, ami van, a történő igazság nyomait.

Hogyan is kezdődnek maguk a *Jelentések*? A könyv negyedik részének elején, amikor véget ér a gyülekezeteknek szóló, gyanúsán egyházpolitikai célokat szolgáló dorgatórium, és János végre a lényegre tér, így kezdi annak az elbeszélését, amit elragadtatásában látott: „*Ímé egy királi szék tétetett vala le mennyben, és ül vala az székben egy valaki.*” (4,2) Éppen ez az. Egy valaki. A megnevezhetetlen lényegét tekintve ábrázolhatatlan. Mit kezdjünk akkor a trónus vagy a szívárvány leírásával önmagában? Mégis, a szívárvány ígéretes íve megjelenik Karátson képén, mintegy ellenpontjaként a túlvilági fénnel megvilágított, szanaszét szívárgó éjsötét festékpacának, amely kísérteties háttérrel varázsol egy bíbor és veres ornátusba öltözött istenalaknak – akit talán csak én képzelek a kompozíció középpontjába. Tudniillik ott van, és mégis ott. Barokk oltárképekről ismerős testtartását csak egy véletlenszerűen odavetett ceruzavonás segít felismerni. Karátson elképesztő

módszerének éppen az a lényege, hogy sohasem tudhatom biztosan, mi van tényleg a képen, s mi az, amit csak belelátok. S mi az, amit ő lát bele? Erről kezd nézőjével bizalmas párbeszédet, hogy mi az, amit látnunk adatott. Jánosnak, Karátson Gábornak, a nézőnek.

János *Jelentéseit* a szó szorosabb értelmében illusztrálni nem lehet, vagyis nem volna helyénvaló. Mert létállapotokról van itt szó, nem egyes létezők fizikai állapotáról, és még kevésbé úgynevezett lelkiállapotokról. Amikor például azt olvassuk, „*hogy mondatol élni, holott megholt légy*” (3,1), mi lehetne az ábrázolás tárgya, ami a kegyelemtől elragaszkodott gyülekezet állapotát formázná? Az illusztrátor feladata az egymásnak ellentmondó minőségeknek, a tévelygés létállapotának megjelenítése lesz. Mint ahogy akkor sem fizikai, hanem metafizikai eseményről van szó, amikor azt olvassuk, hogy „*egy csillag esett le a földre*” (9,1). Látjuk ugyan Karátson ecsetje nyomán az elharapózó lángot és füstöt, de nem a képen látjuk, hanem a kép által látjuk, ahogyan *Maurice Merleau-Ponty* írja valahol. Igen, a kulcsot a látás fenomenológusának szavai adják meg, ugyan nem a szakrális festészethez, de a festészet szakralitásához.

A tűz, a füst, menny és föld, izzó üvegtenger és szívárvány, ragyogás és homály, lebegés és zuhanás – ezek azok a dolgok, amelyeket Karátson képmágiája felidéz, jelenvalóvá tesz, akár ott vannak a képen, akár a kép által vannak jelen. És megtanít áhítattal és humorral látni sorsunkat a maga végtelen fenségességében és végtelen kicsinységében.

Módszerét alapjában véve homeopatikusnak nevezhetném. Mert ő is úgy éri el a kívánt hatást, hogy a képzőművészet eszközeit és hatóanyagát a végtelenségig csökkenti, lehetetlenségű kompozíciókban oldja föl, végül a közönséges értelemben vett ábrázolás hiánya okoz feszültséget, s ez lesz az, ami a néző érzékenységét stimulálja, végül a kép társalkotójává teszi. Így képes olyasmit megragadni, amit megmutatni nem lehet, hiszen a maga valóságában az ember elől örökre rejtve van.

A rejtélyt a maga elrejtettségében tenni el nem rejtetté, azaz ábrázolhatóvá: éppen ebben áll a műalkotás eredetéről értekező *Heidegger* szerint a művészet fölénye a köznap, valamint a tudományos gondolkodással szemben. Hogy itt minden kimondatik, s minden titok titok marad.

Lányi András

A szenvedés emlékezete

Johann Baptist METZ: *Memoria passionis. Vészélyes emlékezet a pluralista társadalomban.* Vigília Kiadó, Budapest, 2008.

Johann Baptist Metz könyvének magyar fordítása 2008-ban, a 80 éves katolikus teológusprofesszor budapesti látogatásához kapcsolódva jelent meg. Az Európa-szerte ismert vendég a Sapientia Szerzetesi Hit tudományi Főiskolán tartott előadást. Könyvében, amely német nyelven már 2006-ban napvilágot látott, a szerző Jézus Krisztus földi életére és tevékenységére alapozva a mások szenvedéséről való meg nem szűnő emlékezést, a másokkal közösséget vállaló részvételi szenvedélyt helyezte a középpontba. A *Compassiónak* elnevezett és a könyvben meghirdetett program az emberek, különösen az ártatlanul szenvedők, a kisebbségi helyzetben lévők felé fordul. A *Compassio* Európa bibliai öröksége – azt jelenti, hogy fokozott érzékenységgel észleljük, vesszük figyelembe mások szenvedését, vagyis a mások szenvedésére való cselekvő emlékezésre készítet.

Ájánlott gyakorlati példák a *Compassio* megvalósítására:

1. A békepolitikában, a kibékülést elősegítő beszélgetések során nemcsak a saját szenvedéseinket, hanem ellenségeink szenvedéseit sem akarjuk elfelejteni. Ez a javaslat a múltra vonatkozik.
 2. Az elismerési politika újragondolása. A szimmetrikus elismerési viszonyok nem lépnek túl a piaci, cserealapú, versengés jellemezte kapcsolatok logikáján. Aszimmetrikus elismerési viszonyokra van szükség, amelyekben a jövőre vonatkozóan önként vállalom a számomra előnytelen egyenlőtlenység következményeit.
 3. Az emberi egyenlőség kiemelése. A *Compassiót* gyakorlók elfogadják, hogy nincs olyan szenvedés a világon, amely valamilyen módon ne érintene bennünket.
 4. A válogató emlékezet elítélése. A szerző tiltakozik az ellen, hogy a boldogság feltétele a felejtés legyen.
- A szerző ugyan álmokképnek tekinti, de a kereszténység

világmértékű elterjedésére hivatkozva felteszi a kérdést: „Mi lenne, ha ily módon végül kialakulna a keresztények között a *Compassio* ökuménéje?”

A könyv olvasása és megértése alapos teológiai ismereteket kíván. A Jézus Krisztus példája által meghirdetett részvételi szenvedély hátterében a II. világháború borzalmi állnak, amelyet Metz ugyan gimnazistaként, de már egyenruhában élt át. Teológiai levezetései mindenkihez szólnak, „...mert Isten vagy az egész emberiséget érintő téma, vagy egyáltalán nem is téma” – vallja könyvében.

Réthelyi Miklós

Álmokba zárva

SZAKÁCS Eszter: *Vízre írt.* Jelenkor, Pécs, 2009.

Varázslatos világba kerül, aki lapozni kezdi Szakács Eszter közelmúltban megjelent kötetét, amely a költő 1987-től 2006-ig írt verseinek válogatása.

Lassan-lassan az olvasó is belering az álmokba, amit a versekben oly sokszor a vízmotívum tesz érzékelhetővé. A kötet címe a mulandóság csendes elfogadását sugallja, ám a víz a születés, az alkotás, a kezdet szimbóluma is. Szakács Eszter versei a természet gyönyörű törvényei szerint változó költői világot teremtenek, amelyben a valóság álomszerűvé foszlik („De ezt is csak elképezem” – *Másik hely, másik idő*), az álmom pedig valósággá inkarnálódik (*Álomidő*):

„...s illatát ontani kezdte, ahogy szemem kinyílt, újra a ma reggel vásárolt kakukkfű és rozmaring.”

A folyton változó világ azonban riadalmat is kelthet: féltő, hogy életünket „mindig valami helyett” éljük; hogy „Mindennap másvalaki néz rám a tükörből”, s „Annyi arc között

nem ismerhetek magamra” (*Visszaütött ősanyság*). Az identitáskeresés másik nehéz feladata az írói hivatás definiálása: a Kosztolányi-vers kesernyés parafrázisa (*Boldog, szomorú dal*) a legnagyobb szorongást fogalmazza meg: „Nem érdekel senkit, mit írok.”

A versek gondolati-formai sokszínűsége azonban rácsfol erre a félelemre: elámulva figyeljük a rondó játékoságát (*Őszi rondó*), a szinte haikuszerű kétsoros leheletfinom portréját (*Isten*), a *Saudade* (‘honvágy, szomorúság, vágyódás’) fájdalmas sirató-szonettjeit, a *Séta* Pilinszky-aszketikus fegyelmét vagy a majdnem-szabadvers dinamizmusát (*Théra*).

Az álmokba zárt világból mégis aranykapu nyílik: onnan látni talán Isten felé, aki „életem fogasa” (*Egy hangya is erősebb*), innen pedig beláthatunk egy olyan költészetbe, amelynek alaphangja a portugál *fadóé*: elmélkedésre készlet, megrendít, megindít, s végül meglepődve halljuk meg a magunk hangját is benne.

K. Sebestyén Nóra

Színes könyv egy színes korszakról

FÁBRI Anna: *Hétköznapi élet Széchenyi István korában*.
Corvina, Budapest, 2009. /Mindennapi történelem./

Valószínűleg minden gyerek akart királynő vagy királyfi lenni. Sok felnőttben is megmarad a vágy, hogy a társadalom csúcsán lévővel azonosuljon – erre utal az, hogy a „sztárokról”, sőt „celebekről” szóló hírek magazinokat és tévéadókat is kiváló üzleti vállalkozássá tudnak tenni. Ez az érdeklődés történelemszemléletünket is meghatározza: uralkodók, hadvezérek, hősök, politikusok és neves tudósok tetteinek leírása tölti meg a hagyományos történelemkönyvek lapjait.

A szokásos, politikátörténetre koncentráló szemléletet a ’30-as évektől Franciaországban jelentkező társadalomtudományi irányzat, az úgynevezett Annales-iskola kezdte

el módosítani. Ezt a megváltozott történelemszemléletet igyekszik közel hozni az érdeklődő, nem szakmai közönség számára a francia Larousse Kiadó *Mindennapi történelem* címmel indított sorozata, amely a „kis történetek” felvillanásával árnyalja a múltunkról alkotott képünket. A magyar kiadást gondozó Corvina Kiadó nem elégedett meg azzal, hogy a világtörténelem ismert korszakaival foglalkozó francia könyveket kiadja, hanem a sorozat terjedelmét, történelemfelfogását tükröző, a magyar történelem fontos korszakait feldolgozó köteteket elkészíttette az adott kor magyar szakértőivel. A *Hétköznapi élet Széchenyi István korában* című könyv a reformkor (1825–1848) idejét mutatja be. A kötet címe is az anyasorozathoz igazodik. Ebben az esetben kicsit zavaró, hogy egy személyiség nevével jelez olyan korszakot, amelyet mindannyian a reformkor néven ismerünk. A kötetet *Fabri Anna* művelődéstörténész írta, aki kiváló ismerője a korszak társadalom- és művelődéstörténetének, legfontosabb „hétköznapi” forrásainak: naplóinak, levelezésének, sajtójának, szépirodalmi műveinek.

A kötet egyes fejezetei a sorozat egészéhez igazodnak, a többi a korszak sajátosságai határozták meg. A korszakot általánosan bemutató rövid bevezetés után a családról, az öltözködésről és az egészségről, a lakásról, az étkezésről, a szórakozásról, a vallásról, a munkáról, az országról és népeiről, a kormányzásról, a társadalmi rendről, végül a főváros születéséről szólnak az egyes fejezetek. Ezzel a tematikus felosztással együtt jár, hogy az egyes fejezetek át-átfedik egymást, jó néhány témáról több fejezetben is olvashatunk. (Például Pest felemelkedése több fejezetben is visszatérő téma.) A tematikus szerkesztésmódból adódó esetleges nehézségeket a könyv függeléke segít áthidalni: időrendi táblázat, bőséges irodalomjegyzék és tárgymutató segíti az eligazodást. Dicséretes, hogy a szerző és a szerkesztők nem fedkeztek meg ezekről a fontos, a könyv mindennapi használatát sokban segítő kiegészítésekről.

Ha a kötetet kezünkbe vesszük, nagy a kísértés, hogy ne olvasói, hanem nézői legyünk a könyvnek. A kevesebb mint kétszáz oldalon látható több mint kétszázötven színes, kiváló minőségű illusztráció művészeti albumhoz teszi hasonló-

vá a könyvet. Kár volna azonban csak a képalírásokra és a külön keretben közölt, kiváló idézetekre szorítkoznunk. Fábri Anna olvasmányos, de szakszerű írása, a jól megválogatott, kevésbé ismert műtárgyakat, grafikákat és festményeket, hétköznapi tárgyakat is bemutató képek, valamint a forrásszemelvények egymást erősítve érik el a kötet célját: a 21. század elejéről visszautazunk a 19. század első felébe.

Nem teljesen ismeretlen helyre érkezünk. Ez a szűk negyed század történelmünk és még inkább történelmi tudatunk egyik legmeghatározóbb korszaka. Főszereplőit ma is számon tartjuk, *Széchenyi István*, *Kossuth Lajos*, *Petőfi Sándor*, *Deák Ferenc* vagy *Wesselényi Miklós* neve mindnyájunknak ismerős. Napjainkban is meghatározó jelentőségűek a korszak nagyszabású alkotásai, mint a Nemzeti Múzeum, a Magyar Tudományos Akadémia épülete vagy a Lánchíd. A kötet elolvasásával mindezeket túl azonban arra is rájöhethetünk, hogy a reformkor néhány alapvető problémája ma is ismerős mindennapi életünk számára.

A legmeglepőbb hasonlóság talán az, hogy a reformkorban is mindent áthatott a politika, hiszen a mindennapi élet számos vonatkozásban összefüggött a kor *Kölcsey* által megfogalmazott jelszavával, a „haza és haladás” ügyével. Könyvek és folyóiratok olvasása, iparcikkek vásárlása, báli táncrend összeállítás, hangverseny meghallgatása, színházi előadás megtekintése, a kaszinó látogatása, de még az öltözködés is politikai állásfoglalásnak számíthatott. Ezért a sorozat szerkesztői hiába tartózkodnak attól, hogy kötetekben a korszak politikai, hatalmi problémáiról szót ejtsenek, ebben a könyvben mégsem sikerült ezt a célt megvalósítani. Ez azonban a reformkor sajátossága, nem pedig a szerző hibája. A hétköznapi élet bemutatása közben az is kiderül, hogy a legjobb szándékú, de felülről vezényelt reformok száznyolcvan évvel ezelőtt sem mindig érték el azt a hatást, amelyet kiötlőik elgondoltak. Tény azonban, hogy az ekkor megindult folyamatok örökre megváltoztatták Magyarország arculatát.

Színes korszak volt a reformkor. Politikai eszmék és személyiségek feszültek egymásnak, a társadalom is nagymértékben tagozódott volt. Az egyik választóvonalat éppen a felekezeti különbségek határozták meg. Voltak ugyan törekvések az egyházak vagy legalább a protestáns felekezetek egyesítésére,

a mindennapi helyzetet azonban sokkal inkább tükrözte egy kálvinista nemesúr 1831-ben írt levele: „...furcsa ellentéteket lehet mármost látni. A bíbor s bársony aranygyűrűkkel díszlő római áldozárokat (kanonokokat) gazdagságok s nagy tekintélyük elhittségibe, másokat lenézve gögösen mozogni a kút körül. Köztök s mellettök egy falka eretnek lelkeszt elnyűtt, lyukatos kalappal, fésületlen, bozontos hajjal, sáros, kerges lábbelikkel, színehagyott avatég öltönyben, mezei munka miatt napégett arccal, karján vezetve hasonmását, beborult arcú hitvesét. De magason felemelt fővel, kihívó tekintettel, hetyke léptekkel s Kant bölcsészete bírhatásának elhittségiben, mint megannyi jakobinust pajkosan sétálgatni.” Hasonlóan fontos különbségek adódtak a nemzetiségi eltérésekből is, hiszen ekkor Magyarország vármegyéinek csak kevesebb mint felében voltak többségben a magyar nemzetiségűek. A könyvből azt is megtudjuk, hogy a nemzeti eszme felvirágzása, a magyar nyelv előtérbe kerülése a mindennapi életben is okozott feszültségeket. Az új idők jele, az 1848 után bekövetkező változások előszele volt az, hogy a származás, a rendi helyzet, a nemzetiség és a felekezet mellett egyre inkább a vagyoni határozta meg az emberek társadalmi helyzetét. Különösen így volt ez a fővárossá és néhány vonásában világvárossá is váló Pesten. A reformkor új eszméihez való viszony megosztotta az embereket, kiélesedtek a nemzedéki ellentétek is.

A könyvből a kor evangélikus egyházáról és evangélikusairól is sokat megtudunk. Szó esik az evangélikus egyház nemzeti-ségi viszonyairól és kiemelkedő kulturális szerepéről. Képet találunk *Mária Dorottyáról* és *Székács Józseftől*, idézeteket a korszak legfontosabb evangélikus emlékiróitól, *Pulszky Ferenc*-től, *Podmaniczky Frigyes*től és *Kánya Emiliától*.

Miért kell olyan emberek hétköznapi életét megismerni, akik a nagy történelmi változásoknak nem mozgatói és irányítói, csupán hozzánk hasonlóan passzív részesei, esetleg elszenvedői voltak? Egyrészt azért, mert érdekes és – bármily megbotránkoztatónak is hathat ez a szó – szórakoztató ez a történet. Fontos ez a könyv másrészt azért is, mert a magunkhoz hasonló emberek hétköznapi gondjait, tetteit, érzéseit, a „saját történelmünket” ismerhetjük meg. Ha tudjuk, honnan indultunk, talán könnyebb lesz továbbhaladnunk.

Kertész Botond

A püspök visszaemlékezései

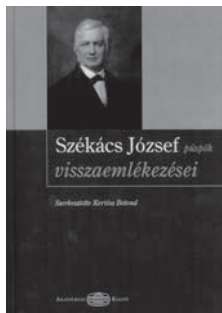
KERTÉSZ Botond (szerk.): *Székács József püspök visszaemlékezései*.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008.

Nem illik könyvismertetéshez, mégis anekdotával kezdem. Hogy kitől hallottam, arra nem emlékszem pontosan, valószínűleg Sziklay Laci bácsitól, aki boldogult aspiránsi éveimben a mentorom volt. Tudod, magyarázta, Székács Józseffel kezdtek magyarosodni a pesti evangélikusok, és ebben az asszonyoknak volt meghatározó szerepe. Jó vágású fiatalember volt a magyar lelkipásztor, s a feleségek rendre rábeszéltek a férjüket, hogy a Székács nagytiszteletű úr igehirdetését hallgassák. Most pedig olvashatom visszaemlékezéseiben magától az illetékestől az önállóvá vált magyar nyelvű gyülekezet szaporodásának a történetét. Az 1837-től Pesten szolgáló lelkész mindenekelőtt a „nemzetiség felébredését” látja a jelenség mögött. A korszellem megnyilvánulásával magyarázza, hiszen ezekben az években következett be a város középrétegeinek, polgári elitjének magyarosodása. Székács József nyomatékkal hangsúlyozza, hogy ő ezt a térítést csak „erkölcsi úton” tartotta lehetségesnek. Visszaemlékezéseinek egyik része azt a címet kapta: *Mely körülményeknek tulajdonítható a magyar gyülekezet örvendetes gyarapodása Pesten?* Följegyzéseiből láthatjuk, hogy szerényen, ám következetesen igyekezett fölhasználni minden lehetőséget a magyar gyülekezet erősítésére, s ebben számíthatott a világi egyházi vezetők támogatására, akik nemegyszer mágnások voltak. Külső megjelenésében is kifejezte magyar identitását: attiladolmányt vesz magára, s nem fogadja meg német lelkészársának a javaslatát, hogy bemutatkozó beszédjét bajuszát levágva tartsa meg. Ahogy aztán statisztikai összesítésében elemzi, 1838-ban még csak kilenc gyereket keresztelt magyarul, 1873-ban már száznyolcvanháromat; senkit nem konfirmált első teljes szolgálati évében, harmincöt évvel később pedig negyvenöt magyar nyelvű konfirmandusa volt. Mégis lehetett némi igazság az asszonyok szerepét illetően. Híressé vált 1838-as árvízi

beszédét a jótékony asszonyegyesületnek ajándékozta, s ahogy írja róla: „A nők persze magasztalták azt...”

Székács József visszaemlékezéseit a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyarországi Evangélikus Egyház közös erőfeszítéssel bocsátotta közre, a kötet szerkesztése Kertész Botond munkája. A kezdeményezés első renden a püspök dédunokájának, *dr. Salacz Pálnak* a nevéhez fűződik, hiszen

ő volt az, aki a hatvanas évek végén írógéppel átmásolta a püspök kézíratait. Ő már nem érthette meg a könyv megjelenését, de gyermekei hűek maradtak az örökséghez, áldozatkészen működtek közre a további munkában és szervezésben.

Fontos vállalkozást vittek végbe a kézirat kiadói, hiszen a bányakerületi evangélikus püspök nemcsak egyházának volt kivételes jelentőségű személyisége mintegy négy évtizeden át a 19. században, hanem méltán tartja számon a magyar művelődéstörténet is mint sokoldalú irodalmárt, nagy hatású szónokot, tankönyvíró és szerkesztőt is. És nem feledkezhetünk meg a politikus Székácsról sem. Nem csupán képviselői munkásságára gondolhatunk (Orosházát képviselte az országgyűlésben 1865 és 1868 között), hanem arra az egyházpolitikai küzdelemre is, amely egyben a magyar szabadságjogok védelmét jelentette a bécsi központosítással és önkényuralmi törekvésekkel szemben: az úgynevezett protestáns pátens elleni harc egyik fő szereplője volt 1859–1860-ban.

Visszaemlékezései két nagy fejezetbe rendeződnek. Az elsőben a gyermekkoráról és a tanulóéveiről szóló följegyzéseket olvashatunk, a másodikban pedig a pesti lelkészként végzett munkájáról, a budai evangélikus gyülekezet és templom megteremtéséről, a pátensharcokról és a pesti gyülekezet magyarosodásáról, a pesti evangélikus iskolák eredményeiről. Így föltehetjük a kérdést, vajon ezek a visszaemlékezések önéletrásnak, naplójegyzeteknek vagy emlékiratoknak tekinthetők-e. Nem folyamatos szövegegész képező írásról van szó, hiszen tudhatjuk, hogy különböző időben vetette papírra följegyzéseit. Nyilvánvaló, hogy önéletrajzi visszatekintésnek vehetjük a kötet első részét, gyermek- és tanulóéveinek a bemutatását Orosházától, a szülőhelytől az iskolákon (Mezőberény, Sopron) át a házitanítóskodás éveiig.

Nagyon tanulságos, hogy mi tartozott hozzá a 19. század első évtizedeiben egy evangélikus lelkésznek vagy tanárnak készülő fiatalember tanulóéveihez. Természetesen felekezetének megfelelő iskolái, ám ennek az egyháznak a háromnyelvűsége miatt föltétlenül el kellett sajátítani anyanyelvén kívül a magyarországi evangélikusok másik két nyelvét, ahogy erre a könyvhöz választott mottó is utal. A magyar anyanyelvi közegben gyerekeskedő Székács viszonylag hamar elsajátította a németet és a szlovákot. Tízéves korában szülei átküldték szlovák szóra Tótkomlóra, a németbe azután belekóstitolt Mezőberényben és Sopronban is, külföldi egyetemi tanulmányokra pedig Németországba ment. Különösen érdekes fejezet élettörténetében a szláv szál. Hiszen nemcsak a szlovák nyelvet bírta (ha ezen a nyelven szolgálatot nem is vállalt), hanem irodalmi munkásságának egyik jelentős részét jelentik a szerb népdalfordítások. Úgy hozta sorsa, hogy egy gazdag bányászati szerb családnál volt házitanító (Rudnán, majd később Karlócán), a hazai szerb értelmiségi elit képviselőivel került így kapcsolatba. Bizonyára elírás a kötetben (75. o.), hogy Belgrádban Milos herceggel beszélt volna, inkább a lábjegyzet által megadott Mihailórról, Milos fejedelem fiáról lehetett szó. A tanítványával Eperjesen töltött egy év alatt tanított a kollégiumban, és a Magyar Társaságnak ekkor tanári elnöke volt. Abban a felvidéki városban, ahol a magyar és szlovák irodalmi társaság tudott egymással együttműködni, így a magyar szlavisztika egyik úttörő műhelyéről beszélhetünk. Székács munkásságának ez a vetülete is érdemes az emlékezetre.

Politikai és egyházpolitikai szempontból életének egyik legjelentősebb – és leglátványosabb – mozzanata volt az uralkodó által kibocsátott protestáns pátens elleni küzdelem, amelyben a fő szerepek egyikét játszotta. Visszaemlékezéseinek ezt a fejezetét a szó teljes értelmében emlékiratoknak nevezhetjük. Történeket rekonstruál egy olyan személy, aki maga is meghatározó hatással volt az események kimenetelére.

20–21. századi szemmel olvasva Székács kötetét elgondolkodhatunk bizonyos 19. századi helyzetek hasonlóságán, hiszen az én nemzedékem még gyakorta megélte a külföldi utazások korlátozását, azt, hogy mit jelent önkényuralmi rendszereknek kiszolgáltatva lenni. Visszatekintve irigyl-

hetjük a bányakerületi püspök optimizmusát és haladásba vetett hitét, aki küzdelmes évtizedek után elégedetten vehette számba munkájának eredményeit.

Olvasmánynak sem utolsó a visszaemlékezések kötete, amely előtt Kertész Botond kitűnő előszava igazítja el az olvasót Székács József életéről és pályájáról. Vitatkoznék viszont a szerkesztési módszerrel; nem biztos, hogy érdemes volt ragaszkodni a betűhív átíráshoz. Néha nehezíti az olvasást a korabeli helyesírás.

Kiss Gy. Csaba

(Kertész Botond ezért a kötetért a Magyar Tudományos Akadémia dívját kapta 2009 novemberében. – *A szerk.*)

A Bibliát olvastató könyv

DÉR Katalin: *A Biblia olvasása.*

Kairosz Kiadó, Budapest, 2008.

A Biblia olvasása újszerűségét az adja, hogy a laikus olvasó felé fordul, így nem kíván teológiai szakkönyv lenni, hanem inkább az olvasás gyakorlatára helyezi a hangsúlyt. E könyv az isteni nyelvezet – és így a gondolkodásmód – sajátosságairól beszél. Mivel azonban a szent szövegeket emberek írták, az emberi és isteni nyelvezet nem elválasztható egymástól. Ebben rejlik az alapdefiníció második felének érvényessége, miszerint a Szentírás emberi is. Csakhogy ez az emberi oldal speciális, semmilyen egyéb nyelvi alkotásra nem jellemző módon érvényesül a szövegekben. *Dér Katalin* megállapítása szerint a bibliai beszédmód maximálisan, a nyelv „végső határáig” kiaknázza az önmagában meglévő, de rejtve lappangó lehetőségeket.

A Szentírás nyelvét napjainkban a költői kifejezőmóddal szokták kapcsolatba hozni. Azonban ez a rokonítás nem alapulhat valamiféle extaravagancián vagy ötletszerű, egyéni-eskedő normaszegésen: rendje van, határozott törvényszerűségek, leírható tendenciák érvényesülnek benne. A szerző ezt az összefüggésrendszert bibliai gondolkodásmódnak nevezi.

E gondolkodásmód, isteni természetű lévén, „egészen más”, mint bármiféle emberi észjárás; nem igaz, hogy mindenestül feltárhatatlan, megismerhetetlen lenne.

Talán e könyv egyik fő alapvetésének tekinthetjük a szöveg önreflexivitásának teljes körű tiszteletben tartását. Azaz a Biblia „önmagát magyarázza”. Minden egyes szöveghely egy másiknak lesz a magyarázója. Ezek szerint ahogy nem létezhet teológia Szentírás nélkül, úgy nem létezhet írásmagyarázat sem az Írások nélkül. Van, amikor ez a folyamat a szoros olvasás nyomán automatikusan adja magát, például Ézs 55,8–9 esetében, amelyben az isteni és emberi gondolkodásmód közötti alapvető – képileg a magasság-mélység általános metaforapárral kifejezett szintbeli – különbségek bizonyítékait kapjuk. Ezek mellett az „egyszerűbb” szerkezetek mellett léteznek bonyolultabbak is. A Biblia nyelve ugyanis egyszerre egységes és összetett. A gyakorlat szempontjából ez azt jelenti, hogy az egész értelmezi önnön részét.

Az egyik legáltalánosabb feltevés szerint az Ószövetség célja az Újszövetség bevezetése, magyarázása. Így elmondhatjuk azt, hogy egyes ószövetségi személyek (Ádám), történetek (Ábrahám vagy Melkisédék áldozata) és intézmények (vegyük példának a királyság intézményét, amely később Jézusban mint a „zsidók királyában” mutatkozik meg) előképei az újszövetségieknek (például Jóel 3,3–5).

A Biblia olvasása talán legjobban sikerült fejezete Jézus beszédmódját és dialektikáját elemzi. A szerző Jézus nyelvnek mélységét és egyszerűségét legszemléletesebben a mátéi boldogmondások (Mt 5,3–11) kapcsán mutatja be. Ebben a szöveghelyben az egyszerűség a formának, a mélység pedig a szavaknak köszönhető.

A mondatszerkezet végig változatlan: az első tagmondat állítmánya végig a *boldogok* szó, alanya pedig bővített vagy bővítetlen főnevesült melléknév (*szegények, szomorúak*), a második tagmondat mindig a *mert* kötőszóval kapcsolódik az elsőhöz, következtető viszonyban. Az egész szövegnek mágikusan ható ismétléses jellege van.

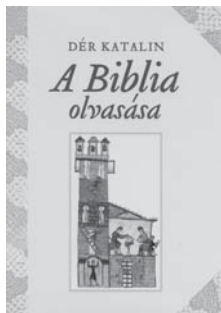
Más a helyzet a szavakkal, amelyek egytől egyig a Szentírás alapfogalmai. Ezeknek a kifejezéseknek saját történetiségük van a szövegben; jelentésüket évszázadok értelmezési tapasztalatai alakítják (mind a mai napig). Ilyenek a főmondatokban: *boldog, szegény, szelíd, szomorú, éhezik/szomjazik, igazság, tiszta szív, béke*; a mellékmondatokban: *mennyek országa, Isten fiai* stb. A boldogmondások nyelve éppen ezért rendkívül sűrű. Ez a szöveghely így nyelvezetét tekintve a zoltárokkal rokon.

Mindezek a mondások egy V alakú értelmezési-logikai sémába állíthatók. Az első négy mondat egyfajta testi-lelki kiüresedést céloz meg, a második négy a felemelkedés irányába vezet. A boldogmondások témája elsősorban antropológiai kérdéseket feszeget, nem kisebb dologról szólnak, mint a személyiségnek, közelebbről a személyiség újjászületésének útjáról. (Nem véletlen, hogy az első és a nyolcadik boldogmondás is a „mert övök a mennyek országa” tagmondatral zárul.)

Különbséget kell tennünk a szó szerinti és a nem szó szerinti értelem között. A literális értelmezés a fundamentalizmus sajátja, amely nem képes felfedezni az átvitt, igazából lényegi gondolatokat. A literális értelem azonban nem mindig esik egybe a köznyelvi jelentéssel (vö. Ef 5,21–24). Ha itt az *engedelmeskedni* ige köznyelvi jelentését vesszük szemügyre, akkor Pál gondolatmenete egy hatalomérvényesítő magatartási stratégia igazolásának mutatkozik. Az átvitt értelem ugyanis mindig a szó szerintiből származik. Például az „*Amikor beesteledt, asztalhoz ült a tizenkét tanítvánnyal*” (Mt 26, 20) mondatban a szó szerinti és az átvitt jelentés között nincs éles határ, de a „*Maradj velünk, mert esteledik, és a nap már lemenőben van!*” (Lk 24, 29) mondatnak van szó szerinti, időbeli jelentése: 'ez a jelenet estefelé játszódik'; de van átvitt értelme is, méghozzá többszörös. Elsődleges átvitt értelme a *tanítványok zavartságára, kétségbeesettségére* utal, a másodlagos pedig az *ember Jézus nélküliségét, homályosságát* festi le. A szövegnek e két utóbbi szint nélkül is van jelentése, de a mai olvasó számára nem feltétlenül van jelentősége.

Dér Katalin könyvének nagy előnye, hogy mindenki számára érhető és olvasható, egyszerre mond újat teológusoknak és laikusoknak is, egyszerre íródott katolikusoknak és protestánsoknak, keresztényeknek és nem hívőknek. A könyv nemcsak a Biblia olvasásáról szól, hanem a Bibliát olvastatja.

Horváth Csaba

A mindenség modellje¹

Pilinszky János gyakran idézi *Simone Weil* szép szavát: „tér és idő keresztjére vagyunk feszítve”. Ez bizonyos így van, ám a hívő ember azt is vallja, hogy a tér és az idő Isten teremtménye. Kifejezi ezt a Biblia legelső lapjainak ritmikus prózában írt tanúságtétele is: „Megteremtette Isten ... első nap ... második nap ... majd hetedik nap”. A múlt, a jelen és a jövő egyaránt Isten kezében van, akár csak az évek és évszakok váltakozása. Minden templom erről a teremtett időről és annak múlásáról tanúskodik. Régen ennek egyik jele volt a toronyban elhelyezett óra is. Az időhöz kötöttséget jelzi az is, hogy minden templom egy bizonyos építészeti stílusban és történelmi korban helyezhető el. Ugyanakkor – a múltó időben – a templom az időtlenség jelképe is. In saecula saeculorum.

Isten nemcsak az időt, hanem a teret is teremtette. Ádámot és Évát térben, az Éden kertjében helyezte el. Vagy ahogy a zsoltáros fogalmaz: „*tágas térre helyeztél engem*”.

Szent és profán című alapművében így fogalmaz *Mircea Eliade*: „A vallásos ember számára a tér nem homogén. Törések és szakadások találhatók benne; olyan részeket tartalmaz, amelyek minőségileg különböznek a többitől. »*Ne jöjj közel – mondja Isten Mózesnek –, vedd le a sarut lábaidról, mert a föld, amelyen állsz, szent föld.*« (2Móz 3,5) Létezik tehát egyfajta szent, »erővel feltöltött«, jelentőségtelei tér, és léteznek más, nem szent terek.”

A „más, nem szent terek” legfeljebb a profán ember kriptovallásosságában nyerhetnek minőségileg más tartalmat. Így lehet a Wembley stadion a futball szentélye, a New York-i Central Park vagy éppen Švejk kocsmája Prágában pedig sokak kedvelt látogatási célja.

Magam is ámulattal csodáltam meg a Wembleyt, kocogtam a Central Parkban és söröztem Švejk kocsmájában, ám az igazi „szent tér” ezeknél mindig többet jelentett számomra. Mert egy stadion, egy park és egy

söröző mindig csak rész szerint való, ám a templom a teljesség lenyomata. Ahogy e kiállítás mottójául szolgáló Pilinszky-versben is olvassuk:

Most minden egy. Együtt van.

Egybeolvadt.

A mindenség modellje,

Áll a templom.

Igen, a templom a mindenség modellje. *Makovecz Imre* szerint a templomépítész feladata, hogy az eget és a földet összekösse. Ebben segítenek az ő angyalai, akik – mint egykor Jákób lajtorjáján – az ég és a föld között járnak föl és alá. Erre a mindenségre és tökéletességre utal *Nagy Tamás* dunaújvárosi evangélikus temploma maga tojást, vagyis az életet formázó alaprajzával. Vagy a szétszakítotttságban is az egymásra találást szolgálja Basa Péter budakeszi református temploma, amely az erdélyi fatemplomok emlékét idézi, és amely nem véletlenül kapta a határon túli magyarok emléktemploma nevet.

„A mindenség modellje. Áll a templom.” Nem volt ez mindig így. Nemrég hagytuk magunk mögött azt a történelmi kort, amely inkább rombolta a templomokat. Brutális rendelkezések nyomán ledöntötte a tornyokat, vagy éppen sunyi módon hagyta, hogy ősi templomok az enyészet részévé váljanak. *Keresztury Dezső Kotlós templomok* című verse éppen arra figyelmeztet, hogy nem lehet büntetlenül veszni hagyni Isten hajlékait.

Mint felemelt fejű kotlósok

Őrzik templomaik a falvakat;

Jóban, rosszban volt részük jó sok,

S lesz is, míg hit és szokás megmarad.

Jól vigyázzon tehát az ember-bolyra,

Aki a kotlós helyét elfoglalja;

Ha egyetértés nincs és jó szokás,

Csak zűrzavar az élet, semmi más.

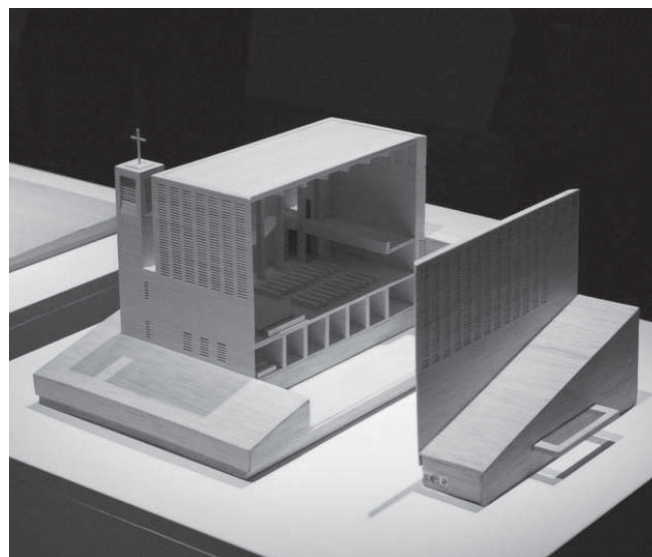
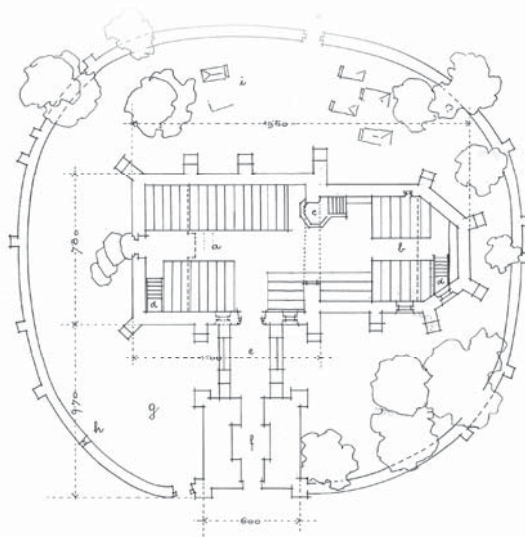
¹ Kortár magyar templomépítészeti kiállítás megnyitója. Modem Galéria, Debrecen, 2009. március 21.

A felemelt fejű kotlósook – régiek és újak – mégiscsak őrzik a falvakat. Hogy az emberek is felemeljék végre fejüket. A templom a mindenség modellje, mert „most minden egy. Együtt van. Egybeolvadt.” Megszűnik a tér és az idő korlátja. A választott nép számára ezt jelentette minden templom őse, a szent sátor. Amelyet vihettek magukkal, az történelmileg nyomorúságos időn és emberileg ellenséges tereken keresztül. Mert a sátorban a tér és idő fölött álló Úr volt jelen. Isten így adott parancsot Mózesnek a szent sátor elkészítésére: „Készítetek nekem szent hajlékot, hogy öközöttük lakozzam. Mindenestül úgy csináljátok, amint megmutattam neked a szent hajlék formáját, és annak minden edényének hasonlatosságát [...] csináljad arra a formára és példára, amelyet tenéked mutattatott a hegyen.” (2Móz 25,8–9.40) Az embernek tehát egy isteni tervrajz alapján kell mindig dolgoznia. Hiszem, hogy ebben is különbözik egy templom elkészítése egy uszoda, egy vásárcsarnok vagy éppen egy szálloda felépítésétől. „Dávid király e szavak

kíséretében adja át Salamonnak a templom építésének tervét: »Mindezek az Úrnak kezétől irattattak meg.«” (1Krón 28,19) Mindez nem kevesebbet jelent, mint hogy az ihletettség, az inspiráció isteni eredetű. Minden mai templom-építő magáévá kell hogy tegye Salamon vallomását, aki nagy alázattal ezt mondja a Bölcsesség könyvében: „Te mondtad, hogy templomot építsek szent hegyeden, és oltárt lakhelyed városában. Hasonmását a szent sátornak, melyet kezdettől fogva készítettél.” (Bölcs 9,8) A templom tehát „hasonmása a szent sátornak” vagy „a mindenség modellje”.

„Készítetek nekem szent hajlékot...” – idéztem az imént Isten szavát a Bibliából. Szívből örülök, hogy Magyarországon oly sokan és oly nagy képzelőerővel terveztek és építettek templomot. Őszinte elismeréssel tisztelgek azok előtt, akik létrehozták ezt a tartalmában és formájában oly gazdag kiállítását. Jó tudnunk, hogy „most minden egy. Együtt van. Egybeolvadt. A mindenség modellje, áll a templom.”

Fabiny Tamás

CONTENTS

LECTORI SALUTEM	
This Is Not the Beginning of Beginnings.....	1
COMPASS	
Fabiny, Tamás: The Outer Side of the Gate of Wittemberg Fortress Church.....	3
QUOTABLES – poems	
Petőcz, András: Credo • The Unknown.....	5
Balázs, Imre József: Nowhere Land • Sinking under.....	27
Petróczi, Éva: On a Synagogue in Nagyvárad • Je reviens Dame mit den Nelken /Lady with Carnations	62
WORLD CREATED	
Kézdy, Edit: Why Are We Afraid of Darwin?.....	6
GOD'S WORKSHOP	
Kovács, Imre: Sermon and Literature	16
Mikešy, András: The Faces of Redemption	63
WITNESSES AND CONCLUSIONS	
Kertész, Botond: „Thorn beneath the Nail” – Gábor Sztehlo and the Inner Defense Services.....	28
MAN – WORLD	
Gömböcz, Elvira: The Agape-Process. An Effective Answer to Globalization.....	35
CONFESSION	
Reuss, András: Naivety and Courage, Cleverness and the Cross.....	54
SHELTER	
Pötzner, Ferenc: The Eccentric. Remembering István Medgyaszay	47
Schneller, István: City Dreams – City Realities	75
MODUS VIVENDI	
Venásch, Eszter: From Superstition to Belief. The Fight of Péter Juhász Méliusz against Superstitiousness.....	80
LUTHERAN WORKSHOP	
The Diakonia Is Thirty Years Old.....	87
REVIEW	
Lányi, András: A Calvinist Painter of Saints on the Turn of the Millennium	93
Réthelyi, Miklós: Dangerous Remembering	95
K. Sebestyén, Nóra: Closed into Dreams	95
Kertész, Botond: A Colorful Book on a Colorful Era	96
Kiss, Gy. Csaba: The Bishop Remembers.....	98
Horváth, Csaba: The Book That Makes You Read the Bible.....	101
Fabiny, Tamás: Modeling the Whole	103

INHALT

LECTORI SALUTEM	
Das ist nicht der Anfang des Anfangs	2
KOMPASS	
Fabiny, Tamás: Die Außenseite des Tores der Schlosskirche zu Wittenberg	3
ZITAT – Gedichte	
Petőcz, András: Credo, Das Unbekannte	5
Balázs, Imre József: Das Nirgendwo, Das Untertauchen	27
Petrőczy, Éva: An eine Synagoge in Nagyvárád/Großwardein, Je reviens Dame mit den Nelken	62
DIE GESCHAFFENE WELT	
Kézdy, Edit: Warum haben wir Angst vor Darwin?	6
WERKSTATT GOTTES	
Kovács, Imre: Predigt und Literatur	16
Mikešy, András: Die Gesichter der Erlösung	63
ZEUGEN UND LEHREN	
Kertész, Botond: „Dorn unter dem Nagel“ – Gábor Sztéhlo und die Staatssicherheitsdienste	28
MENSCH – WELT	
Gömböcz, Elvira: Der AGAPE-Prozess. Eine wirksame Antwort auf die Globalisierung	35
GESTÄNDNIS	
Reuss, András: Naivität und Tapferkeit, Klugheit und Kreuz	54
OBDACH	
Pötzner, Ferenc: Der Sonderling. Im Gedenken an István Medgyaszay	47
Schneller, István: Stadträume – Realität in der Stadt	75
MODUS VIVENDI	
Venásch, Eszter: Vom Aberglauben zum Glauben. Der Kampf von Péter Melius Juhász gegen den Aberglauben	80
LUTHERANISCHE WERKSTATT	
Diakonia ist dreißig Jahre alt	87
RUNDSCHAU	
Lányi, András: Ein kalvinistischer Heiligenbild-Maler um die Jahrtausendwende	93
Réthelyi, Miklós: Gefährliche Erinnerung	95
K. Sebestyén, Nóra: In Träume geschlossen	95
Kertész, Botond: Ein buntes Buch über eine bunte Epoche	96
Kiss, Gy. Csaba: Erinnerungen des Bischofs	98s
Horváth, Csaba: Das Buch das die Bibel lesen lässt	100
Fabiny, Tamás: Das Modell des Alls	101

TARTALOM

LECTORI SALUTEM	
<i>Ez nem a kezdet kezdete</i>	1
IRÁNYTŰ	
Fabiny Tamás: <i>A wittenbergi vártemplom kapujának külső oldala</i>	3
IDÉZŐJEL	
Petőcz András: <i>Credo • Az ismeretlen</i>	5
Balázs Imre József: <i>A seholsem • Alámerülés</i>	27
Petróczi Éva: <i>Egy nagyváradi zsinagógára • Je reviens</i> <i>Die Dame mit den Nelken /Hölgy, szekfűkkel</i>	62
A TEREMTETT VILÁG	
Kézdy Edit: <i>Miért félünk Darwintól?</i>	6
ISTEN MŰHELYE	
Kovács Imre: <i>Igehirdetés és irodalom</i>	16
Mikešy András: <i>A megváltás arcai</i>	63
TANÚK ÉS TANULSÁGOK	
Kertész Botond: „Tüske a köröm alatt” – <i>Sztehlo Gábor és az állambiztonsági szolgálatok</i>	28
EMBER – VILÁG	
Gömböcz Elvira: <i>Az AGAPE-folyamat</i>	35
VALLOMÁS	
Reuss András: <i>Naivitás és bátorság, okosság és kereszt</i>	54
HAJLÉK	
Pötzner Ferenc: <i>A különnc. Emlékezés Medgyaszay Istvánra</i>	47
Schneller István: <i>Városálmok – városi valóságok</i>	75
MODUS VIVENDI	
Ittész-Venásch Eszter: <i>A babonától a hitig.</i> <i>Melius Juhász Péter harca a babonáság ellen</i>	80
EVANGÉLIKUS MŰHELY	
<i>Harminc éves a Diakonia</i>	87
SZEMLE	
Lányi András: <i>Egy kálvinista szentképfestő az ezredfordulón</i>	93
Réthelyi Miklós: <i>Veszélyes emlékezés</i>	95
K. Sebestyén Nóra: <i>Álmokba zárva</i>	95
Kertész Botond: <i>Színes könyv egy színes korszakról</i>	96
Kiss Gy. Csaba: <i>A püspök visszaemlékezései</i>	98
Horváth Csaba: <i>A Bibliát olvastató könyv</i>	100
Fabiny Tamás: <i>A mindenség modellje</i>	101
CONTENS – INHALT	103

BALÁZS IMRE JÓZSEF • FABINY TAMÁS • GÖMBÖCZ ELVIRA • HORVÁTH CSABA • KÉZDY
EDIT • KERTÉSZ BOTOND • KISS GY. CSABA • KOVÁCS IMRE • LÁNYI ANDRÁS • MIKESY
ANDRÁS • PETŐCZ ANDRÁS • PETRŐCZI ÉVA • POTZNER FERENC • REUSS ANDRÁS •
RÉTHELYI MIKLÓS • SCHNELLER ISTVÁN • K. SEBESTYÉN NÓRA • ITTÉS-VENÁSCH ESZTER

